ד. א. פרידמאן

ח. ברנר

לויער פיפמן היקר!
אוהבו ומוקירו
ד. א. פרידמאן

י. ח. בְּרֶנֶר

אישיותו ויצירתו

מאת

ד. א. פרידמאן

★

תרפ"ג

★ יודישער פערלאג, ברלין ★

Druck der Lewent'schen Buchdruckerei G.m.b.H., Berlin-Schöneberg, Hauptstr. 37

„חֲלוֹמוֹת רָעִים בַּלַּיְלָה בִּעֲתוּנִי,
עַיִן לְעַיִן אֶת עַמִּי הֶרְאוּנִי,
הֶרְאוּנִי אֶת עַמִּי בְּעֶצֶם שִׁפְלוּתוֹ
וּפְצָעָיו הָרַבִּים עַד־בְּלִי־חֵקֶר...“

יל״ג.

„ההויה היתה הוית קוצים“.

ברנר.

כי תלך בדרך ישרה וכבושה, יש ותבוא פתאום מתוך הסח־הדעת אל משעול צר ואפל — וחרד תחרד כלך. אילן כפוף־קומה ושבור־בדים יעמוד לפניך ערירי במשעול.

אף אם תמשיך את דרכך הלאה בכביש הגלוי והרחב, תתעכב זמן־מה ליד הערער במשעול. ואולי תשהה אצלו זמן רב. כי הרבה יש לו לערירי לספר לך. הטה אזנך ושמע.

אך קודם שתשמע לוודויו, הבט וראה:

גדולו פרא, צמרתו הפרועה צונחת לארץ מכבד שרעפים, גזעו מתעקל כמו אחוז־עוית, ועפאיו מכּי הברקים וחשופי העדיים שלוחים כלפי המרחב השוקט כמחאה אלמת. קמטי קלפתו ונחשי שרשיו מעידים, כי נפתולים רבים נפתל על קיומו וגדולו. צעיר הוא עודנו, אולם לא הוד ולא הדר לו. ברכת ה׳ אינה שורה עליו. כעבור רוח קלה על־פני השדות יתלבטו ענפיו אחד באחד ויצליפו על גופו. שירה אחת לו — שירת אובד — והיא המרחפת על חלומות הזועה שלו, בין בשעה שיחלום על עצמו ובין כשיחלום על אחרים . . .

*

א

בני הנעורים יאהבו תמיד את העז, הזקוף והרענן. התשחרת תמשך תמיד אחרי הירוק, האביב והנהדר.

אך ברנר אינו עז ואינו זקוף ואינו גם רענן. מעולם לא היה רענן. אף פעם בחייו לא ידע אביב. כפוף נולד, רצוץ, מזוקן — ובכל זאת היה אחד הסופרים האהובים והחביבים ביותר ביחוד על צעירינו שבארץ ישראל. גם בין בני־הנעורים בגולה היה קהל מעריציו גדול.

אכן אין אצל שום עםבעולם בני עלומים כה נפלאים כמו אצלנו. נענועי טהר ועקמומיות שבנפש, רטט של תום וקור של פקחות, גלויי הלב ומחבואי הרוח — אצל מי עוד כה נדולה הערבוביה המשונה של אור וצל כמו אצל נעורינו? ומי מצעירי עם אחר יש לו נפש כה מתלקחת כמו זו שלהם? הלא מַפצי הנפש ואשדות הלב הם המסמנים את רבים מאתנו, ובין העירים שבבני עמנו מצטַינת ביחוד אישיותו היוצרת של ברנר. ואין כל פלא, שכה אהבוהו כלם. את צער כל האובדים והנדחים שבנאורי ישראל בני דורנו ספג אל תוכו וספר עליו בלי הרף ובלי לאות. הוא לא נסה אף פעם להסתיר מעין אחרים את כאבו המפעפע ואת הרהוריו הקשים, ותמיד השתתף בצערו של הפרט הישראלי והיה עִמו בצרה. בשאלות־החיים החשובות ביותר לצעיר העברי עסק ברנר במשך כל יצירתו, ודמי לבו הפצוע הם שהתוו שביל מיוחד בספרותנו.

כי ברנר אינו חס כלל וכלל על הרגשותיהם של קוראיו ועל נצני התקוה והאמונה שבלבם. בלי רחמים הוא מענה את עצמו ואת קוראיו במוראות החיים. באיזו אכזריות משונה הוא מעביר לפנינו, או יותר נכון, מעביר

אותנו לפני תמונות מבהילות ומספר לנו על חיים ההולכים לאבוד מחסר אויר, על אנשים עלובים ומסכֵּנים התועים בעולמם כעִורים במבוא צר, על אי־ההגיון שבהנהגת העולם ועל חולשת האדם, על צערו של היחיד העברי ועל אסונו של כלל ישראל. על־ידי כל החזיונות הקשים האלה הוא מכריח אותנו להאמין במציאותו של איזה ערפד עולמי, המוצץ את דם האדם ולשדו, וכמעט שאנו רואים בעינינו את עלוקות החיים שסבבו־אפפו אותנו, העברים. לו המתיק לנו לכל־הפחות קצת את מרירוּת ההכרה! אבל איך ימתיק, אם שתה בעצמו מכוס התרעלה ואם בקרב נפשו עצמה אוו להן מושב העלוקות?

על־כן רואים אנו בכל מה שיוצא מתחת ידי ברנר קודם כל דבר את לבו הכואב והמפרכס. כל יצירתו כאלו באה מתוך יסורים פנימיים גדולים ומתוך איזו עוית קשה ומעַנה. אין לה אפילו שַלות העצב, ומה גם יפי הצער האלם. ואיך יהיו היופי והשלוה למר־נפש? הלא „מן המצר" קרא אלינו ברנר תמיד!

ומשום זה אין להתפלא כלל על שאין אנו שומעים אף פעם קול צחוק בכתביו המרבים, המתארים אפני־חיים ומעמדי־נפש שונים. בעולמו של ברנר אין צוחקים. יותר מדי מעיקה חידת החיִים, והיד הקשה, החזקה של הגורל האנושי ממיתה בברנר כל רגש של חדוה. גם כי יולד בלב מי מגבוריו זיק של תקוה, הוא כבה מהר. הרוחות הרעות המנשבות ב„עמק העכור" שלנו מכבות אותו. לפעמים קרובות יש שברנר עצמו מכבה את המאורות, הדולקים על ראשינו, כי נפשו תאבל עליו תמיד. אין דבר בעולם, שברנר לא יראה בו קודם כל דבר את הצד השלילי שבו, את אפסותו ואת כעורו. והמעט שברנר עצמו רואה את כל זה, שלא נתן לעין לראותו, כדי שאפשרי יהיה קיומו של העולם, הוא גם משתדל לעורר עליו את שימת לבנו.

אין כברנר אוהב לדבר דברים ברורים וישרים, הרחוקים מכל ערמומיות שהיא. כסוי בלשון והעלם־דבר — תועבת נפשו הם. על־כן נראים לנו הרבה דברים בהרצאתו, והנה הם אחרים לגמרי מכפי שהורגלנו לראותם בחלומותינו ובשאיפותינו, שהושפעו מסופרים אחרים. הוא מספר

על אחד מגבוריו היותר יקרים לו והיותר חביבים עליו, כי „מבטו של אוריאל, שמכיון שהוא נתן באיזה דבר, הרי מיד אותו הדבר הולך ונמס ומתבטל וערכו אובד" („מסביב לנקודה"). גם בטבעו של ברנר ישנו קו זה. ענינים רבים בעלי ערך חיוני וממשי, לו גם באונאה העצמית שבהם וביפי כזבם, בעיני ברנר הם נראים לגמרי אחרים. כמה וכמה תקוות ואמונות, המעודדות אותנו והמשמשות לנו סעד בחיים, מתבטלות „ואובדות לגמרי את ערכן" בשעה שמבטו של ברנר נח עליהם. במקום שהאחרים, שההיפנוז של מלים או רעיונות שולט בהם, מוצאים בו גדלות ורוממות, שם רואה ברנר רק חולשה וקטנות. בשעה שה„עם" יודע־התרועה מדבר ומתוכח על עבודה לאומית, ארץ־ישראל, ישוב חדש, תחיה וכדומה — ברנר יודע את שוים וערכם האמתי של אלפי מושגים „יפים" כאלה, העוברים מפה לפה. ומה שברנר יודע, את זה יודיע. כי תכונה אחת קשה יש לו, והיא אותה התכונה של הילד באגדת אנדרסן הקורא ראשונה: הלא עירום הוא המלך! גם עיני ברנר מפשיטות תמיד מכל דבר את לבושו החיצוני וידיו הן הקורעות את המסוות מעל פני האנשים. אין הוא עושה חדשות, אולם יש לפרקים שהמוסר דברים כהויתם נראה כמגלה חדשות. כי בשעה שברנר מספר על חיי המפלגות בישראל ועל עוסקיהם בתקופת השחרור ברוסיה, על רע לבם ועניות דעתם, כשהוא מתאר את החנונים היהודים שנעשו במקרה לאכרים ואת הצעירים העברים החפצים ואינם יכולים להיות פועלים, כשהוא מדבר על החיים בארץ־ישראל ועל הנדודים שבגולה — כשברנר כותב על כל זה, אמנם נדמה לנו לפעמים, כאלו גלה לפנינו חדשות, אבל זוהי רק השפעת הדברים עלינו, כי לא הורגלנו לאמת כזו, שתרעים ותרוצץ אותנו. לברנר נדמה לפרקים, כי לפניו „חמר מצין לקומדיה", אולם גם הוא אינו יכול למלאות פיו שחוק על המגוחך. בשעה שהוא עצמו חפץ שעל פניו תופיע בת־צחוק — אז שפתיו מתעותות רק בהעויה סַרקַסטית. מראה המגוחך מוליד בקרבו את הלעג, אבל לא את הצחוק. בהתמרמרות של כעס וברגשי בוז יזכיר ברנר את הכנופיה הריקה המתוארת ב„חרף" וב„מסביב לנקודה" ואת החבריה ה„פרולֶטַרית", כביכול, ואת מנהיגיה שבווייטשפֵל בלונדון ב„מן המצר"

וב„מעבר לגבולין". ובחורי ישראל שבבתי־האסורים ברוסיה, שמעשיהם והליכותיהם מתוארים ברשימה „מא׳ עד מ׳"? וצעירי עמנו שבארץ־ישראל, שעליהם יספר ב„בין מים למים" וב„מכאן ומכאן"? כמה לעג ארסי בכל הדברים האלה! ולברנר היתה זכות ללעוג. הוא עצמו היה במשך זמן ידוע „חד מן חבריא". לא כעומד מן החוץ דבר מה שדבר. בהומֶל היה קרוב לבונדאיים וערך את עתונם, בלונדון היה פועל־מדפים וכל חייו עברו בין צעירי ישראל.

אמת, כי יש שאנו פוגשים גם בין גבורי ברנר יחידים המצטינים ביפי נפשם ובטהר לבם, כמו מנוחין המוזר וטַלֶר הבכור („מן המצר"), או העלמה שבציור „הוא ספר לעצמו" — אולם דמותם החורת והמרפרפת בטלה בתוך המונם של האחרים. וחוץ מזה: אלה הישרים והתמימים המעטים נאספים על־פי־רוב קודם זמנם או נושאים את סבל חייהם בדומיה בה בשעה שבמותם או בצער חייהם משתמשים האחרים מסוג הצועקים ואינם עושים, משתמשים לטובתם ולהנאתם. על־כן כה ירבה ברנר לשפוך את כל חמתו על כל המדברים גבוהות על ה„תחיה" ועל הארץ ועל העבודה, והם כלם מלאי רקבון, רודפי־רוח ונרפים. מה מעטים הם הטפוסים החיוביים אצל ברנר. רק אחד או שנים בסביבה, וגם הם שוקעים בים של כעור ושפלות, עד כי גלי הלעג וההתול מטביעים גם אותם. ואף־על־פי שברנר אינו כלל איש־הלעג על־פי טבעו, בכל־זה פוגע שוטו בכל, בין באלה שעל ימין ובין באלה שעל שמאל. הוא מראה את חסר־המעמד של כל המעמדות שלנו, בין של העשירים ובין של העניים, בין של בעלי־הבתים ובין של הפועלים. כולם חסרי־שרשים הם, נבובי־לב.

אין שום דבר בעולמנו היהודי, שברנר לא יגלה בו את מומיו. כי יחסו של ברנר וגבוריו אל העולם הסובב אותם הוא בכלל מיוחד במינו. כל נגיעה וכל פגישה וכל מקרה שבחיים נעשים להם כמחטים הבאות בבשר החי. רגשיות יתרה והתרגזות מהירה, עגמת־נפש ושברון־לב — כל אלה מציינים אותם.

וזוהי ההִפֶּראֶסתֶּיזיה המצינת את כל העצבנים. כי בין בנסיונותיהם הפנימיים ובין במעשיהם החיצוניים של גבורי ברנר מתגלה ראשית כל־דבר הנֶורסטֶניות שלהם. גם מן הזכרונות השונים על ברנר עצמו שכתבו יודעיו וידידיו השונים כמו א. ביילין, א.ז. רבינוביק, הלל צייטלין ועוד, הולכים ומתבלטים לפני עין הרופא הבוחנת הרבה קוים היסטֶיריים גמורים שלהערכתם ולהבנתם האמתית אפשר להגיע רק על־ידי תוצאות מדעי הנפש והגוף. והיסטֶיריה זו שהתגלתה בלי ספק בחיי ברנר לפעמים קרובות היתה באה לידי גלוי גם בהרבה מכתביו, בתכנם וגם בסגנונם. אין אני בא לדבר בזה בגנותה או בשבחה של תכונה אפית זו של ברנר וגבוריו. תכונה גופנית אין לשבח ואין לגנות. אותה נחוץ רק לצין. וחוץ מזה: אין אנו יודעים כלל עוד בברור, אם הבונים האמתיים של החיים הם דוקא ה„בריאים" או בעלי־הכשרון ה„חולניים", אבל זה ודאי ברור הוא, כי העצבנים אינם יכולים להנות מן החיים. כי המעונים אינם בין הנהנים, על־כן כה מסֻכנים הם הנֶורַסטניים היהודים, שברנר נותן אותם לפנינו בספוריו. הוא מעביר לפנינו קהל רב של אנשים, שיסוריהם אינם תלוים דוקא בעולם, אלא בנפשם הרוטטת והחרדה. הלא הם אחיו בני עמו של אותו המשורר, שכָמה ושאף להגאל מיתרון הנפשיות שלו על ידי גופה של אהובתו! עוד בילדותם, ומה גם — בבחרותם, חקרנים ונקרנים הם אלה האנשים, וכל שעה ושעה שבחייהם היא שעת חשבון־נפש. אף רגע של מרגוע אין להם, יען כי על כל פסיעה ופסיעה הם שוקלים וטרים עד כלות הכחות. רוח קל כי ישוב, הריהו מטיל בלבם סערה גדולה. גופם חסר תמיד את שווי המשקל, והרגשותיהם כעב תעופינה. שום החלטיות ושום קשיות יד אין להם. כי סֵעפים הם במחשבותיהם כמו במעשיהם. עינם פקוחה תמיד לרוָחה, ומשום־זה אין הם יכולים להסיח את דעתם מן החזיון שאינו חשוב ביותר לשם החזיון החשוב מאד. את הכל הם רואים בבת־אחת ועל הכל הם חושבים בזמן אחד. הנתפלא כאשר נראה, כי מנת חלקם הוא פזור־הנפש?

לפעמים קרובות נראים להם, לגבורי ברנר, צללי הדברים כדברים עצמם, ולהפך, יש שהרבה חזיונות ממשיים משתקפים במוחם רק כצללים

העוברים וגזים. אולם היסורים שהם מרגישים הם תמיד ממשיים. לא רק הרע, אלא גם המחשבות על הרע גורמות להם צער חי. ומשנה כאב להם תמיד: הלא הוא הכאב המציאותי ובבואתו בהרגשה.

הַמְלֻטים עברים אלה מופיעים לפנינו אצל ברנר בצורות שונות ובלבושים שונים, אבל מהותם אחת היא בכל כתביו.

גם הם, כמו אבי הטפוס הזה אצל שֶׁקספיר, למדו תורה ב„גֶטינגֶן" שלהם, היא וולוז'ין, מיר, סלובודקה, טלז, ועוד, גם הם קנו שם את כל חכמתם וידיעתם, אולם מערכי לבם ותכונות נפשם יחד עם התנאים החיצוניים של ה„מלכות הדנית" שלנו מפריעים גם להם לפעול בחיים. אחד מגבורי ברנר אומר בספור „בין מים למים" על כל אחיו וחבריו, כי „המשבר שלנו הוא משבר של אנשים מחוסרי כשרון להוציא אל הפועל זה שהם רוצים". וזהו נכון עד־מאד. זהו היסוד לכל המלטיות. לא מניעת המציאות החצונית היא בעוכריהם של הרוצים ואינם יכולים, אלא המגרעת הפנימית שבאישיותם. כי לא רק בין הרצון והיכלת מפרידה אצלם תהום עמוקה, אלא גם בתוך רצונם עצמו יש בקיעים הרבה. גם רצונם אינו אחד, אלא הרבה רצונות שולטים בהם, והם מתרוצצים בקרבם ומתנגחים זה בזה לפני כל מעשה ומעשה.

על־כן כה מגוחכה היא בעינינו וכה נוראה היא בעיניהם שאלתם התכופה: להיות או לחדול? המסכנים! הלא הם אינם יודעים איך „להיות", וגם „לחדול" אינם יכולים. חשבָנות וחטטנות תדירות הקשורות בנטיה נפשית להכללה פסימית, התחדדותן של הרגשות אחדות על חשבונן של אחרות וקשביות מיוחדת של הלב — תכונות אלה מונחות בטבעם של רוב גבורי ברנר הצעירים, והן לובשות צורות שונות בהתאמה לדרכי התפתחותם האישית של נושאיהן. הודות להן הם נמצאים בידי מערכי לבם כבתוך כף־הקלע: הם בורחים מעצמם, אולם מוכרחים לשוב אל עצמם. כי אנה יברח, אם אישיותו ממלאה את כל עולמו? ואמנם, בדידותם של גבורי ברנר מיוחדה במינה. הם אינם מתרחקים משאר האנשים, אינם בורחים מן החברה ואינם מסתלקים מעבודת הצבור. אלא מה? רוחם בקרבם לבדד ישכון. לכאורה, הם נמצאים בתוך הכלל, אבל נפשם תועה לה יחידה. אף אהבת האשה לא תציל אותם משממת העריריות.

האהבה! הלא אין אף אחד בהם שידע אותה! הנה, למשל, ירמיה פיארמן כותב על עצמו: „כשלהבת בוער בקרבי החפץ „להתאהב" („בחרף") וכמו כדי להראות לנו את עצמת הרגשתו של גבורו, מדגיש ברנר את המלה „להתאהב". אולם כדי להראות את אפסותה של הרגשתו הייתי מדגיש אני את המלה „החפץ" (אדם יש לו החפץ להתאהב!). כך יודעים גבוריו של ברנר את האהבה. אותו דבר, הנקרא בלשונם „אהבה", אינו אצלם כלל וכלל אותו הרגש היחידי הבא על האדם לא צפוי כברכת או כקללת אלהים. הפיאֶרמנים ודומיהם חושבים על האהבה, כמו שהם חושבים על הרבה ענינים אחרים, ואם יש שהם מרגישים איזה זעזוע פנימי למראה איזו בת־חוה או לזכרה, הנה זעזוע זה הוא רק גרוי מיני פשוט או לחץ סיקסואלי, הבא מחמת עצירת ההרגשות ובישנותן החולנית. בעיניהם של צעירים אלה נראה „כל המין — היינו המין האחר — כעצם אחד מכוסה בסינר לבן" („בחרף"). היתכן, ש„סינר לבן" זה לא יגרה את עצביהם של העצבנים בני העצבנים? כנזירים ההולכים סחור — סחור לכרמים, כן יתהלכו גבורי ברנר באהבה, כמו בכל עניני החיים, רק „מסביב לנקודה". אהבת האשה אינה מאירה את דרכם האפלה לא בתחלתה ולא בסופה. וגם כאשר ידכאום פגעי הזמן אין האהבה יכולה להציל אותם. כי מה היא פנינה לשאול גמזו („בין מים למים") ומה היא אותה העלמה הטהורה שבציור „הוא ספר לעצמו" — אם לא הנסיון החיוני האחרון, שגבורי ברנר לא עמדו בו? הם נשארים בודדים וקודרים גם אחרי אפשרות זו של הגאולה האישית והאנושית כמו לפניה, ולא רק אל האדם, אף אל הטבע אינם נושאים את עיניהם לראות מאין יבוא עזרם.

לא ישמח אותם השמש בזרחו ובבואו ולא ינחמם הלילה הרך, לא להם יבריק הקיץ בגוניו ולא את נפשם הקודרת יעורר החרף האמיץ. על־כן אין אנו מוצאים אצל ברנר כמעט שום ציורי נוף. כגבוריו כן הוא. מכמה סביבות שונות ומשונות ספר לנו, אבל בכל ספוריו אין כמעט אף תאור אחד יפה של הטבע. דרך ארצות רבות עבר בעצמו והעביר גם את גבוריו, אולם בכל הארצות האלו ראה ברנר רק את האנשים,

אבל לא ראה כלל את יערותיהן ושדותיהן, את הריהן ועמקיהן, את שמיהן ואת אדמותיהן. נדמה הדבר, כאלו היה כל העולם כלו רק אסף של רחובות צרים וסימטות אפלות, שדרכם הולך הסופר מרוסיה ללונדון ומלונדון לארץ־ישראל. לברנר אין כל התרשמות מהדר העולם החיצוני ומהמית החיים הכלליים, מאותו העולם ומאותם החיים, שקיומה של משפחת בני־האדם הוא בהם רק מאורע קל־ערך. לכל אלה הפלאים, המתרחשים ומרחפים סביבנו בכל יום ובכל שעה, אין ברנר שָׂם את לבו כלל. מדוע? האין הוא חש את יפי הטבע או טרוד הוא יותר מִדַּי ב„משנתו" ואינו חפץ להתחיב בנפשו בשל איזה אילן נאה או ניר נאה? גם זה וגם זה. בכל הסופרים העברים הצעירים ברנר הוא כמעט היחידי, שלו אין שום הרגשה מיפיו של היקום. לעומת זה — גדול הוא חוש־האנושיות שלו. אכן זהו סופר יהודי טפוסי! מה לו עשבים, מה לו שמים? בני־האדם הם, שאינם נותנים לו מנוחה. בכשרון רב ואמתי מציר הוא את בני עמו למושבותיהם, אבל כשהוא יוצא מחוץ לשכונה ומתחיל לתאר את הנוף לפרטיו, אז מרגישים אנו בו מיד, כי אין זו אומנתו. באירוניה רבה הוא מביא את השיר בפרוזה של אחד מגבוריו ב„בין מים למים"; אולם בשעה שהוא עצמו שר לפעמים על הטבע, מעורר גם־הוא רק לעג. כן, למשל, כשברנר חפץ לתת לנו מושג מריחניותם של גדולי ארץ־ישראל ולתאר לנו את הטבע בשעת טיולו בארץ, הוא אומר: „מעין ריח פרפום עלה מסביבנו" („עצבים"). אכן רק יהודי בן־יהודי, שֶׁקרום החטם של אבי־אביו כבר נעשה עְלפה, יכול לאמר כך! אצל שום „אמן" אחר חוץ מברנר אין למצא בשביל בשמי הטבע תאור כה חסר טעם כמלה: „פרפום". מזכירה היא לנו את יהודינו בני העירות הקטנות, ששפמם וזקנם מְלכלכים באבקת טבקה צהובה־ירוקה ושמאחורי מעיליהם הארֻכים מציצה המטפחת האדומה מכוסת הרבבים. גם יהודי כזה, כשהוא אוחז ענף של לילך בידו או גבעולים אחדים של זיוָנים, יאמר ברגש: אה, ממש . . . פרפומה! . . .

ועוד: הנה הוא מספר על נסיעתו לארץ־ישראל (שם). הנשא את עיניו בדרכו אל שמי־התכלת של הדרום או אל יפי האיים הנהדרים או

אל מראות הים? לא. הוא עסוק רק בנודדים היהודים האחדים הנמצאים באניה, ואף לרגע לא יסיח את דעתו מהם, מיסוריהם ומתלאותיהם. כי אין הוא יכול כלל לתפוס שום דבר, שאין לו יחס ישר אל חיי האדם.

כי על עמוד יצירתו של ברנר כתוב: שויתי אדם לנגדי תמיד. משום זה כה טבעית היא אצלו הגדָרה הגיונִית כעין זו שאנו מוצאים בתחלת אחד הציורים שלו: „עולם משונה ללא־אלוה, עולם משונה ולא־גדול, בעצם, ובתוך עולם משונה ולא־גדול זה עוד עולם פעוט מיוחד — בית הדפוס של האדון אייזיק סרטן" („מן המצר"). וצריכים אנו להמשיך את הסכֵמה ולגמרה: ובתוך עולם פעוט זה עוד עולם פעוט, והוא — הנפשות העושות שבבית. כי מרכז כל המרכזים הוא על־פי ברנר — האדם. כל מה שנעשה בעולמות השונים, כל המתרחש ביקום כֻּלו, הכל מכריז על צערו ועל ענוייו של האיש העברי. כן, למשל, רואה יוחנן מהרש"ק (ב„מעבר לגבולין") אד עולה מן הארץ, והנה יספר לו האד — „על ימים — — ועל אניות של נודדים יהודיים שבהם, ועל נערים יהודים השרים בקול צרוד שירי ריבולוציה עליהן ועל חוקי כניסה של ממשלות צדיקות אשר לפניהן, ועל שאול שממנו בורחים אותם הנודדים ועל המארה הרובצת עליהם ושהם ראוים לה ועל המפלט אשר לא ימצאו לעולם ועל המנוס אשר לא יראו נצח, ועל מהפכות של דם תחת דם ועל פוגרומי־דם שבטבע הדברים", ועוד ועוד. רשימה זו אפשר להמשיך עד־אין־סוף, כי אין קץ לפגעי האדם, ביחוד כשאדם זה הוא גם יהודי. ומשום־זה כה רבים הם החזיונות שברנר דן עליהם. הרשמים הרבים, היורדים עליו בסך וביעף, יש שהם מתקבצים ומתמזגים אחד באחד עד שיעיקו על לבו בכבד של אבן, או הם מתפוצצים לרסיסים רבים ואז יִפצע הלב מכל רסים ורסים. הרשמים באים בבשר לבו, מתפשטים וגדלים בקרבו, כמכה ממארת, המתפשטת ומסתפחת בכל הגוף, ונעשים אצלו להרגשותיו הפרטיות הממשיות.

ליחס כזה בין היוצר וגבוריו נוהגים לקרא בספרות בשם סוביקטיביות. הגדָרות מעין אלה אין להן ערך מקיף ומחליט אף בנוגע לכל יצירה, ומה גם ליצירתו של ברנר, המלאה נגודים וסתירות פנימיים. הנה ראינו שברנר

הוא „סוביקטיבי", אולם תוך כדי ראיה אנו מכירים בו, כי צריך הוא להחשב בין הסופרים ה„אוביקטיביים": הלא כל מה שהוא מתאר לקוח מן המציאות וכל מה שהוא מספר אמת לאמתו היא. ובכן? — הוה אומר: לא הא ולא הא, או גם הא וגם הא. כי יש באופן התרשמותו ובאמצעי יצירתו של ברנר עצמיות מיוחדת, והיא הנותנת לאישיותו את האפשרות למצא דרך חיים בין הכחות החיצוניים והפנימיים השונים. אף הנגודים והסתירות שבנפשו נושאים עליהם את חותם האמתיות האנושית הגמורה, ומעולם לא עשה ברנר שקר בנפשו, אף לשם האמת. גם בדבריו האוביקטיביים ביותר, שהמעשים מרֻבים בהם מההרגשות, אנו שומעים את רחשי לבו ההומים בלי־הרף. קוראים אנו את התאורים המפורטים של חיי הקסרקטין או בית־האסורים ולכאורה נדמה לנו, כי מדבר אלינו אדם קר־מזג, אולם פתאם יגיע אלינו מבין השיטין קול יבבה דקה, ואנו רואים בהם מיד את הסופר המעֻנה. אז יֵעלמו שרטוטי הפנים העצמיים של פיארמן, אברמסון, מהרש"ק ועוד הרבה אישים, שברנר חָלק להם ממהותו, ויתיצב לפנינו הסופר העברי היחיד במינו. כי עוד בספוריו הריאליים הראשונים של ברנר אשר בהוצאת „תושיה" יש להרגיש את אפן־יצירתו המיוחד, שהלך הלוך והתפתח ובלע אל תוכו גם את אוביקטיביותו, גם את סוביקטיביותו. אופן־יצירה זה המיוחד הוא — השתפכות הנפש. וכה ידבר אלינו ברנר מפי גבורו יוחנן: „לירִיקה? מהו הפלא? — סופר עברי... הספרות העברית כלה הלא אינה אלא מקצת לירִיקה, ולדעתי — אגב אורחא — אכן זוהי תעודתה להיות לירִיקה ורק לירִיקה, השתפכות הנפש של יהודים אחרונים..." („מעבר לגבולין"). זוהי תעודתה? — כמובן, לפי דעתו של ברנר, והוא הראשון שמלא תעודה זו באמונה. כי בין שהוא מדבר בעדו ובין שהוא מתאר את גבוריו, תמיד ישפוך את שיחו לפנינו. אף במלאכת ידם, בפרופסיה, של רוב גבוריו יש לראות מעין השתפכות נפשו של ברנר: הם כלם סופרים. אברמסון („מסביב לנקודה"), אליעזר („ערב ובקר"), יוחנן („מעבר לגבולין"), „אובד עצות" („מכאן ומכאן") ועוד — כלם סופרים עברים הם, או, יותר נכון, כלם הם בבואתו של הסופר האחד ששמו ברנר. כמובן, יש בכל אחד פרטים נוספים שונים, אבל העיקר

שבהלך־רוחם הוא הנמצא במעמדי־ההתפתחות השונים של ברנר עצמו. והוא אינו מסתיר כלל את פניו. הוא אומר: „המספר העברי מן השעה הזאת, אף אם הוא מתחיל ללכת בעקבות מנדלי, סופו להסיר את פניו מעל הרחוב ולהתכנס לתוך נפשו, רק לתוך נפשו״ („בפעם המאה״). האם לא בו בעצמו הדברים אמורים?״

בשעתו היה ברנר אחד מבני בית־מדרשו של מנדלי. הוא עסק בחיים הקפואים של טפוסי העָבר הקרוב ויתארם בריאליות מדויקת של זַ׳נריסתן מובהק ובצבעי המוֹרשה של זקן הספרות העברית. אז ישב ברנר ב„עמק העכור״ ולמד שירה מפי הצרצר, מורם בשירה של רוב סופרינו. אולם לאט־לאט התחיל להתרחק ממדריכיו השנַים, ויחד עם ההתרחקות באו גם השנויים באפני יצירתו. התחילו נדודיו של ברנר, נדודיו הממשיים והרוחניים, ובהתאם לזֶה התחילו כתביו להיות דומים יותר לרשמי־דרך מליצירות בית. מן היושבים הקבועים של העירות עובר ברנר אל הנודדים שלנו, הנחים מדרכם המחֻסרת כל מטרה באמריקה, בלונדון או בארץ־ישראל, ומהפסקות אלה שבדרך כתב לנו ברנר „מכתבים״ שונים, כפי שהוא בעצמו קורא ליצירותיו. מכתבים אלה יש להם, כמובן, צורות ספרותיות שונות והם חתומים בשמות בדוים שונים, כמו „יוסף חבר״, „בר יוחאי״, „ח. ב. צלאל״ ועוד, אולם כלם נושאים עליהם את חותמו של ברנר, חותם הלב החי והעֵר. בכל מה שכתב אנו הרגשנו קודם כל דבר את ההכרח הפנימי, האישי. אף בדבריו הפובליציסטיים ראינו את לבו המפרפר ומפרכס לכל נדנוד קל, כי כל אותם הספורים והרשימות כתובים על־פי־רוב ברגשנות גדולה וברִתּמוס מיוחד, רִתּמוס של נפש המתלבטת ביסוריה. יצירותיו נראות לפעמים כאלו יצאו מתחת ידיו דחופות ומבוהלות, אולם תמיד מורגשת בהן המית־הלב של ברנר. וחשובה עלינו ביחוד הודאת עצמו, באמרו: „אני, שבכלל איני בא לעולם לספר, אלא להביע כפי יכלתי ובכל האמצעים ה„מותרים״ וש„אינם מותרים״ את הלך־רוחי ואת ודויי נפשי... אני איני ז׳נריסטט״ („הפועל־הצעיר״, תרע״א).

אמנם יש לפעמים, שאחד האמנים או הפובליציסטים יגלה ברבים דפים אחדים מספר חייו, השמור רק לבעליו, אולם איש שיצירתו כלה

תהיה רק מגלת־לב אחת ווּדוי אחד ארוך, סופר שכזה הוא בכלל יקר־המציאות, ומה גם בינינו, היודעים לשום יד לפה.

יחידי הוא ברנר לנו בהתגלות־לבו ובהתרשמותו התדירית, ושתי אלה הן התכונות היסודיות של אישיותו היוצרת. מהן תצא אורה להאיר את כל השבילים הנעלמים ואת כל הפנות החבויות שבנפש ברנר. בין שתי „נקודות" אלה משתרע לא קו ישר, אלא עקומה אחת גדולה. ועקומה זו הלא היא — חייו ויצירתו של ברנר.

ב

וברור הדבר: אלה שיעברו על כל כתבי ברנר יראו בו מיד, כי הוא יצא זה־כבר מחברת המסתכלים. הסבא מנדלי היה, כידוע, בכל ימי יצירתו צופה ומביט, והוא היה מלמד את נכדיו הסתכלות שוקטה ושלמה, אבל הנכדים כלם, כאשר יצאו מרשותו, התחילו מחפשים ומוצאים להם שבילי־יצירה אחרים, שהסתעפו כלם מדרך אחת חדשה. דרך חדשה זו, שהמציאו יורשי הסבא, שְׁמָהּ — התרשמות.

כי בימינו אלה — מי הוא האיש שיש לו די פנאי ודי הרחבת־הדעת להסתכל בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא? ראיה של חטף וברק של מחשבה, תאור של חפזון והנאה של אגב־אורחא — הלא כל אלה הם סימני דורנו, שהסיסמה שלו היא: אל תסתכל בקנקן, אלא — תתרשם ממנו. סופרינו חדלו זה־כבר להיות סופרים כל אות ואות שבתורת החיים. הם נעשו כמעט כלם רושמים. טפוס חדש זה של מתרשם ורושם התרבה בימינו אלה עד־מאד, וברנר הוא אחד מן האפיִים ביותר שביניהם, לא רק בספרותנו, אלא גם בספרות של אומות־העולם.

סובב הולך גלגל־החיים במהירות נפלאה וחדודיו פוצעים בלי־הפסק את האיש שההתרשמות התדירה היא מנת חלקו. כל שעה וכל רגע מביאים אִתם רשמים חדשים. וכל רשֶׁם חדש מביא אתו שריטה נוספת בלב העַר והרוטט של הנֶוּרַסטיקן. מפני רבוים של מקרי החיים וחליפותיהם לא נשאר לו לאדם המתרשם שום פנאי לסַכֵּם ולסדר את רשמי חייו הפנימיים ואת רעיונותיו. הוא מוכרח להיות מטרה לחִצי הזמן, ולבו — מן־ההכרח הוא שגלים יעלו וירדו בו תמיד ושום מעמד ושום קביעות לא יהיו להרגשותיו.

תסיסה רוחנית שאינה פוסקת וערבוביה נפשית איומה הן תוצאותיו של מצב כזה, והן גם גורמיהם של זעזועי־נפש חולניים מיוחדים במינם, שהודות להם האדם חרד וזע לכל רחש קל והוא אינו יכול לעבור על שום דבר בעולם מבלי שישים אליו את לבו. מאדם כזה, אף אם כשרון אמן גדול לו, אי־אפשר כלל לחכות לתמונות או ליצירות משוכללות. למה הדבר דומה? לגרגרי חול ממין ידוע, הנתנים לתוך כבשן האש כדי לעשות מהם כלי־זכוכית נאה. אם לא תלוש היטב את החמר ולא תַשהה אותו הרבה תחת ידי יוצרו, תקבל בחזרה רק גרגרי־חול מעֻבּדים פחות או יותר, אבל לא כלי נאה ושלם. והוא הדבר בברנר. כמה פרטים חיוניים מעַנינים, הנשארים כמוסים מעין המסתכל השלֵו, נתפסים על־ידי תפיסתו החדה והמדויקת של ברנר, אולם דוקא פרטים רבים אלה, רשמים־גרגרים אלה, הם הם המפריעים ל ו לתת ו ל נ ו לקבל דבר אמנותי מְשכלל. כי אין ברשמיו של ברנר די זמן להתגבשות, ועל־כן תחסר ביצירתו הפרספקטיבה האמנותית. ענינים צדדיים ותאורים שונים של אגב־אורחא מאפילים אצלו על העיקר ועל המרכזי. לפעמים קרובות אין לפרטים של ספורי ברנר כל קשור הגיוני או פסיכולוגי עם עצם הדבר, אולם לברנר עצמו הם מְחיבי־המציאות, מפני שפעלו פעולתם בקרבו באותה שעה. קשור ואחוז הוא יותר מדי בהוֶה, ומה שישימו החיים בפיו, אותו יגיד. וחוץ מזה, משום שהוא עומד תמיד בתוך זרם המאורעות השונים, אין הוא יכול להעריכם כראוי, ומוכרח הוא לפעמים קרובות עד־מאד לפלוט את רשמיו כמו שקלטם. הוכחה מצוינת ליצירה קדחתנית ומבולבלת זו משמשים ביחוד כתביו, „מכאן ומכאן" ו„מן המצר".

בהם הוא מאזין בהקשבה אחת לכל הנעשה סביבו. מצטער הוא בצערם של הרבים, ויחד עם זה הוא נושא בעול החיים של היחיד הסובל. כי נפשו היא נפש חיה א ח ת הנחנקת מלחץ הרהוריה, התועה ומחפשת אחיזה כל־שהיא בחיים ומוצאת בכל מקום רק קוצים מכאיבים. ואנו רואים אדם מתרשם בלי־הרף מן החיים, ובכל־זאת אינו עוזב אף לרגע את מקומו על אם הדרכים.

התמונות המרגיזות ובעותי יום־יום מתנועעים לפניו, קופצים ודוהרים

ומתפתלים זה בזה ואינם נותנים לו כל אפשרות להתרכז ולהתעכב עליהם קצת. הרשמים באים עליו כחתף, תכופים ומבוהלים, מכים על קדקדו, מזעזעים את נפשו ומצוים עליו לקרא ולצעוק, לו גם „בפעם המאה". על כן לא נתפלא כלל כאשר נפגש אחרי כל זה, באחד ממאמריו קריאות מעין: „מוחי נפגם והולך, אחי, קדקד ראשי מתהפך, אחי".

בספרו על אחד מגבוריו, כתב ברנר עוד בתחלת עבודתו הספרותית: „וכפעם בפעם, מדי שקעי בגלי הערבוביה המדאיבה וכל אשר נפגשו לי על דרכי בימי חיי הבלי יתיצבו כלמו לפני, הנה גם הוא נשקף אז לעיני מתוך הערפל" („חלל"). מה מעניגים הדברים: „יתיצבו כלמו!" חי העם, מחזה כזה קשה לעינים ומכביד על הלב. בכל־אופן, הוא מפריע גדול בעד ההתרכזות, והאיש החפץ להבין כראוי איזה דבר ולחדור אל תוכו צריך להרחיק מחוג המבט שלו, לו רק לרגע, את כל החזיונות האחרים הנמצאים לנגד עיניו. כי בלי צמצומם הזמני של המבט ושל שימת־העין אי־אפשרית היא לגמרי תפיסת איזה ענין. כי היצירה היא לא רק מהלך־נפש, המיוסד על הזכרון, אלא גם חזיון פנימי, שהשכחה היא אחד מתנאיו החשובים. וכמו שהיוצר צריך לזכר הרבה דברים, כך הוא מחויב גם לשכוח ענינים רבים. ורבים הם החזיונות שכל תפקידם בחיים הוא רק לרוות את האדם ולעוררו לעבודה חדשה ולחלוף כליל אחרי שמלאו את תפקידם. על־כן ידע האמן האמתי, וגם סתם אדם הפועל בחיים, להסיח את דעתו לפעמים מדברים רבים. לא כן ברנר. שר־השכחה אין לו שליטה עליו. בשעה שברנר חושב על איזה ענין או מתאר איזה דבר, אז צפים ממעמקי נפשו זכרונות שונים רבים והוא מוכרח לתת להם מקום בתוך הלך־רוחו באותה שעה. הם אינם מחכים אפילו עד בא תורם. כאורחים לא־קרואים הם באים ומקיפים אותו מכל צד.

כי, אם יש לנו די כח לסבול את חיינו, בין את הטוב ובין את הרע שבהם, הרי זה רק הודות לתמורות ולשנויים החלים בהם. אבל אצל ברנר כל רשם חדש בא ומתיצב לא על מקומו של הקודם לו, אלא על־ידו. כך, למשל, בשעת טיולו מחוץ למושבה אחת בארץ־ישראל, בדברו על מצבו של הישוב החדש, הוא נזכר פתאם בעובדה אחת, שקרתה בדרך נסעו

על הים מארץ הגלות אל ארץ המולדת. לכאורה, אין בזה כל דבר היוצא מגדר הרגיל. אבל, באמת, יפה הגדיר ברנר עצמו את ציורו. „עצבים" — קרא לו, וחותמו הוא, באמת, עצבנות, אותה עצבנות הבאה מתוך טשטוש הגבולים בין מאורע־נפשי אחד לשני ובין מעשה חי לדבר־זכרון. כי ציורו זה, כמו רבים מציוריו וספוריו, הרצאה פשוטה של הרגשותיו ומחשבותיו כמות־שהן הוא, בלי שום סדור, עבוד ויפוי אמנותי. והלא טבעי הדבר. אין לדרוש מאדם העומד ומתודה לפנינו, שישים לב לחיצוניותו של ודויו!

יש ענינים שונים, שאין לגעת בהם בפני קהל האדישים הגדול, שלבא לפומא לא גליא. אולם ברנר אינו חפץ ואינו יכל לכסות אף על חיי נפשו היותר כמוסים. לברנר נדמה תמיד, כי בכל שעה ובכל מקום ימצא אח לצרה, שלפניו יוכל לשפוך את שיחו, ומשום־זה אין הוא נושא את כאבו בדומיה ואינו מחכה עד אשר כל מה שעבר עליו יזדכך ויצטרף להרגשה אמנותית טהורה. על־כן באים לפנינו הרגשותיו הפרטיות ונסיונות נפשו האמנותיים מעֻרבים תמיד אלה באלה, ולפעמים קרובות קשה להבדיל בכתביו בין החלק הפובליציסטי־המקרי שבהם ובין החלק האמנותי היצירתי.

*

הסופרים הקדמונים היו מספרים על איזה כח פנימי, שהכריח אותם לכתוב וליצור. המשוררים הרומנטיים היו אוהבים ביחוד לדבר על הכרח טמיר זה. גם כל אדם מרגיש אותו במקרים ידועים של עבודתו החיונית. אצל ברנר מתגלה כח דוחף זה בבהירות מיוחדה. על־כרחו הוא כותב. כאשר ינוח מהרהוריו הרעים, תנוח עליו רוח השירה, אולם כשהכרת התֹהו שבחיים תציק לו עד־מאד, אז תתפרץ מתחת עטו בצורה פובליציסטית. על־כן חסר ליצירותיו הקצב הנפשי האחד. במאורעותיו הנפשיים קרובות הן יותר מדי אחת לרעותה „נקודת הרתיחה" ו„נקודת הקפאון", ומשום־זה יש שבספור אחד רבות הן העליות והירידות שבו.

עוד בספורו הגדול הראשון „בחרף", שברנר קרא לו בטעות בשם רומן, יש לראות את פעמיה של ערבוביה נפשית זו, אבל את אפשרותו

הקצונית של טרוף היצירה הבא מתוך רגשיות יתרה ומתוך התרשמות חולנית אנו מוצאים בקֹבץ הרשימות „מכאן ומכאן".

מי שיגש אל ספרו זה של ברנר באַמת המדות, המקֻבלות באמנות, לא יעלה כלום בידו. צריך, שלבו של הקרב ובא יהיה פתוח לרוָחה לקראת כל צער אנושי, ואז יראה בו הרבה פניני־קסם. כי בספר המוזר הזה מתגוללת לפנינו קודם כל־דבר מגלת חיים של נפש רצוצה ופצועה, שנתַּן לה משמים כשרון יצירתי גדול, אולם יחד עם זה נלקחה ממנה שלוַת היצירה. זהו יומן של סופר גדול, שרוח הקדש שורה עליו והוא רק א מ ן ל ש ע ה.

כי אם אין האדם נתפס על צערו, האמן לא־כל־שכן. וכל־זמן שהכאב הריאלי או הענג הממשי לא הזדככו כראוי ולא עברו, אין האמן יכול לברא דבר אמנותי שלם, אולם ברנר ממהר תמיד להוציא החוצה את נסיון־החיים שלו: משום־זה אין אנו משתוממים כלל, כאשר ידמה לנו לפעמים בשעת הקריאה בכתביו, כי לפנינו מונח חומר ספרותי רב־הערך, שלא עֻבד, ושיכול היה להעשות ליצירה עולמית חשובה, לוּ היה לבעליו די הרחבת־הדעת. כך יֵרָאה לנו. אולם, באמת, תחסר לברנר הוץ משלוה חיצונית גם שלמות נפשית פנימית. והיא העיקר.

אחד מגבורי ברנר חולם על־דבר יצירה סינטֶטית גדולה, שהוא יהיה המוציא אותה לאור העולם. כפי הנראה, חלם גם ברנר עצמו על יצירה כזו בראשית עבודתו הספרותית, אולם חלומו זה לא בא. לא יכל לבוא. יען כי ההמלֻטים אינם יכולים להיות יוצרים סינטֶטיים. לא להם להיות בנאים. הרפליקסיה וההשבנות הנן אמצעים חשובים עד־מאד בשביל יצירת התכנית, אבל כדי להוציא אותה אל הפעל, נחוצים בעלי רצון ואנשי יכֹולת, ולא „אובדי עצות".

לאלה האחרונים נשאר רק להרבות את עשרם הרוחני ולהרחיב את הקף־מבטם. ואם ענש אוֹתם מזלם באיזה רעיון יסודי השליט ברוחם והדולק אחריהם לכל אשר יפנו, אז ימצא לו רעיון זה סיוע בכל המאורעות השונים הנפגשים על דרכם. כמאֵרת אלהים יהיה רעיון זה לָהמלֻטים. הוא משעֻבדם לעצמו ומעַנה אותם, למַרות תפיסתם החדה וידיעותיהם האוביקטיביות,

אנשים אלה אינם יכולים לצאת מתוך מעגל־הקסמים של הלך־רוחם. בתכן־יצירותיו מְרֻבֵּה־הגונים ומשֻׁנֵּה־הצורות מצטין ברנר כמעט מכל סופרינו הצעירים, ובכל־זאת אין כמוהו סופר, שכל יצירה ויצירה שלו תהיה כה דומה אחת לרעותה ברוחה הפנימי.

המבקר הסוציאלי, שיבוא ויברר את היסודות המעמדיים והכלכליים של גבורי ברנר, ימצא בהם אותה ערבוביה סוציולוגית עצמה השולטת בחיי הצבור היהודי כלו. הוא יראה לפניו: בעלי־בתים „נותני עבודה" ו„מקבלי עבודה", יהודים שאין להם מה לתת ושאין להם מה לקבל, אנשים שכבר ירדו מנכסיהם, ויהודים העומדים לרדת מנכסיהם, אכרים שלא חדלו להיות חנונים, ופועלים אינטליגנטים שאינם יכולים בשום אֹפן להתרגל לחיי־עבודה, משכילים תלושי־חיים ונודדי־ארץ ועוד ועוד — מה שונה הוא מצב חייהם של כל אלה, אולם מה דומה הוא יחסו של ברנר אליהם, ומה קשור הוא הלך־רוחו במערכי לבם! קרוב הוא ברוחו לרֻבּם, כאלו היה אחיהם, ואכן, הלא אח הוא להם בחיים, אף־על־פי שבספרות הוא אביהם. אֵל אחד יצרוֹ כאחד מהם, והוא, הנברא, כבר ברא את כלם בצלמו ובדמותו ויחד אתם ערך גלות ונדד מארץ לארץ ומצורת חיים אחת לשנית. וכה יתודה בשם גבורו בספרו „מכאן ומכאן": „איש בלי יניקה, כמוני: שנינו — שום קביעות לא היתה לנו בעולמנו הקרוב; אנחנו, והכל אתנו, נדדנו ממקום למקום, משפה לשפה, מתרבות לתרבות".

ראוים הדברים להשמע! רק במלים „בלי יניקה" לא דק ברנר. להפך, יותר מדי יניקות יש להם לגבורי ברנר. כל צמח וצמח יש לו סביבת־חיים מיוחדה, שרק בה הוא יכול להתפתח כראוי, אבל אנו היהודים הננו, כידוע, מן הגדֵלים בכל מקום אף על צחיח־סלע. אף בבצה מְעֻפּשה. כל יהודי הוא בחזקת יונק מן הכל, ומה גם צעיר עברי בזמן הזה! על־כן כה קלים אנו לנדוד, ואפילו מולדת־רוח אין לגבורי ברנר. „נודדים הננו, נודדי עולם" — רעיון זה הולך ונשנה ביצירתו של אותו סופר, שכמעט כל כתביו הם רק רשמי־דרך. שֵׁם זה קרא ברנר לאחד מציוריו הרבים, אולם, באמת, יש לקרא כך את כל יצירתו האמנותית והפובליציסטית.

דרך ארכה ומלאת־ענין עבר ברנר במהלך־רוחו ובאפן־היצירה שלו, ומי שיחפץ להשוות את ציוריו הראשונים, שנדפסו ב„לוח אחיאסף" ויצאו בהוצאת „תושיה", אל ספוריו ורשימותיו האחרונים, המפוזרים בכתבי־עת שונים ובהוצאות שונות, יוכח על־נקלה מה גדולה היתה התפתחותו האישית והספרותית של ברנר במשך הזמן הקצר. מעצבות ונכאים עד להתמרמרות וצעקה היסטֹרית, מהסתכלות של אמן עד רגשיות חולנית של אובד־עצות — לאט־לאט עבר ברנר את כל המדרגות הבינוניות. הוא התחיל בתאורי־הרחוב כסופר ריאליסטן, שהוא יחד עם זה גם שליח־צבור, ובא עד לידי יצירה נפשית סוביקטיבית של המתבודד ברשות־היחיד. הודות לזה אנו מוצאים בו את ההיסטוריה השלמה של התפתחותו הנפשית והרוחנית של הנאור העברי בן־דורנו.

כי — נפלא הדבר! — קורות חיי הפרט שלנו, דברי ימי היחיד שלנו, הקשים כל־כך, הרבה סופרים מצאו בם ענין לענות בו, אולם רק ברנר הוא שבמשך כל ימי יצירתו לא הסיח דעתו מהם, לא הסיח דעתו משאלת היחיד והרבים. הוא היחידי שתאר את כל פרטיה של מלחמה זו, ובמובן זה הוא חשוב לנו כעין סך־הכל ספרותי. אחרי ביאליק, פַּיאֶרברג וברדיצבסקי בא ברנר וסִכֵּם בנסיונו האישי את כל נסיונות־הנפש הבודדים ואת כל ההרגשות הפזורות בענין זה ביצירה העברית החדשה. כי בשתי דרכים הלכה הלוך והתגלה בספרותנו שאלת חייו של הפרט הישראלי, ושתיהן נפגשו אצל ברנר והיו לאחת. שתי דרכים אלה הן: דרך האמנות, שבראשיתה נמצא פיארברג, באמצעיתה — ביאליק, ובסופה — ברדיצבסקי, ודרך הפובליציסטיקה, שנושאי דגלה הם יל"ג, אחד־העם וברדיצבסקי. ואף־על־פי שאישיותו של כל־אחד מאלה רחוקה זו מזו מרחק רב, אבל בידם נמצאת שלשלת הקבלה של תורת היחיד העברי. כי כלם עסקו ועוסקים, כל־אחד, כמובן, על־פי דרכו, בשחרורה של האישיות העברית. דור שלם נתחנך על ידם והשתתף עמהם במלחמת־חחפש, שטכסיסיה היו שונים בהתאם לשנויי הרוח שבמפקדים. אך הנה הגיע הדבר עד המִבצר האחרון, עד „מסדה", וברנר עמד בראש מחנה היחידים. כמה יש מן המענין ביחסו לשתי הקצוות של המחנה הלוחם, ליל"ג שבעָבר ולברדיצבסקי שבה וָזה!

בחבה גלויה ובהערצה רבה מתיחס ברנר אל שני הסופרים האלה, הרחוקים כל־כך זה מזה, ולשניהם הקדיש (ב„הפועל הצעיר", תרע"ג) מאמרים גדולים, מאמרים כה טפוסיים בשביל ברנר. בהם אנו רואים את הקשר החי שיש בין ברנר ובין כל המשתתפים במלחמת־השחרור ושהתגלה גם במאמריו האחרים על הספרות. וראוי לציין, כי מאמריו הספרותיים של ברנר, שהפובליציסטיקה רבה בהם על הבקֹרת היוצרת, נקראים על ידינו כמו אותם המכתבים הארֻכּים שהיו מחליפים ביניהם צעירי עמנו בני־הישיבות הנאורים בשנות תר"ם — תר"ן. מוצאים אנו בהם אותו חֹסר־הצמצום ואותה המית־הנפש התדירית, אותה אהבה לבבית ואותה ישרנות. ויותר משהם חשובים להבנת הסופרים, שעליהם הוא דן בהם, חשובים הם לנו בשל הבנת נפשו. כי בבקרו את אחרים יִכּר כל איש, וכל בקֹרת אמתית היא בעיקרה, קודם כל דבר, גִלוי מהותו של המבקר עצמו. וכן הדבר גם בבקרתו של ברנר על יל"ג ועל ברדיצבסקי.

אין צֹרך כלל בהתאמצות יתרה כדי לראות, כי חושב הוא את שניהם למדריכיו. ובצדק.

אותה המלחמה, שקרא יל"ג בשם היחיד העברי על שלטון הרבים, נמשכה על־ידי ברדיצבסקי וברנר, אף־על־פי שבינתים בא שנוי במחנה האויב ובמקום הדגל הדתי הורם דגל הלאומיות. אולם, לאמתו של דבר, בשביל הפרט האנושי, השואף לחיי חֹפש, אחת היא, אם שלטון הרבים יוצא לפעולות בצורה זו או אחרת — העיקר הוא אצלו העובדה, שהכלל דוחק את רגלי הפרט. יל"ג, בתור משכיל טפוסי, חשב בשעתו, כי הדת השלטת וסדרי החיים המיוחדים של אותה התקופה הם הם ה„אויבים", אבל הנה באה תורת הלאומיות, וגם מפניה מוכרח היה היחיד העברי להגן על עצמו, כי גם היא חפצה לתת עליו עֹל מלכות, כמו שהדת חפצה לעשות מגבורו של פיארברג „איש־צבא". משום־זה צריכים היו ברדיצבסקי וברנר לחזור על הרבה טענות של יל"ג ועל־כן יקרים הם יל"ג וברדיצבסקי לברנר. הם מוריו, והם גם חבריו.

האחד השפיע עליו ביחסו השלילי לצורות החיים הַקימות, באֹמץ רוחו וב„ריאליותו הכעסנית", כפי שהיטיב ברנר להגדיר את הצורה

הספרותית של יצירת יל״ג, ובמדה ידועה גם את צורתו הספרותית עצמה, והשני — למד אותו להתיחס אל החיים בלי הונאה עצמית ובלי התחכמות יתרה, אלא ברטט מסתורי ובתוגה גדולה. הוא, השני, השפיע עליו גם בסגנונו ובאפני הכתיבה, וממנו קבל את ההלכה: כתוב בכל צורה ספרותית שאתה חפץ.

ועוד: חוץ משתוף הרעיונות, כל אישיותו העצמית של ברדיצבסקי, אישיותו זו, רבת הסתירות ועשירת הכחות, שהאלהים עשה אותה לא־ישר, כלה כמות שהיא בתור הופעה חיונית, צריכה להיות קרובה לנפשו של ברנר. והיא גם קרובה לה.

אף ביחסו של ברנר אל יל״ג אנו רואים חוץ מקרבת־רוח ידועה גם יסוד אישי פרטי. והוא, כי בבוא ברנר ללמד סניגוריה על הקטינור הלאומי, הוא מוצא גם לעצמו סתר בסניגוריה זו, לו גם בלי־יודעים. כי אותה ההגנה שברנר מֵגן על יל״ג מפני בעלי היופי, הדורשים תמיד רק אמנות טהורה, הגנה זו יכולה לשמש להצדקה גם לברנר. גם הוא יכול לאמר כיל״ג: „הנח לי, לא משורר, כי מקונן אני!״ ושניהם הלא מלחמה להם בצבורים, מלחמת־חיים קשה וארֻכּה. על־ידי־זה נעשה ברנר האינדי־בידואליסטן לַסופר הצבורי ביותר אצלנו.

ועל־כן כה היטיב ברנר להבין גם את יגון היחיד של ביאליק. הוא היה אחד הראשונים שהרגיש עד־כמה נחנק משוררנו הגדול בתוך ענן הקטרת שהקטירו לו הצבוריים והלאומיים השונים, בעלי התחיה וההידד. במאמריו על ביאליק הראה ברנר, כי מבין הוא את צערו של ה„יחיד״ העברי שבמשורר ה„לאומי״. עתה כבר מדברים כל סופרי הקרנות על־דבר הנגודים האיומים והמענים שביצירת ביאליק, אבל בשעתו היה ברנר אחד המעטים ביותר שהרגישו והבינו, כמה גדול הוא בביאליק משורר־הפרט.

והלא טבעי הוא הדבר; ברנר ראה תמיד את ההכרח שביגון כל יחיד עברי, באשר הוא יחיד ובאשר הוא עברי. ביצירותיו השונות והמרֻבּות נתן לנו את תאורה של התקופה האחרונה בהתפתחותו של רעיון השחרור האישי בישראל. בו ובגבוריו אנו מוצאים את היהודי הצבורי האחרון, בשעה

שגם דגלו השניה הולכת ונעקרת מרשות הרבים לרשות היחיד. מעבָר זה, הנראה כקצר עד־מאד, נמשך אצל גבורי ברנר זמן רב, כי להם רב המהלך בין שתי הרשויות.

ג

חולשה קטנה לו לברנר, — גם היא מורשת ימי ההשכלה — והיא: להשתמש בשמות סמליים, כדי לסַמן בהם את התכונה העיקרית של העצם המסֻמן. כן, למשל, הוא קורא ב„מכאן ומכאן" לגבוריו, לאחד — בשם דיאספורן, כלומר בן־הגולה, ולשני — אובד־עצות.

גם למקום מושבו של שליח־לבו הראשון, הוא גבּור הספור „בחֹרף" קורא ברנר בשם הסמלי „נבוכה".

לכאורה, הוא חפץ לתת לנו בזה רק מושג גיאוגרפי, אבל זוהי באמת הגדרה פסיכולוגית. ומצד זה היא נכונה עד־מאד. כי כל גבורי ברנר, וגם הוא עצמו בתוכם, נראים לנו כבני נבוכה במעשיהם ובמחשבותיהם. אמנם מולדתם היא, כידוע, ארץ ה„דלפונים, הקבציאלים והכסלונים" של הסבא מנדלי או „העמק העכור" של ברנר, אבל מקום גדולם הוא בלי שום ספק — נבוכה. ב„עיר" זו או ב„ארץ" זו הם הולכים ומתפתחים, בה הם נעשים למה שהם, בה התגלה גם כשרונו של ברנר, ובה התחיל.

בכתביו האחרונים שומעים אנו ברור את יחסו, יחס של אדם אובד־עצות, אל הבוטחים הבאים אל החיים ומאזני־צדק בימינם ואַמת־הבנין בשמאלם כדי לבְרֹא לעצמם השקפות־עולם ברורות ומסֻימות, שתשמשנה להם כסתר חיים וכמקלט הגורל. אולם ביצירותיו הראשונות לא ידע עוד ברנר להרצות כהוגן לא את מחשבותיו ולא את הרגשותיו. רואים אנו בהן רק עדרי־רעיונות התועים פה ושם בלי רועה ומנהיג.

כי נבוך הוא ברנר בארץ.

אמת, כי איזה „יש" יָצא ללַוות אותו על דרכו הספרותית, אולם

שמו של „יש" זה היה „שֶמָא". על־כן היה ברנר גם זמן רב אחר־כך במצב של תְעיה וחפוש. ולרוחו לא היתה כל אחיזה שהיא.

בהתאמצות רבה ובכשרון רב בא ברנר לתאר לנו את פקפקנותו המוקדמת של שליח־לבו הראשון ברומן „בחֹרף". הוא מרבה לספר על ילדותו של גבורו ועל תנאי התפתחותו, אבל הפרטים השונים, החשובים לנו כתאורי סביבה, אינם מבארים לנו בכל־זאת את הנקודה המרכזית שבפיארמן — את חסר־המרכז שבנפשו! אמנם התהוות אָפיו נעשית יותר מובנת לנו על־ידי פרטי חייו, אולם עצם טבעו הוא עובדה בפני עצמה, עובדה ריאלית, שדומה כי אין לה כל צרך בבאורים יתרים כדי להשיגה. והלא רואים אנו, שאף־על־פי שירמיה פיארמן חי ומתפתח יחד עם עובדיה בן הרב, בכל־זאת אין כמעט כל צד שוה במערכי לבם. מכאן אנו למדים, שחוץ מהשפעת הסביבה וגורמי הזמן ישנם גם קוים יסודיים אחדים, הטבועים בו מתחלת בריָתו והעושים אותו למה שהוא. אמנם אפי זה — מקרי החיים משפיעים עליו השפעה רבה עד־מאד, אבל מקורו הוא עצמי ואינדיבידואלי. ומשום־זה רוב תכונותיו הפרטיות יש להן דרך מיוחדת של התפתחות.

אין אנו מתפלאים כלל על זה שפיארמן אינו דומה לשאר האנשים העוברים לפנינו בספור „בחרף". הלא כך צריך להיות. להפך, נפלא הוא מה, שפחות או יותר דומים אליו שאר הגבורים הראשיים ביצירות ברנר הבאות.

נפלא? — רק לכאורה.

לאמתו של דבר, הן אחד הוא גבורו של ברנר בכל יצירותיו השונות. רק שמו ואפני גלויו ישתנו בהתאם לשנויים הבאים בחייו, אבל מהותו היא תמיד אחת, יען כי היא היא מַסֶכֶת הנפש של ברנר. במשך עבודתו הספרותית היה קורא לגבוריו־שליחיו בשמות פרטיים שונים, עד שבא סוף־סוף לידי ההכרה, כי אפשר לקרא אותם בשמם הכללי, שהוא יותר פשוט וגם יותר אמתי. אז קרא ברנר לגבורו „אובד־עצות" (ב„מכאן ומכאן"). האם לא היה כבר פיארמן („בחרף") אובד־עצות? אכן יש בפיארמן מה שהיה באברַמסון („מסביב לנקודה"), ביוחנן („מעבר לגבולין"), בשאול

נמזו („בין מים למים"), בבעל ה„מאי עד מ'" וביוצרו של ה„מכאן ומכאן". מבוכת נפשם היא מחלה משֻתפת לכלם. אצל בן־נבוכה הראשון היא באה מתוך עניות־דעת ומתוך חֹסר נסיון חיוני, אצל הנבוכים האחרים שביצירות ברנר המאוחרות היא באה מפני הכרת הנגודים שבחיים והסתירות שבעולם. ואין הבדל בעצם תפיסת כל הנעשה בין בברנר מתקופת פיארמן, שאז לא הורם עוד בעדו המסך, ובין בברנר שבתקופת „מעבר לגבולין" ו„מכאן ומכאן", שאז בא בהרגשת־החיים ובהכרת־העולם שלו עד זיבולא בתריתא. אין שום הבדל לא באפן ההתרשמות ולא באמצעי ההשגה. מעולם לא היה רוחו של ברנר מוצא מרגוע בשום עמדת חיים, והתנועה הבלתי־פוסקת היא יסוד נפשו. זהו אחד האנשים, שה„שֶׁמא" מְרֻבּה אצלם על ה„ברי". ולא רק מְרֻבּה, אלא גם חביב יותר. כמובן, ה„ודאי" המעט, שיש בהרגשתו את העולם, הולך ומשתנה, כמו כל הודאיות של בני־האדם, אבל יחסו של ברנר לרכושו זה החיובי לא השתנה אצלו אף במעט, כבדהו וחשדהו— זהו כללו בנוגע לכל רעיון הנראה כחיובי וכאמתי. ומשום־זה אין הוא נותן ליַשן את עצמו על־ידי האמתיות השונות המתהלכות בארץ, אפילו כשהן מתקבלות באותה שעה על לבו. ואם לגבי עצמו אין לו אונאה, כל־שכן שחרד הוא על אונאת אחרים. על־כן רואים אנו אותו תמיד כשהוא מטיל ספק בהרבה דברים הברורים לאחרים, ואי־הקביעות חביבה עליו יותר מן הקביעות. בין השאלות האנושיות הכלליות ובין השאלות העבריות הפנימיות, כלן כמו שהן עם פרטיהן ופרטי פרטיהן, מקבלות אצלו הארה מיוחדת ועצמית. איזה אור תועה ומפורד נופל עליהן, ויצירתו היא ליודעיו כזכוכית מפזרת לעיני קצר־הראות. מי שאינו יודע את חֻקי האופטיקה, אינו מבין, כי לטפוס ידוע של עיני האדם יש הכרח חיוני בפזור קַוי האור ובטשטוש הצורה הבאים על־ידי הזכוכיות השקערוריות, אולם מי שיחפוץ להשתמש בחֻקים פיסיולוגיים אלה גם ביחס לראיה הפסיכית, יודה ויאמר מיד: אכן יש צרך ביצירתו של ברנר לבעלי הנפש המְרֻכּזה יותר מדי והמְכֻוָּצה יותר מדי, שעיני־הרוח שלהם הן קצרות־הראות.

כי זוהי תכונתו האפית של ברנר וזה ערכו; הוא אינו בא לתרץ, אלא להקשות. שנאת־מות הוא שונא את ה„תנא דמסיע לך", הנפגש אצלנו

לפעמים תכופות, ובשתי ידיו כאחת ידחה גם את הפתרונים הקלים וגם את ה„ויש לישב בדוחק".

סימני־ההפסק של הכתב האירופי יכולים לשמש לפעמים סמל לתאור אָפיו של האדם. יש שביצירת האיש, כמו בנפשו, אין כל סימני־הפסק, ודבורו, כמו רוחו, שוטף וקולח בלי שום מעצור ושנוי. עוד יש אחר, שאצלו, להפך, מרֻבּים יותר מדי הסימנים המפסיקים בין רעיון לרעיון ובין הרגשה להרגשה. הלך־נפשו של זה נראה לנו כערֵמת קטעים בודדים של איזה דבר, הצריך להיות שלם. יש גם טפוס אנושי שלישי, הבנוי כלו מסימני־הקריאה השונים: זהו המתפעל תמיד. שוב אחר הוא לגמרי הסוג הרביעי: נפשו של זה מלאה סימני־שאלה אין מספר, והוא הוא הספקן והחקרן.

גם סבך רעיונותיו ונסיונותיו הנפשיים של ברנר מקבלים צורה של סימן־השאלה. כי גבורי ברנר, רֻבּם ככלם, חיים בעולם שכֻּלו שאלות. ומה מרֻבּות ומה סבוכות הן השאלות! צער האדם באשר הוא אדם בכלל, יגונו הבא מתוך ילדות קודרה ובחרות זועפה, מתוך לקוי נשמה וחלול הגוף, עלבון העם כלו ויסורי בניו האמללים, הנתונים בתוך חיים של בושה וכלמה — כל זה מעסיק את מוחם של יצורי ברנר ומשפיע על הלך־נפשם. כי אין להפריד בין חיי־הרוח שלהם וחיי הנפש. תפיסתם את עולמם נוסדה כלה כמו שהיא על שני היסודות של המחשבה וההרגשה, המשֻׁלבות יחד. ומשום זה אין להכיר את אישיותו של ברנר אלא על־ידי שני הדרכים השונים, הסובבים „מסביב לנקֻדה" האחת, שהיא: יחסו של הפרט העברי לכלל הישראלי. כי ברנר, כמו כל ילידי תקופת־החלוף, עומד במשעול הצר העובר בין רשות היחיד ובין רשות הרבים. ואם שאלת היחיד וחִפשתו היא שאלה חמורה לגבי כל עם ועם — לנו היא חמורה שבעָתים. יותר מדי גדולה היא יניקת התחומים זה מזה ויותר מדי גדולה היא השפעת הגומלין של האדם שבתוכנו ושל העברי שבקרבנו. עוד תקופת ההשכלה חפצה לשחרר את היחיד העברי משעבודו לכלל והשתדלה, לפי השגתה ויכלתה, לעורר את האדם שביהודי. העלה הדבר בידה? במדה ידועה — כן. אבל ככל תנועת־מרד הרסה ה„השכלה" בעצמה את היסודות

שעליהם הטבעה. המחשבה העברית, מכיון שיצאה מתוך כבלי הדורות, הלכה וחתרה והגיעה עד לידי ספוקה הראשון בלאומיות. היה דומה, כי ברעיון הלאומי ימצא העברי הצעיר את שלמות הנפש ואת מרגוע הלב שנהרסו על־ידי צוויה המכפל של תקופת ההשכלה: „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך". נדמה, כי על־ידי תורת ההצלה הלאומית יבוא הקץ לשניות הנפשית; אולם — כאשר התרחבה והתעמקה הרגשה זו של הכלל החדש, יצאה ממחבואה גם שאלת אנושיותנו, והאישיות, השואפת לחֵרות גמורה, התחילה לטעון כנגד על התורה החדשה של הלאומיים. בעיקרה היתה היא עצמה אחת ההופעות היותר חיוניות של העם השב לתחיה, ובכל־זאת מוכרחה היתה להלחם בלאומיות המקֻבלת בשם הלאומיות הצרופה של היחיד העברי. מלחמה זו נמשכת בחיינו ובספרותנו זה כשלשים שנה, וברנר הוא אחד מנושאי דגלה הנאמנים ביותר. כל מעיָניו היו נתונים רק בשאלת קיומו של האיש הישראלי ובשאלת הצלתו של הפרט. ואף־על־פי שרבות הן נקודות המגע בין דעותיו של ברנר ובין רעיונותיו של ברדיצבסקי, בכל זאת אינו דומה הראשון אל השני בשאלה זו. כי אם אישיותו היוצרת של ברדיצבסקי מחפשת ומוצאה לה מקורי ענג ועניני יצירה שונים אף מחוץ לפרובלימה זו, הנה ברנר לא חדל מלהתענין בדבר ה א ח ד. הוא אינו מסיח את דעתו ממנו אף לשעה. ואין הוא דומה כלל וכלל בנדון זה למשוררי תקופתנו החדשה, שבאו לעולמנו ושירת היחיד בפיהם. טשרניחובסקי, שניאור, כהן ואחרים הנם במובן ידוע בעלי הנצחון הראשון שבמלחמת היחיד בעד הֶפשתו. לא כן ברנר. הוא עודנו מוכרח להלחם, וביצירתו אין לראות עוד את המרגוע הבא אחרי הקרב המצלח. הוא איננו עוד בן־חורין, וכל יצירה חדשה או כל מאמר חדש שלו היה פרק נוסף בספר מלחמות הפרט הישראלי עם הכלל. בזכיותיו ובדרישותיו של היחיד העברי דברו וטפלו רבים, החל בברדיצבסקי שבגולה וגומר בא. ד. גורדון שבארץ־ישראל; אולם רק אצל ברנר, שהיה גם בגולה וגם בארץ־ישראל, אנו מוצאים את כל פרטיה של מלחמה נפשית זו, המשפיעה על מהלך חייהם של המשתתפים בה. והיא גם המביאה אותם, הודות לתכונותיהם הפרטיות, מ„נבוכה" עד „מעבר לגבולין". זוהי דרך קשה וארֻכּה, וכדי שלא נתע

במדרונותיה ובסבכיה, שבתוכם התלבטה בבדידותה נפשו של ברנר, צריכים אנו ללכת בה לאטנו, משעול אחרי משעול.

*

ובכן — ראשיתו של ברנר: הסתכלות תמימה של מסַפר ומצַיר, הסתכלות אמנותית שאין עמה בקשת השבונות רבים. בתמונותיו ובציוריו מן ה„עמק העכור" תאר ברנר את חיינו בלי להעמיד כל שאלות ובלי לחפש כל פתרונים. אם התעסק אז בשאלות חַיינו או לא חשב עליהן כלל — את זה אין אנו רואים ביצירותיו הראשונות. אז היה עוד נזהר מערבוב התחומים של הפובליציסטיקה והספרות־היפה. אך הנה עובר זמן קצר ולפנינו מופיע שליח־לבו הראשון של ברנר הצעיר: ירמיה פיארמן („בחֹרף"). לפיארמן זה יש רחשי רעיונות, אבל אין בו עוד שום קביעות. הענין הרע של חיינו עוד לא הוברר לו כל־צרכו ומשום זה טבעי הוא הדבר „שדעותיו על היהודים והיהדות ספקניות ביותר" (שם). הפקפוק היה אז בכלל התכונה השלטת בכל רוחו. אם נוסיף לזה את אי־ידיעתו בחיים ואת בישנותו הזמנית, אז נבין כי באותה שעה לא יכול פיארמן להכיר את הנגודים האיֻמים שבחיי האומה ושבחיי בניה. הוא היה אז התועה בדרכי חיינו, ודוקא הודות לספקנותו, נצל מנחשולי הזמן, ולא נסחף בזרם המים העכורים של הבורסיפים, הקלינשטינים וכדומה, שנשאו בחיקם פתרון מוכן לכל השאלות הסבוכות של קיומנו. על־ידי התכונה הנפשית של הבקרנות התמידית ושל הפקפקנות התדירית עלה לו לפיארמן להחזיק מעמד ולראות בדבוריהם ובמעשיהם של רֹב צעירי ישראל בימים ההם רק „בלבול המושגים... שטחיות... ושאר הדברים התלוים במלחמתה של מפלגה מוגבלת". לכל הרעיונות השונים שרחפו אז בעולמו של ישראל, לכל אותן הרוחות המנשבות שבאו עלינו ממזרח וממערב, מימין ומשמאל, לכל התורות והשיטות שנתחדשו אז בבתי־המדרש של ישראל סבא וישראל זעירא — לכֻלם נשאר ברנר הצעיר זר ואדיש במשך עת ידועה. ההרויח מעמידה זו מן־הצד או הפסיד על ידה? הדעת נותנת, שהשכר וההפסד ירדו עליו בבת־אחת, כשהם כרוכים זה בזה. כי אמנם רעיונות־שוא לא

הטעוהו ותורות־הבל לא רמוהו, אבל יחד עם זה לא הרגיש את התענוג שבאונאה העצמית. ספקותיו לא עזבוהו, וממבוכתו לא יָצא. פעם נדמה לו, כי מטרת חייו צריכה להיות רק העבודה לטובת הכלל, ופעם הוא רואה, כי אין כל טעם בחיי־הקרבה כאלה. במקום אחד הוא אומר: „אני דברתי אז אל לבי, כי חיי הפרטיים אינם כלום וכי לאיש כמוני ראוי או, יותר נכון, אין דרך אחרת, אלא להקריב את־עצמי כְּלִי לטובת הכלל" (שם). לכאורה אין החלטה טובה מזו, לכל־הפחות מנקודת ההשקפה הצבורית; אבל דא עקא, שמחשבה זו היא בת־חלוף. כעבור זמן קצר „ידבר" פייארמן „אל לבו" את ההפך הגמור מן הדברים האלה. מחשבתו הטובה שחשב לא תבוא לידי מעשה — בזה יכולים אנו להיות בטוחים. כי יותר מדי מפוזרים הם רעיונותיו מתחלתם. חוץ מזה, לא ידע עוד באותה שעה ברנר הצעיר במה הוא יכול להושיע לעצמו ולעמו, ואז לא בא עוד לידי הכרת ערכה הרב של העבודה המעשית ושל הפעלנות האי־פוסקת למרות כל הספקות ולמרות כל המעצורים. רק אחרי עבור תקופות רבות של התפתחות קשה נגלתה לו האמת של הכרח העבודה, אבל בימי בחרותו של פיארמן הביאוהו ספקותיו אך לידי שעמום ולידי אדישות, הם הספיחים הידועים העולים תמיד על שדה הרצון החלש והפקפקני. כה עברה התקופה הראשונה במהלך רעיונותיו של ברנר. ואנו רואים ביצירותיו הראשונות לא את מאויי האב"ב הלוהטים ולא את חֲמֶרֶץ החיוני של הקיץ, אלא את הבטלה המדכאה של הסתו ואת ההתכוצות וההתקמטות הבאות עם החרף. אמנם חרף זה הקדים לבוא בחיי הצעיר העברי. ואף־על־פי שנהפכו קצת סדרי בראשית לגבי בן דורו של ברנר, בכל־זאת שורר גם אצלו החֹק הנצחי של חלוף הזמנים, ואחרי חרפו של פיארמן („בחרף") בא אביבו של אברמסון („מסביב לנקודה"). יחד עם־זה משתנה גם מקום המחזה, כי בינתים יוצא שליחו וחברו של ברנר מעירתו. ביציאתו אין הוא יודע בעצמו לאן הוא הולך, אבל מרגיש הוא, כפי הנראה, צרך גדול בשנוי מקום, והוא משנה אותו, אמנם בלי בחירה חפשית. בברחו מסביבתו ומעצמו בליל־סגריר אחד, הוצא פיארמן מתחת ספסל הקרון של מסלת־הברזל. לא הוא עצמו יצא ובא אל התחנה החדשה שבהלך־

חייו, אלא מי־שהוא מן החוץ בא להוציאו והכריחו לבקש דרך. מה אָפיי הוא הדבר לגבורי ברנר! מעשה פיארמן סימן הוא לבאים אחריו.

עירום ובחסר כל, עני ברוח ובמעשה, הוא נשאר עומד בין שתי תחנות, ועמידה זו אינה כלל על פרשת הדרכים, אלא באמצע הדרך. הוא מחפש ומוצא לו מקום מנוחה זמני על גזרי העצים שעל יד המסלה, אולם התוכל מנוחה זו להאריך ימים? יאיר הבקר, והוא יוכרח ללכת הלאה. ואף־על־פי שאין לפניו כל נתיבות חיים וכל תכניות עבודה, בכל זאת מה יעשה יליד „נבוכה" ולא ידוד? נודד רוחני הוא מתחלת בריָתו, ומעתה יתחילו גם נדודי־הגוף שלו. מעתה הוא נע ונד מִכְפל, ואיזו קביעות ואיזו עקביות אפשר שתהיינה באָפיו? מן ההכרח הוא שדרכי מחשבתו תהיינה אלכסוניות, תהיינה מתפתלות ומתעקמות. הן בעצמן תועות הנן. יש שתתעלמנה מעין הרואה, יש שתתגלינה לפתע פתאם. אם חפצים אנו לדעת את כל שביליו הנפשיים והרוחניים, מוכרחים אנו ללכת אחריו מתחנה לתחנה.

*

רבות הנה התחנות, ואחרי התחנה הראשונה, הנקראת „בחרף", באה השנית ושמה: „מסביב לנקודה".

בספורו זה של ברנר נפגשים אנו שוב עם פיארמן בשנוי שמו, עמו ועם הלך־רוחו. עתה הוא נקרא אברמסון, וכפי הנראה, מצא איזו נקודה מרכזית בחייו. אמנם הוא הולך רק סחור־סחור לנקודה זו, אבל היא משפיעה עליו והוא אחוז בה. הודות לה גברה אצלו הַוַדאיות על הספקנות והאמונה על הכפירה, הוא התחיל לבטוח בכחותיו וגם בכחות האומה, והתחיל להאמין בעתידם של הפרט והכלל גם יחד. בפעם הראשונה אנו רואים אותו והנה הוא משתתף בעבודה מעשית ושמח על השתתפותו זו. יליד „נבוכה" נעשה לסופר עברי והוא גֵא על האחריות הגדולה ועל הספוק האישי שבתפקידו זה. מהלך הוא בחדרו וקורא מתוך רקודים: „תחיה! כל קרביו ירונו בו! אשרי העברי הנולד בדורות הללו, דור התחיה!" („מסביב לנקודה"). הנה עד־היכן הגיע הפָּתוס של בַּקרן זה!

ובשעה שרעיונות תוגה מתגנבים אל לבו, הוא מבריח אותם בקריאות מעין אלה: „מה, תולעי היאוש? שקר הדבר!״ ואמנם שקר הדבר. פיארמן החדש, הוא אברמסון, מאמין באמונה שלמה בנחיצות העבודה הצבורית בצורתה הלאומית והציונית. הוא כותב, לפי דברי ברנר ב„מסביב לנקודה״, מאמר גדול על „היצירה העברית בראשית המאה העשרים״, כותב אותו בהתלהבות גדולה, ואומר: „אין לנו לעמוד מסביב לחיים כמסתכלים גרידא. עלינו להלחם, לתקן, לגדל ולרומם. ארורים יהיו המסתכלים גרידא!״ (שם).

עברו שנים אחדות ואנו נשמע מפיו דבורים אחרים לגמרי, אולם לעת־עתה הוא מסור ללאומיות המקֻבלת בלב ונפש. וכה גדולה היא שלות האמונה שלו, עד כי גם בשעה שהוא רואה את המציאות היהודית בכל נַוֹלותה, ואף בעמדו באמצע הרחוב בעצם החרף, בשעה ש„האויר היה מלא חרבן, רוחות וסופות שלג השתערו מכל עֲבָרים״ — אף אז עולים על לבו חרוזי ביאליק הידועים:

„אַל יִפֹּל רוּחֲכֶם, עַלִּיזִים מִתְרוֹנְנִים,
„בֹּאוּ שְׁכֶם אֶחָד לְעֶזְרַת הָעָם!״

מה שונה היא עמידתו של אברמסון זה בחרף מעמידתו של פיארמן בחרף! ובכל זאת אחד הוא העומד, אף כי שונים המעמדים. אמנם במשך זמן ידוע, החשוב עד־מאד במהלך התפתחותו הרוחנית של פיארמן־אברמסון, הוא „ראה את עצמו כאחד מחלוצי העִברים הצעירים, הישראלים של מחר, אחד מאלה שבשלהבת לבם יתלקחו חזיונותיה הנשגבים של הטרגדיה הגדולה ואשר הם ימצאו את הדרך ואת המעברה אל הסינתיזה הרצויה והעמוקה...״ (שם). מליצה לאומית־ציונית זו טבעית היא בפי ברנר באותה שעה, או בפי גבורו „הסופר העברי הצעיר״ והציוני הנלהב. לולא היה רוחו רוח פרצים נודד ולולא היתה נַפשו נפש רצוצה ומֻרססה, כי אז היה פיארמן־אברמסון נעשה סוף־סוף לבעל־בית עברי טוב, השוקל את שקלו מדי שנה בשנה, האומר „שלום ולהתראות״ והצועק „הידד״ בקול רם. הוא היה מתגאה בַּבַּנק „שלנו״ וב„מושבות״ „שלנו״, היה יושב בגלות ורואה חלומות בארץ־ישראל — בקיצור, הוא היה נעשה ציוני מֻצָין. אבל — כפי הנראה, לא גרם מזלו, שיגיע לידי־כך.

התרוממות הרוח לא ארכה אצלו זמן רב, ויצר הרע של האינדיבי־דואליות התחיל לחתור חתירות עמֻקות וחשאיות מתחת להיכל הלאומיות, שבו דמה אברמסון לכהן. פתאם, או לאט לאט, חדלה האהבה ל„יצירה העברית" להיות מושלת בכפה. על מקומה באה אהבה אחרת, יותר ממשית, יותר ריאלית ויותר פרטית. מתחלה דפקה חרש על פתחי לבו של הציוני הנלהב ושל העוסק בצרכי־צבור באמונה, אולם במשך זמן קצר חדרה אל מצפוניו וגרשה משם את זו שקדמה לה. תחת האהבה לעם באה האהבה לאשה, וכל הלך־רוחו של אברמסון נשתנה. לכאורה, תמוה הדבר: מה ענין חוה בלומין לשאיפותיו הלאומיות של אברמסון? ובאמת, אהבה זו כשהיא לעצמה אין לה ערך גדול ביותר, אבל בתור דחיפה ראשונה למשבר נפשי ערכה רב עד מאד. חוה בלומין או „יֶוַה איסקובנה" הזכירה לו לפאירמן־אברמסון את עניניו הפרטיים, את עולם היחיד שלו. כל־זמן שלבו נמשך אחרי האהבה המֻפשטה ל„דולצינֵיָה" הרוחנית, לא ראה את המציאות כמות שהיא, אבל משעה שירדה עליו ההרגשה הארצית והגשמית חזר על־ידה אל החיים הממשיים. אז התחיל לראות מסביב, לא „דור תחיה", אלא „שבלים בודדות, עשבי הרחוב האחרונים" (שם), ואז בא גם שנוי בהערכתו את רעיונותיו וחלומותיו. לפניו קמה בכל קשיותה השאלה: אם להשתתף בבנינו של בית העם ולהשאיר את הלב בחרבנו, או לקומם את הריסות הפרט ולהשאיר את האומה בחרבנה?

אי־אפשר היה שתתעורר בלבו של פיארמן שאלה ברורה כזו, יען כי הוא לא היה עוד בכלל מסֻגל לנסח בברור ולהגדיר בדיוק את ספקותיו והרהוריו. אולם אברמסון היה לברנר הפה הראשון לבטא את הרעיון המעיק עליו ועל רוב בני גילו. רעיון זה, מכיון שבא לידי בטוי, שוב לא ירפה מברנר בכל יצירותיו הבאות וכחוט השני יעבור דרך כל המחשבות השונות של גבוריו.

מי קודם למי? — הנה היא השאלה, שבפתרונה מתחבטים גבורי ברנר, מתחבטים ואינם יכולים לבוא לשום החלטה.

הצבוריות או היחידיות — הנה הם שני המגנטים, שביניהם נמצא אַברמסון, המסתובב „מסביב לנקֻדה". אחרי האֶכְּסטַזה הלאומית באו

דרישות לבו הפרטיות ויולד בקרבו הלך־מחשבות חדש שעשהו שוב ל„בן נבוכה". אמנם בינתים התרחב והתעמק מבטו על היחוסים החיוניים; אבל דוקא משום שדעותינו יצאו מתוך מצב הבלבול והערבוביה, באו לידי התנגשות גלויה, וזו ההתנגשות הגלויה הביאה את ברנר־אברמסון לידי חשבון־הנפש. אם נצרף את אברמסון עצמו אל הציור הנראה לרוחו הנבוך אז נחזה לפנינו תמונה כזו: „ארצות חשכות, גוים גדולים, עמים רבים. ביניהם שה פזורה, עדר נבהל, צאן לטבח" (שם), בתוך עדר נבהל זה עומדת שֶׂה אחת נדחת, עומדת על־פני הנהר ואינה יודעת, אם להשתתף בצער העדר כלו או להטביע את עצמה ביחידות. האין אברמסון אחד מן העדר הנבהל? הוא בא לידי ההכרה, כי עולם היצירה העברית החדשה של הכלל חרב בעדו, וכי יחד עם־זה פגום יהיה עולמו הפרטי, כל זמן שישמע את גניחת צאן עמו המובל להרג. ובכן — אֵי המוצא?

עוד לא גמל בקרבו היאוש המר, כדי שיוכל לחזור כמו אובד־עצות („מכאן ומכאן") על דברי יל"ג: „מחֻרבן האומה נקשיח לבנו". להפך, לעת־עתה הוא נוטה להחלטה אחרת, בהשפעת המסורה הצבורית שלו. וכה הוא אומר על־דבר יחסו לאומה ההולכת וכלה, לפי דעתו: „עַמָּהּ יְסֻפָּה. היא נועת — מדוע יחיה הוא?" (שם). שאלה כזו ובצורה כזו שואל ברנר במקום אחר גם בשמו עצמו, והתאמה זו מראה לנו עד־כמה חזק הוא הקשר הנפשי בינו ובין גבוריו הראשיים. במאמר הפובליציסטי „בפעם המאה" כותב ברנר על הסופר העברי, היינו, על עצמו, כדברים האלה: „הוא, אשר כל ימיו, כל ימי עבודתו, מהתחלת ימי עבודתו, כל חייו פקפק בכחות החיים של עמו — והיה בפלשתינה וראה את כל אימת ה„אם לא תרצו," את כל אי־האפשרות להיות רוצים ובונים — — היוכל לחיות בעצמו? היוכל להמשיך את הויתו הוא?" („רשפים", כ"ז).

„יוכל!" — עונה ברנר, ובאפן כזה נשארת עתה רק השאלה: איך? ועל זה עונה ברנר ביצירותיו ובמאמריו הבאים. גם אברמסון של „מסביב לנקודה" וגם „הסופר העברי" של „בפעם המאה" מוצאים להם סוף־סוף פתח־חיים, ואותו הגשר הריאלי, שעליו עומד אברמסון, הנהו באמת סמל לגשר הרוחני, שאליו הגיע ברנר באותה שעה ושאת בנינו הוא ממשיך

עד היום הזה. הדורות הבאים של העברים בני־החורין האמתיים אולי לא ימצאו שום חפץ בגשר זה, יען כי כלם יולדו מֵהֶעֵבר ההוא לנחל הדמעות, שעל גליו אנו נשאים; אבל לבני גילו של ברנר, ילידי תקופת המעבר, בני הדור האחרון לשעבוד הלאומי ובני הדור הראשון לחפש האישי, לנו — חשוב הוא עד־מאד הנסיון של סינתֶזה בין הצבוריות והיחידיות. אמת, כי נסיון זה לא עלה בידי ברנר, כמו שלא עלה בידי ברדיצבסקי. אבל הוא מכשיר אותנו לכל־הפחות לקראת העתיד הקרוב ונותן ספוק זמני להרבה יחידים תועים. חוץ מזה הוא מוציא את בני הדור הצעיר מתוךְ המגדלים הפורחים באויר ומשתדל לחברם אל הקרקע ואל הארץ.

לאומיות פרטית או אישית זו, כפי שהייתי קורא לה, בנגוד להשקפה הלאומית המקֻבלת, תולה את כל תקוותיה ויעודיה באישיותו של היחיד העברי באשר הוא עברי. היא שוללת מאת „האבות" המתים את הדעה המכרעת בעניני הקיום ומוסרתה בידי ה„בנים" החיים, והיא רואה את הגאֻלה לא בהצלתו של הכלל, אלא בשחרורו של הפרט. כי לא היחיד נגאל על־ידי הרבים, אלא להפך, על־ידי תחיתו של הפרט תבוא הגאֻלה של הכלל. ומכיון שכך הוא הדבר, מובן מאליו, כי כל אלה העוסקים בהטבת מצב האומה קודם שהתחילו לשנות את חיי עצמם מתחילים את בנינם לא מִן המסד, אלא מן הגג. על־כן שונא ברנר את הציונים הרשמיים. לפי דעתו צריך, שהיחידים יצילו את עצמם וממילא יצילו את העם. „השאלה היהודית" צריכה להיות לכל עברי שאלה פרטית, שהוא מוכרח לענות עליה מיד בלי שום דחוי. כלנו הֻרגלנו למימרא הידועה: „מה שיהיה עם כל ישראל, יהיה גם עם רבי ישראל"; אולם הסתתרות זו תחת כנפי השכינה הלאומית בזויה בעיני ברנר, והיא גם מזיקה, לפי דעתו. על־פי הלךְ־רוחו החדש יוצא, כי בעולם העברי מְחֻיב כל פרט ופרט לעשות את המוטל עליו ואת הנחוץ לו. יהיה־נא כל אחד אפוטרופוס לעצמו, ולא לכלל. ואז? אז אולי לא יהיה מקום לאותן העובדות המעציבות שנגלו לו לצעיר העברי הבא ראשונה לארץ־ישראל, שברנר מְספר עליהן בספורו „עצבים" (ב„שלכת"). צעיר זה, שברנר אינו קורא לו

בשמו ושאנו יודעים אותו זה כבר, נוסע לארץ־ישראל לא מתוך שאיפה לאומית, אלא מתוך צרך אישי פרטי. לו, ל„אברמסון" התועה, נחוצה היתה אחיזה כל שהיא בחיים והנה הוא מקוה למצא אותה בארץ־ישראל. לו נדמה, כי ארץ־ישראל תהיה „התַּחֲנה האחרונה" בהלך־מחשבותיו; אולם באמת אנו רואים, כי גם במקלט־רוחו זה, ה„אחרון", עוברים עליו גלי־התפתחות שונים בהרגשת העולם ובהשקפת החיים.

ובבוא הגל הראשון — משתַּנה שמו של אברמסון לַשם שאול גמזו („בין מים למים").

„מִשְׁנֶה־אני" זה החדש של ברנר, זה ה"alter ego„ שלו, הִנהו מורה בארץ־ישראל. הוא מסור לעבודתו, עוסק בה באמונה, מתגאה עליה וחַי בה. — הטוב לו? מתחלה ודאי טוב לו, כה טוב, עד שהוא אומר לחברו, המתכונן לצאת לחוץ־לארץ: „אינני רוצה שתעזוב את הארץ, שתסע מכאן בהתיאשות — כאן עבירה גדולה היא להתיאש" (שם).

עבֵרה! לגבי מי? לגבי הכלל? האמנם חושב שאול גמזו, כי ישיבתו בארץ־ישראל היא לשם „טובת העם"? האמנם שב אל ההתלהבות הציונית של אברמסון? דבריו של גמזו נותנים לנו תשובה ברורה על שאלותינו אלה. הנה מה שהוא אומר: „להציל את העם — מי כבר מאמין היום בהצלה... — — הגוף של הלאום כבר התפרד ליסודותיו... אבל נניח לשאלת היהודים שאין לה פתרון... בשאלת חיינו אנו עסוקים... סתם... לא בשביל אחרים... בשבילנו בעצמנו" (שם).

ובכן, ענין פרטי הוא כל הדבר. הישיבה בארץ עם כל המצוות והתענוגים התלוים בה יש להם רק ערך אישי בשביל היחיד הישראלי, אף כי ערך חשוב עד־מאד. משום זה אין אנו צריכים להתפלא כלל על תוצאותיו של המשבר הקשה, שבא על גמזו אחרי שחִללה אמונתו באהובתו פנינה. כי גם פנינה זו גם ארץ־ישראל הן לו צרכי־נפש פרטיים, הדומים בערכם; ומכיון שדומים הם בערכם, יש שהם מתחלפים זה בזה, ויש גם שהם מתחרים זה בזה. ואז — אז מוכרח גמזו בעצמו, זה היחיד העברי, השואף לחיים אישיים מלאים ושלמים, להחליט בַּמה ימצא את הנֶחָמה האחרונה. הימצא?

הן על יחסו הלבבי והנפשי אל הקנינים הלאומיים יתגאה הצעיר העברי החדש, והלא כל הענינים השונים הנמצאים בגדר ה„לאומיות" נעשו לו מעין דבר שביחידיות ובהשגחה פרטית.

עוד בהיותו נע ונד בגולה אומר צעיר זה על יצירתו שבכתב: „לי, לי, העברי מארץ העברים, לי נחוצה היא" („מעבר לגבולין"). ועל השפה העברית וצרתה היהודית כותב ברנר עצמו גם־כן מנקֻדת השקפה זו של הצרך האישי: „אנו, אשר העבריה החיתה והעשירה את נפשותינו, אשר שיור אין לנו מבלעדיה, אשר היא מקור חיינו, חלק מסוד הויתנו ואחוזה וקשורה בכל עצמיותנו — אנו איננו רוצים בזה ולעולם אפוא לא נשלים את הרעה הזאת" („המעורר", 1906). „אנו" זה מַשמעו „אני", היינו, היחיד העברי. כי בתורת הלאומיות החדשה, המְיסדת על חֹפש האישיות ועל היחסים החיוניים הנורמלים, בתורה זו כתוב: לא הכלל הוא המכריע, אלא הפרט; ולא העבר הוא העיקר, אלא ההוֶה. וכה יאמר ברנר: „אין אני צריך כלל להטיף להכרה לאומית ולעשות הכל בכַוָנה לשם יחוד הלאומיות — כי כל חיי־יום־יום שלי הם חיים לאומיים במזומן" („הפועל הצעיר", תרע"א, „ציונים"). אחרי תעיותיו הרוחניות של פיארמן־אברמסון, „מסביב לנקדה" ו„מעבר לגבולין" הוברר לו, כי הגאוה הלאומית הריקה וההתפארות היהדותית חסרת־התכן „לא תרפא את השבר, והמליצות הלאומיות המזויפות לא תועילנה כלום" („מכאן ומכאן") — אלא מה יועיל? ההֹוֶה אומר: ההשתפלות, ההלקאה העצמית והעבודה החשאית, המעשית והצנועה.

אבל „דרשני התחיה אשר במקום התיאולוגיה, במקום האמונה באלהים, אשר אבדה לכלנו לעולמים, המציאו איזו אמונה חדשה, עורת, בכחות לאומיותנו הגדולים הספונים, הטמונים" (שם) — אלה האנשים, המעט שאינם מועילים, עודם מזיקים. שנואים הם על ברנר, יען כי הוא רואה בהם את אויביו בנפש. הלא ל ש ע ב ד ו הם חפצים!

די לו ליחיד העברי בכבלי המציאות, שאין מהם מנוס, למה לו הכבלים הרוחניים של האידיאולוגים השונים?

ואמנם הוא צועק: „בלי כל התחַיְבויות כתובות!" („הפועל־הצעיר" תרע"א). בטוח הוא ב„דִּיָּן הפנימי" שבלבו, שאת מרותו הטמירה

הוא מקבל על עצמו, ויותר אין לו צרך בשום עֹל חיצוני. הוא חפץ להיות אדון לעצמו, ובעד רוחו וכל מעללי אישיותו הוא דורש חֵרות גמורה. על דרישתו זו חזר ברנר במשך השנים תר״ע־תרע״ז בכתביו השונים בפנים שונים. ואף־על־פי שבהלך־נפשו בא עד לידי מצבו של אובד־עצות, אולם ב ד ע ו ת י ו, ביחוד באלה הנוגעות ביחסים שבין הפרט והכלל הישראלים, הגיע ברנר בכל־זאת לידי עיקרים קבועים אחדים, שהחשוב שבהם הוא, כי „רגש האדם שבנו יכול להתיחס בשנאה גמורה לכל העָבר שלנו, לכל ההיסטוריה שלנו״ (שם). „העָזה״ זו נחוצה היתה ליחיד העברי, כדי שיוכל להתחיל בעצמו את עבודתו החפשית בחיים, להתחילה ולהמשיכה על אחריותו הפרטית. ואפילו אובד־עצות שב„מכאן ומכאן״, זה האיש הנראה כמְחסר כל עיקרים, אומר בכל־זאת: „אין אני חוזר בי מן העיקר שלי: מן היחס השלילי להעצמיות ההיסטורית שלנו, מן הכפירה הגמורה בגדלות הירושה שלנו״...

כך מדבר האינדיבידואליסטן העברי, ובדבריו יש עקביות הגיונית ידועה. הוא יכול באמת להתיחס לקניני הכלל כפי ראות עיניו וכפי צרכי אישיותו. הוא הולך בכל לשיטתו.

משום זה מובנים היו בפי ברנר דבריו על הדת ועל ספרי הנביאים, אותם הדברים שעוררו בשעתם רעש כה גדול בתוך הקבוצה הקטנה של קוראי העברית. מוזר הדבר, כי דוקא שני מאמריו ב„הפועל הצעיר״, שנגעו בחזיון הספרותי של „בקשת האלהים״ המדומה אצלנו, עוררו נגדו מחאה כה עצומה, בשעה שהרבה דברים יותר קשים ויותר חריפים נמצאים בספריו „בין מים למים״ ו„מכאן ומכאן״. זמן רב כבר עבר מאותו המעשה, ועתה הנה אפשר לדבר עליו בשקט גמור, בלי כל שאיפה לסנגוריה או לקטגוריה. רק אנשים, שאין להם כל מושג שהוא מאישיותו ומרוחו, יכלו להוציא מפיהם את הדברים שנאמרו אז כלפי ברנר על־ידי מתנגדיו השונים. אין שום ספק, כי בהחלטת הועד האודיסאי היה אז הצדק עם אחד־העם, וגם במאמרו בענין זה השתקפה תפיסת עולמו בבהירות ויושר גמור. אבל בפולמוס הספרותי שקם בעֵקב אותם המאמרים — למה נרמה את עצמנו? — הרבה כעור, צביעות והתחסדות היה בדברי

הסופרים הכופרים, שיצאו להתוַכח עם ברנר „הכופר". אולי היה אחד או שנים בין מתנגדיו של ברנר באותה שעה, שבלבו הבהב זיק אחד של האמונה המסורתית ושל נר־התמיד המורַשתי, אבל רֻבּם — הלא היו חסרי־דת ו„אפיקורסים", כברנר. ובכן למה רגשו? „חֻצפּתו" של ברנר העליבה את נפשם היפה — כך אמרו אז. אולם מדוע לא נזדעזעו לשמע השגות ברנר, ה„מחֻצפות" בנוגע לרב השאלות החיוניות של העם?

כל ההוכחות השונות שהביאו אז האנשים כנגדו היו נכונות פחות או יותר מנקֻדת השקפתם, אבל מי מהם היה יכול לענות בשלילה, לוּ שאלו אותם, אם יש לו לברנר הזכות לחשוב ולכתוב כחפצו? והלא רק את זה אמר וחזר והדגיש: „הכרתי הלאומית אינה מונעת בעדי לחשוב על ערך דתנו ודתי העמים, אמונת המוננו ואמונת המוניהם, מחשבותיהם ומחשבותינו, ספריהם וספרינו — כחפצי" („הפועל־הצעיר", תרע"א).

ואם תמצא לאמֹר: לחשוב — מֻתּר, אבל לכתוב — אסור, הן בזה תעשה את הספרות פלסתר, ומי הוא האיש אשר יעיז להעמיד גבולים על שדה היצירה החפשית של הסופר העברי י ש ר ־ ה ל ב? אם נכונים הדברים כשהם לעצמם או מוטעים הם, אבל אמת נפשית ודאי שהיתה בהם, אמת קשה ומלאת־ענויים, שאומרה הגיע אליה אחרי הרבה שנות התפתחות רוחנית. ומי שהתחקה על השבילים המסֻבכים של דרך יצירתו, צריך היה גם אז להבין, כי „שאול גמזו" ו„אובד־עצות" לא יכלו לחשוב אחרת.

אמנם בהרבה מבטאים ורעיונות של ברנר מֻרגשת נטיה „משכילית". לפעמים קרובות אף נטיה של „להכעיס", וחבתו המיוחדת של ברנר לתקופת ההשכלה וליל"ג מעידה על ה„משכיל" היושב בחדרי לבו. ובכל־זאת, כל האומר ברנר הוא רק משכיל שנתפקר, אינו אלא טועה. הלא הוא כמעט הסופר המיסתורי ביותר אצלנו! ומי עוד כמוהו מרגיש את הסוד הטמיר שבהויה ואת רזי המסתורין העמֻקים שבהנהגת העולם? האפיקורס האמתי כבר חדל מהתרגש, והמשכיל גם־הוא קר־לב הנהו. לא כן ברנר. בחרדה דתית הוא מתיחס לשאלות המנקרות במוחו, ולמרות בקרנותו ופקפקנותו הטבעיות הוא מדבר לפעמים על הופעות חיוניות שונות ברטט

של מאמין בן־מאמין. אף הלך־רוחו האישי בשעה שהוא נוגע בצרכי־הנפש שלו הטמירים דומה קצת למצב רוחו של המחכה לעזר מן השמים. אמנם יש שיתקוף אותו יאוש מר, אבל אז ישתדל היחיד העברי מטפוסיו של ברנר להאחז בעקשנות רבה באותו הדבר הנראה לו כסירת הצלה. בהיותו נשא על גלי החיים הזועפים נתנסה פיארמן־אברמסון בהרבה נסיונות, אולם מכל אמצעי־ההצלה השונים אחז סוף־סוף באחד, ובו בטח. אמצעי יחידי זה הוא — ארץ־ישראל. כצמח המשתרש באדמה על־ידי שרשיו, שהוא שולח לכל עבר, כן יְחֻבּר ברנר אל הרעיון של תחית הארץ על־ידי ענפי רוחו ושליחי נפשו. כל הנוגע בעניני הישוב, כל החשוב בשאלת הכשרתה של הארץ לעם ועבודה על ידו, כל המתרחש בארץ — הכל מוצא לו הד חזק בכתביו של ברנר. מכל חבריו שבארץ הוא אולי היחידי שנעשה באמת סופרה של ארץ־ישראל, — אם לא על־פי עצם יצירתו, הנה לכל־הפחות על־פי חוג מחשבותיו. ארץ־ישראל נעשתה לו „התחנה האחרונה" וממנה לא זז. ובצדק יאמר: „בזעם ובקללה יכולים לברוח מפה — היינו מארץ־ישראל — רק אלה אשר באו לכתחלה לטובת העם, נאמר לטובת הציוניות, ומצאו פה אבנים שרופות, אשר לא יצלחו לבנין" (ב„מכאן ומכאן"); אולם זה שבא לארץ־ישראל מפני שבה הוא מוצא את מקלט־רוחו היחידי, אנה יברח? מוכרח הוא להשאר בארץ ולהמשיך את רקמת הייו בכל אופן שהוא.

ואם יש שֶׁיֵּעָשׂוּ קרעים ברקמת הנפש, ובארג החיים יעלו נגעים — מה יעשה אז היחיד העברי שגאולתו האישית לא באה? מן הכלל הוציא את עצמו זה־כבר, האושר הפרטי התנדף חיש־מהר, בחיי נפשו הוא מוכרח להעשות איש גמזו ובהלך־רוחו הוא מגיע עד המדרגה של אובד־עצות — האם זהו העברי החדש?

ואכן, הוא עצמו יודע, כי איננו התכלית, אלא האמצעי. הוא בעצמו מרגיש, כי הודות לתכונותיו הפרטיות ולתנאי חייו הזמניים הוא יכול להיות רק גשר לדוֹר הבא. אמנם נפשו נתונה בקצה הגשר, קרוב מאד לשפת הארץ החדשה. בכל־זאת אינה יכולה לזוז ממקומה, והדור הבא יעבור גם עליה, בשעה שיעבור.

על־כן אנו רואים בגבורי ברנר וגם בברנר עצמו אהבה כה חזקה לילד הקטן. זוהי האהבה לדור ההולך ובא. בקרבתם של הילדים מרגישים „בני נבוכה" „אובדי העצות" את מגע העתיד הטוב, שהם לא זכו לו.

אחרי שנחרב בעדם העבר של האומה כלה ואחרי שלא עלה בידם ההוה הפרטי של עצמם, נשאר להם לחפש אחיזה כל־שהיא בעתידם של זולתם... והמעט שלא נמלאו משאלותיהם ולא נתקימו חלומותיהם, הם לא הגיעו אפילו לידי שלמות רוחנית.

כי סוף־סוף תורת־היחיד הגמורה היא אצל ברנר רק „pia desideria" רק שאיפה יפה, אבל במעשה ובדיעבד כביר הוא הקשר המקשר את היחיד הישראלי מטפוסו של ברנר אל הכלל העברי. וגם משיכה תמידית לו אל רשות־הרבים שלנו. וזוהי אחת התכונות הטרַגיות ביותר אצל גבורי ברנר. מלחמה להם תמיד באהבת־העם המקננת עמוק עמוק בלבם. „מחרבן האומה נקשיח לבנו" — מזמזם „אובד עצות" לעצמו על־פי יל"ג, אבל הוא אינו יכול להקשיח את לבו. כל צליפת השוט על גבי אחיו באה גם על גופו, וכל מקרה רע שיקרה את בן־עמו יצער גם אותו. כי כברדיצבסקי כן ברנר אינו יכול לשכוח את צבורו, וכפעם־בפעם יפנה אליו וידבר בו. לכאורה כבר חדל להאמין בכחות החיוניים של אומתו, אבל יש שתגבר בו התשוקה לאמונה כזו, ואז הוא אומר: „אלמלא הייתי רואה אתכם רוכשים לכם ארץ־מולדת ככל יכלתכם — אז ודאי, שאני, לא־הציוני, את שולי מעיליכם הקרועים מעבודה הייתי מנשק, מנשק בכל אופן, בין עם אמונה בנצחונכם ובין בלעדיה" („הפועל הצעיר", תרע"א). גם אובד־עצות שב„מכאן ומכאן" חוזר על רעיון זה כמעט באותן המלים עצמן. מה ילמדנו דבר זה? הוֶה אומר: כי חזקים געגועיו של ברנר על תהית העם. ואולי משום זה כה קשים הם לפעמים דבריו, כה עוקצים וחריפים מבטאיו. נדמה הדבר, כאִלו היה מצליף בכונה על פני הקורא, כדי שירגיש את הכאב ויתעורר. הוא מלעיב בנו, כדי להלהיב אותנו, וכמו שמחשבתו אינה נחה לעולמים, כן היה חפץ לעורר תמיד את המחשבה גם בנו.

אולם חוץ מהרעיונות על דבר הכלל והפרט יש אצל גבורי ברנר עוד סבך של הרהורים אחרים ומחשבות אחרות, התלוים במערכי־לבם ובהלך־נפשם. המחשבות וההרהורים האלה מסמנים את דרך התפתחותו של היחיד העברי כשהוא לעצמו בלי שום יחס למעמדו בתוך הלאום והם מענינים ביחוד בכתביו האמנותיים של ברנר. כי על־ידם ועל־ידי מקרי הזמן השונים מתגלים לפנינו היי אדם שלמים, וקורות נפשם של „בני נבוכה" חשובות לנו לא פחות מקורות רוחם.

ד

בעירה רוסית קטנה, בעירה יהודית שברוסיה, בנובו־מְלין של פלך צרניגוב נולד בשנת תרמ״א הילד יוסף חיים ברנר.

באחת הארצות ובאחת הממלכות, בארץ גלות מרה, בממשלת צרצר שר על דלות, בבית עוני לוטה בערפל, „בעמק עכור״, נולד ילד עברי בשעה לא־מוצלחת ובמזל לא־טוב, כי ענשהו גורלו בלב רגש יותר מדי במוח חוקר יותר מדי. הילד הלך וגדל בתוך „עוני ומרירות״, ובגדלו נעשה מבטו עצב, יען כי ספג אל תוכו „את כהות הצער התמידית״, שתארה אחר־כך ב„פעמים״, ויען כי ראה עוד בילדותו חיים „שהכל בהם היה טבול בכליון נפש ובגעגועי אנוש אובד״ („מן הזוית״). חיי צער אלה ראה בין דרך הפתח הקטן של קן ההורים ובין דרך החלון המעופר של בית הרב ר׳ השיל נטע גנסין שבישיבתו שבפוצֶפּ למד ברנר. כי בשעה שהוא מספר אחרי כן על ימי שחרותו יאמר כה: „מלאכי ילדותי מרחפים לפני ועיניהם — דמעות דלוחות גדולות... ופני המלאכים הללו מפיקים יגון, שעמום, צער, צער עמוק ונוקב עד התהום. צער קהה ומהול ברפש, צער עד אין קץ ותכלה עד סוף כל הדורות״ (בחרף). עבר זמן לא־רב, והוא יצא אל רחובנו, רחוב היהודים, והנה נגלתה לו עֱנות האדם בכל אימתה. הוא רואה את ה„ירושלמי״ האֻמלל, הבורח מפני מעליביו, העלובים גם הם, הוא מכיר את רבי חיים היורד, הגונב בלילה ככר לחם בעד ילדיו הרעבים, הוא נפגש עם שלמה החתן נתן הגביר והוא נעלב בידי אדם ואת עוזר השמש המסכן והוא נעלב בידי שמים — מה רב הצער והעלבון שבחיי „העמוק העכור״! היה הילד לנער, והנער לבחור, והוא מתגולל ב„זויות״ וב„פנות״ שונות של חיים קשים. מפוצֶפּ לביאַליסטוק ומביאַליסטוק

להומיל, בין באוריאָל ובין בגליציה, בין בלונדון ובין בארץ ישראל — אין מקום על פני תבל שברֶנר ראה שם נחת. מה פלא, כי „הרפש והחלאה, רוח הקטב והצחנה — כל אלה העירו בו שרעפים משונים ומענים על החיים והיסורים שבהם" („חלל")? לאט־לאט התבררו הרשמים, ובמקום המחשבות המפֻזרות באה הרגשה עקשנית אחת, שלא עזבה את ברנר עד סוף ימיו. הרגשה זו היא, כי יש איזה „עיקר טמיר, מסתתר ומתעלם" בכל החזיונות המוזרים והקשים. וכאשר עלתה בידיו ראשונה לסַכם קצת את מראות עיניו השונים, נדמה לו לפיארמן („בחורף"), כי „הכל התגלה לו כבר". אבל זוהי טעותו של כל צעיר המקדים להתבגר. הוא עוד צריך לראות הרבה, כדי ש„יורם בעדו המסך", הנתון על פני הדברים, ורק כאשר יתבצר יאושו ויתרבו מקרי חייו הפרטיים, רק אז יוכל לדבר על איזו התגלות חשובה. לעת־עתה בא פיארמן־אברמסון לידי מצב נפשי מיוחד התלוי תמיד בהתפקחות מוקדמת. מעמד נפשי זה סימנו — שכחה־עצמית, ויסודו — עמידה מן־הצד ויחס אוביקטיבי לכל הנעשה. ואכן כמעט באיזו נטרליות קצונית בא ברנר לתאר את חיי הקסרקטין הקשים במשך „שנה אחת" של עבודה בצבא („השלח", כרך XX) ואת החיים בבתי־האסורים שבין „א. עד מ." („המעורר", שנה א). ובשעה שנפשו נתונה בתוך צבת ריאלית כזו, אנו שומעים אותו אומר: „הסתכל הסתכלתי בהויה שמסביב לי ולא יכולתי לעצום את עיני לגמרי, אך אנכי עמדתי מן הצד („מן המצר", „העולם").

ואין זו עמידה סתם.

כאיש נרעש ונפחד, הלום חזות קשה עומד ברנר באותה תקופה של יצירתו ומוציא מפיו הברות קטועות הנאמרות בלי שום קשר הגיוני נראה. לאשה המדברת אל לבה דומה הוא בכתבו: „שלהי טבת. אין כל חדש. חורף. פחמים ביוקר. גם לחם. באיטלזים נפל איזה סכסוך גדול: שוחטים אלה, שוחטים אלה, בשר כשר, בשר טרפה. הציונים גובים מס המפלגה. הסופרג'יסטיות דורשות זכות הבחירה. שנים עשר אלף מחוסרי עבודה תועים ברחובות, שלשה מהם נאסרו. איזו בחירות לאיזה מכון צבורי נעשות. ארבע מאות והמשים וששה איש מצאו את קבורתם במכרות־הברזל", וכן הלאה, וכן הלאה (שם).

האין קטע זה מזכיר לנו שיחת אדם, שהָמם לפתע פתאם?

בנוהג שבעולם, אדם בורח מפגעי החיים הממשיים אל ממשלת הדמיון והמחשבה, ושם הוא מוצא לו מנוס ומפלט. בברנר אנו רואים את ההפך: הוא משתחרר קצת מכובד הרגשותיו השונות רק על־ידי זה, שהוא משקיע את עצמו בתוך החיים הממשיים. וכמו שכור מיין, המשכיח את צערו בכוסו, הוא מדבר בלי שום קשר הגיוני על־אודות פרטים שונים של החיים הסובבים אותו, ובעת ובעונה אחת יִקָוו בקרב נפשו פנימה זכרונות חייו הקשים ויעָשו כלם לזרם דמעות רותחות, המתפרץ פתאם החוצה. אז תחל ההתפכחות.

גם לברנר באה אותה ההתפכחות הנפשית, שהלכה והתהַוּתה לאט לאט ובחשאי על־ידי חטוטי רוחו והסוסי לבו. אותה התולעת האפלה, „המנקרת והמחטטת" שנולדה בקרבו עוד בהיותו נער קטן „מן הזוית" — תולעת זו הלכה ונהפכה במשך הזמן לנחש הרובץ על פתחי לבו של ברנר. החקירה „במופלא ובאי־הידוע" והמחשבות על „מה שלמעלה ומה שלמטה" נעשו לצורך נפשי ותכונה נפשית של גבוריו, חידת־ההויה אינה נותנת להם מנוחה, גם כשיעלימו לזמן־מה את עיניהם מבשרם עצמם. באחד מספוריו היותר שלמים במובן האמנותי אומר גבורו של ברנר: „כן, מסרדינוב עד הנה — אינני מן הענין. ואולם הלא ידוע תדעו, אחי, את אותם מיני האנשים שעיקר מהותם הוא, מה שאף דבר אחד אינו עובר עליהם בלי מחשבה על מצב המות המשונה אשר בוא יבוא, שאף הרף־עין אחד לא יחדלו מחשוב על אפסותם הם המוכרחה לבוא בעוד איזה זמן ועל האבדון העולמי בסוף־הסופות, שאף מעשה קטן שבקטנים אינו חולף בחייהם מבלי שינדנד אותה ההכרה של פליאה ורעות רוח... פליאה ורעות רוח..." („מא. עד מ.").

כן, ודאי נדע את „אותם האנשים" שכל אחד מהם הנהו חבור עצבים סבוכים ונרגזים, וודאי שבשעה שחקרנים עצבנים אלה באים בחיים עד המדרגה של אובדי־עצות — הם מוכרחים לדבר על חיי־האדם שלהם בסגנון מעין זה: — „תארי לך: אלפי אלפים דורות. את מבינה? אלפי אלפים יצורים לאין ספורות, חיים, סובלים, אוהבים, שונאים, נופלים, מנצחים — — וְאֶ — — אֶ — — מתים. שוי בנפשך: מלפנינו דורות, דורות, דורות עד

קדם קדמתה — התביני, גברתי? ובתוך כל זה, באמצע, במשך של איזה הרף־עין... אני מדבר... סליחה... כונתי... אנחנו עוברים... עם כל הענין שלנו..." („מכאן ומכאן").

„פליאה ורעות־רוח", „כל הענין שלנו" — גבורי ברנר אין להם חוט־אֲרִַידנה, שיהיה להם לעזר בַּלַבִּירינט של החיים. מרגישים הם את אימת ההכרחיות שבכל החזיונות, מרגישים, אבל אינם מבינים אותה. ועל אחת כמה וכמה שאינם חפצים להשלים אִתָּה.

מתחלה חשב ברנר על המקרים הרעים שראה מסביב לו, כי דַיו לאדם לשנות את סבותיהם ואז ישתנו גם הם עצמם. אבל בהמשך הזמן הוברר לו, כי „הקלפה משתנה... הקלפה חחיצונית... והתמצית אחת, הנגון אחד..." („מא. עד מ."). ומכיון שכך הוא הדבר — הלא אין שום הבדל בין דמעותיה של האלמנה הרוצחת את ילדה („בליל קיץ") ובין דמעותיו של האכר „הגוי", שהנער העברי הגנב עולב בו בבית־האסורים („מא. עד מ."), בין צערה ותמיהתה של אשת לפידות הזקנה ובין יסורי אובד־עצות הצעיר („מכאן ומכאן"). מכיון שהאחד הוא „העיקר המסתתר והמתעלם", אז הרי יש לראות בכל החזיונות המעציבים השונים רק גלוי אחד של רצון אכזרי גדול הנמצא מחוץ לאדם ומחוץ לעולם ומשַחק ביצורי תבל ומתענג על יסוריהם. ואפילו רצון אין זה, אלא איזו גחמָנות, איזו קפריזה אכזריה. כי כל רצון הוא בעל תכלית, אבל המעשה הנעשה תחת השמש נראה להם לגבורי ברנר כמחֻסר כל תכלית, ובזה, שהחיים פושטים ולובשים צורה, הם רואים רק אחיזת־עינים. ומשום זה מתפתח אצלם מצב נפשי מיוחד במינו, מצב נפשי חולני, והוא — פ ח ד ה ח י י ם, גבורי ברנר הנם תמיד אחוזי חרדה. ששים שונאים מסביב לכל אחד מהם, והם עצמם אינם מלֻמדי מלחמה, מה יעשו? כל החיים כלם נראים כצוררים להם, כל היקום הוא אמלל ועלוב — והם אובדי־עצות הנם. לפעמים קרובות עד מאד נדמה להם, כי מי־שהוא עומד מאחורי כל הנעשה, עומד וצוחק את צחוקו הפרוע. צחוק זה מתערב באנחות בני־האדם, מתמזג בדמעותיהם עולה מתוך המון הקולות בתור קריאה אחת כללית:

— — פליאה ורעות־רוח — —

ברעד נפש ובהתחלחלות פנימית נסה ברנר כמה פעמים את ידו להרים את הצעיף הנתון על־פני חיי האדם, ובכל פעם ופעם היה מוכרח לסגת אחור בהכירו את חולשתו ואת מבוכתו. אבל כאשר בא המשבר הנפשי העמוק בחיי גבוריו, הורם אז בעדם ה„מסך" מאליו. ואז גזו לגמרי אותן השאלות הנראות כאִלו הן עומדות ברומו של עולם, וגבורו של ברנר, יוחנן מהרש"ק, מתפלא: „האמנם עוסקים שם עדן ועדנים ומטפלים ומתוכחים בכל זה ודואגים וכו' — והעיקר? העיקר, זה החזיון שאני רואה מסביב לי ושאני בעצמי נתון בתוכו כל היום, שבאמת הריהו החשוב באימתו מן הכל — העיקר — איככה הם, כל העולם, מסיחים את דעתם ממנו? הלא צריך היה לצעוק רק צעקה זו, צעקה זו הגדולה, המרה, האחת!" („מעבר לנבולין", „המעורר").

„צריך היה" — וברנר מִלא את הצורך. מכיון שהגיע לידי הכרה זו, התחיל „לצעוק" בכתביו השונים. כי צעקת שבר היא העולה אלינו מבין מאמריו המרֻבים של התקופה האחרונה ומבין דבריו הבלטריסטיים של השנים האחרונות.

בעברנו על־פני אלה הדברים השונים של ברנר, אנו מרגישים בו, כי איזו מהפכה נפשית עצומה באה עליו, מהפכה הגוררת אחריה בריאת מערכי־לב חדשים. על האדם, שכל חייו עד אותו הרגע היו תעיה רוחנית ונפשית, ירדה איזו התגלות והביאה אתה מַשבר פנימי. בן־אדם זה עומד וצועק: — „אני ראיתיו — ואם ימים ושנים יחלפו במשך הויתי, אם המון קולות ותשואות קריה יטמטמו את חושי, אם פרוּרי הקלקול של כרכי המסחר יחנקו את רוחי... הנה אני ראיתיו! ואם תהי בי יד אלהים גדולים להאיר את נשמתי, אם התעלה יתעלה האדם שבי ליסק רקיע... הנה אני ראיתיו, ראיתיו, אין עצה ואין תחבולה, אין הוא נמחה" (דברי יוחנן ב„מעבר לנבולין").

כן, „אין הוא נמחה", זה הרגע של ההתגלות, שבו יוצא היאוש האחרון לאויר העולם. ברגע כזה מתגלה לו לאדם לוע התהום הפעור. כלנו הולכים אנו בשבילי החיים ואין מי מאתנו שיחשוב על התהומות שמימיננו ומשמאלנו, כי על־כן ש א נ נ י ם אנו. כסהרורי, ההולך לו לבטח

דרכו על ראש הגג, כן עוברים אנחנו על־פני הרבה סכנות מבלי לדעת על־דבר מציאותן; אבל עוררו־נא את הסהרורי משנתו ותראוהו נופל מן הגג ונהרג. הראו־נא לאדם הבינוני את אימת החיים האורבת לו — והוא יאבד. כי רק מעטים הם האנשים העוברים בשלום את השביל הצר שבחיים, בשעה שהם מכירים בהכרה ברורה את מרחבי האפס. אחד האנשים המעטים האלה היה י. ח. ברנר. על המעברה הצרה והרעועה הנמתחת על־פני תהומות החיים היה הולך בעינים פקוחות לרוחה, אולם באותה שעה עצמה ארג־נפשו הלך והשתנה ונעשה לגמרי אחר.

*

בסוף „השנה האחת" של חיי הקסרקטין עם אימת ההכרחיות והעבדות שבהם רואה כותב הרשימה, הוא גבורו של ברנר, חלום, ובחלומו כאִלו הגיע לידי הבנה: „מאי נפקא מינה? קסרקטין — לא קסרקטין, הכל בלתי־מובן, הכל אוילי, הכל קשה..." (שם). גם הרשימה „מא. עד מ." נגמרת בהכרת יאוש דומה לזו. הסך־הכל של הענויים והעלבונות הרבים ש„מא. עד מ." הוא, כי „גם בצרתנקה יש בית־סהר". ואם כן, מכיון שהרע הוא השליט בכל, שהוא המוכרח ומחויב־המציאות — אם כן, מה בצע בכל המלחמה כלה עמו? הרי אפשר, באמת, שכדאי יותר לאמר „עושה שלום"? אמנם הגבור של „שנה אחת" מוצא, כי: „עושה שלום" צ ר י ך לאמר, עושה שלום, עם נפילת אפים, עם תחנון, עם הכל... ל פ ס ו ע ג' פ ס י ע ו ת ל א ח ו ר — ולאמר עושה שלום, שלום, שלום..." (שם). ואין זו רק תוצאה הגיונית, אלא גם תוצאה נפשית.

זה האיש, שנוכח באפסותם של החיים והגיע ובא עד מעבר לכל פְסימיות — מה נשאר לו עוד אם לא שלום? הן עם ריקניות אין להלחם!

„כי באותו רגע גופא, אשר כלך נמקת בו מכסף, נגלה נגלו לפניך נכלי אותו המרמה, המתעה, המשתמש בך לחפצו והשולח לך לשון מאחוריך; באותו רגע גופא קמו לפניך כל התהפוכות שבדבר, כל התעלולים שבדבר, כל אסון־ההונאה שבדבר, כל האימה שבכל אופן, שבאופן זה

או אחר... באותו רגע נופא המה המכיר שבך: לא הבוז לך אמלל! לא החובה והקולר בצוארך, אתה שחייך אינם חיים!" („הוא ספר לעצמו", ניויורק). ובכן מי הוא האשם ולמי הבוז?

לגבורו של ברנר אין תשובה. וגם השאלה בעצמה אינה מענינת אותו ביותר, אחרי שבא עליו המשבר הנפשי. סוף־סוף הן „אחת היא". כי מה יתן ומה יוסיף לו לאדם, אם גם יִמָצא האשם — והוא צדיק בעיניו? משום זה אמתיים הם עד־מאד דברי ברנר על גבורו אליעזר (שוב שֵׁם חדש לו!) במחזה „ערב ובוקר" באמרו עליו: „אז חרק את שִׁניו ושתק, וחי באשר חי"... („השלח", תרס"ח).

אליעזר זה, סופר עברי בעל לב רגש ובעל מוח חקרני, יורשם הרוחני הנפשי של פיארמן, אברמסון ואחרים, בא בחיי רוחו בתור אדם סתם גם־הוא עד זיבולא בתריתא, ורק חוט־משי דק קשר אותו עוד אל החיים הממשיים. חוט־שני זה הוא: אהבתו. בה מצא הנע־ונד מקלט־נפש, אבל רק מקלט זמני. גדולה היתה אהבתו לידידתו, בזכותה היו חביבים עליו החיים ולמענה גדל ורחב לבו — אולם פתאם נתק החוט. כי לפתע נגלתה לו טעות נפשו. ואנו, הרואים אותו במצב־רוח שוקט עד להפליא, עומדים משתאים: הֲזֶהוּ בעל הלב הרגז? אמנם כן, זהו, אלא שבשעה זו, כשהוא עומד במערכי לבו על הגבולין של סבל האדם, דומה נפשו לשטחו של הים מיד אחרי טרוף ספינה. מתחתיו נאבקים עוד האנשים עם מר המות, אבל על פניו שקט.

גם אותו האיש, שברנר לא קרא אותו בשמו ושעליו ספר בציור הקטן „הוא ספר לעצמו" („לא־כלום", ניויורק), גם שליח־לבו זה של ברנר נטרפה עליו ספינתו בשעה שהיה קרוב אל הגבול האחרון בהתפתחותו הנפשית והרוחנית. לו היתה רק אפשרות אחת של אחיזה בחיים, אחיזה קלה ועדינה, אבל... לא גרם מזלו. משמים שלחו לו חבֵרה יקרה, „אחת הנפשות הטהורות, הקדושות, המעֻנות והמחפשות נשנבות", חברה, שאף ברנר הפסימי והספקן משתדל לתארה בכל מיני מלים של חבה ורוך. כפי הנראה — זוהי אותה חוה וולפסון שהעריצה את ברנר והצילה אותו מעול הצבא, ונהרגה במֵליטופול בעת הפרעות. עליה יספרו כותבי תולדותיו של ברנר ועליה דבר גם ברֶנר בהעלם שמה במקומות שונים. והנה עומדת

היא, התמימה והיפה, שבקטעי מכתביה השתקפו כל האור הגדול שבנפשה וכל אהבתה הרבה לאדם ואמונתה בו, עומדת לנגד עיני־רוחו של הספקן והחקרן, הכופר בכל והמתיאש מן הכל — מה לו ולה? היכולה היא להביא לו גאולה? הן אפילו מותה האכזרי והאָיום של כשרה זו לא עורר בקרבו רגש אחר חוץ מהרגש של — „לא־כלום"! אמת, כי הוא בז לעצמו בשל זה, כי שונא הוא את עצמו בעבור זה — אבל מוכרח הוא להודות על האמת. ואמת זו היא נפלאה במינה. שאול גמזו הגדיר אותה בדבריו: „דוקא עתה אפשר לחיות... דוקא אחרי ככלות הכל" („בין מים למים"). גם יוחנן („מעבר לגבולין") אומר על עצמו: „ומכיון שבאתי עד הלום — אין כבר על מה להנחם... אחרי השנה זו אפשר למות ואפשר לחיות, אפשר להעתיק הרים ואפשר להסגר במערה"... ובכן — התפשרות? בכן — נצח ה„עושה שלום"? אמנם כן — לשעה קלה. גבורי ברנר, שכל חייהם עוברים בהזדעזעות תמידית ובתרעומות תדיריות, „גבורים" אלה אינם נכנעים, למרות חולשתם האמתית. בשעה שבא עליהם המשבר הנפשי הגדול הם כופים את ראשיהם כאגמון לפני סופה, אולם בשעת סופה זו מתעוררים בקרבם גם גרעיני ההתקוממות ורוחות המרד.

כי מצב־הרוח של „קרירות" ו„מאי איכפת לי" הוא רק תשובה זמנית על ההתרשמות החיצונה. אחריה הולכת ומתגלה מסכת הנפש של טפוס אנושי מיוחד, ולגבוריו של ברנר מערכי־לב חדשים. אלה הם מערכי לבו של איש־המרתף, כפי שברנר מתרגם עברית את השם שקרא דוסטויבסקי הרוסי לטפוס אנושי זה. לאט־לאט הלכה והתרקמה, ופתאם נתגלתה רקמת הנפש של האיש העומד מֵעבר לכל אופטימיות ולכל פסימיות, החי ועושה ומתיחס לכל כחפצו, הבועט בכונה בכל מה שמשמש סעד ומשען לרבים והמגלה את כל האמת שבלבבו על עצמו ועל אחרים. בן־אדם זה בצורתו הספרותית אצל ברנר אמנם הָשפע הרבה מטפוסו של דוסטויבסקי, אולם יחד עם זה יש בהופעתו אצלנו וביחוד אצל ברנר גם הכרחיות חיונית ונפשית. מתוך יסודות הרוח של אישיותו, הידועה לנו, באה ונבראה מערכת נפשו החדשה. בסימנים חיצוניים אחדים אולי מזכיר הוא את הטפוס הזר של גאון הספרות הרוסית, אבל במהותו הפנימית ובעצם תכונותיו הוא: מְפקר עברי! מהו המְפקר? —

ה

על ההפקרות — יש אומרים, כי היא הלך־מחשבות מיוחד במינו. ויש חושבים, כי היא מעמד־נפשי בפני עצמו. את מי מהם הצדק? אולי את שניהם. כי יש אשר זה הלך־המחשבות קשור במעמד־נפשי מיוחד או במבנה רוח מיוחד, ואין אישיות למחצה או לשליש. ביחוד נכון הדבר לגבי ברנר, שההפקרות שלו היא סך־הכל של חיי אדם ומקלט אחרון ליסורי אנוש. דרך אֲרֻכה עד־מאד עבר ברנר עד אשר בא אל תחנה נפשית ורוחנית זו. כי מה רב הוא המרחק מן הזויות של ה„עמק העכור" עד המרתף של „מכאן ומכאן"!

והנה כשאנו שומעים את צעקותיו של הֵלֶך זה והן בוקעות ועולות אלינו ממעמקי נפשו, „מן המצר", אנו משתתפים השתתפות רבה בצערו, בצערו של זה, שאחרי כל המצבים השונים של פיארמן־אברמסון, מהרש"ק ואחרים נשאר פשוט „אובד־עצות". ואף־על־פי שדבריו ודעותיו מכאיבים לנו לפעמים, משום שהכרתנו מתנגדת להם, בכל־זאת נאמנים עלינו פצעי־אוהב זה, יען כי מכל אוהבינו הוא אחד הנאמנים ביותר ויען כי על כלו נסוך חִנה של האמת המכאיבה. והספר „מכאן ומכאן" יוכיח. הן לא הרעיונות הַמְּבֻעים בספר זה, המלא כלו מבוכה, מענינים אותנו — רֻבָּם ידועים לנו מכתביו האחרים של ברנר — גם לא התמונות היפות של הבליל הספרותי המשונה הזה מצודדות את נפשנו. אלא מה? הוֵה אומר: שברון הלב ועומק המרי, שבהם כתוב הספר, הם המזעזעים אותנו. אמנם אין בו שלמות אמנותית, ואף סדר ספרותי אין בו, אולם נגד זה יש בו אמת הנפש, וגם ההגיון המיוחד, יליד היסורים, יש בו.

במצאנו אצל בעל־העצבים הנבוך בטויים כה חריפים ומחאות כה ברורות, יש שאנו שואלים: מאַין לו עוז־רוח כזה? אבל ברנר עצמו מקדים תשובה לשאלה: הלא „מן המצר" ידבר אלינו, מן המורד. כי יש מציק ונפגע, ויש מציק ופוגע. וברנר הוא מן הסוג השני. האיש החלש והשוקט, שלא רק הצער, אלא גם השמחה צריכה להנתן לו במָנות מדודות, כדי שלא להזיק לו, איש כזה כורע ונופל תחת משא החיים, בשעה שהוא רואה פתאם את תוכם. אולם זה, שנפשו חָשלה בכור החיים, לא במהרה יכנע. ביאושו הקצוני שוב ימחה ויקבול. ויש שהמחאה נעשית אצלו מעין „אמנות לשם אמנות". כי נגד מה ימחה ולפני מי יקבול? המאמינים, שֶׁשַּׁדַי הֵמר להם, יש להם בעל־דבר, שלפניו הם באים וטוענים, אם כעבדים אם כבנים; אבל זה האיש, שלבו התרוקן מאֵלוֹ ושעיניו רואות סביבן רק אפס אָיום ואכזריות נעדרת־השכל — לפני מי יתאונן?

אִיבַן קַרמזוב של דוסטויֶבסקי בעט, כידוע, ברבונו ו„החזיר לו את הכרטים", כלומר, לא קבל את עולמו של הקדוש־ברוך־הוא. „אי אפשי בך!" הוא צועק למנהיגו של העולם הרע וגם לעולם זה עצמו. בקרמזוב שלו הוציא גאון רוסיה את גזר דינו על ההויה הדורשת להתפתחותה ולהתקדמותה דמעות ילדים נעלבים ודם אנשים עשוקים. גם גבורו של ברנר, שבא עד ההפקרות הקרמזובית בצורתה העברית, חפץ „להחזיר את הכרטים" לעמו והוא מחזיר לו באמת את הכרטים. הוא בועט בו ואינו מקבל על עצמו את מרותו. ב„זב דמו" מצא המְפקר העברי, כי „אין כל תרופה" לעם העברי, כמו שאין כל כח לאלהיו; ומשעה שהכיר זאת, הרים את דגל המרד. ולא רק את המרד נגד ה„דתיות" וה„לאומיות" בתור השקפות־עולם צבוריות, אלא גם את המרד נגד הרבה הרגשות ומחשבות של היחיד עצמו. לכל העולם המשֻנה שמחוצה לו ושבקרבו פנימה, לכל מה שמכאיב לו ומכביד את חייו, לַכֹּל הוא צועק: „אי אפשי בך!" החושב הוא, כי צעקתו תועיל?

באפלת הלילה, בדממה המעיקה שלפני הסער, מחרידה היא ביחוד יללת החיות, יללת יאוש מלאה פחדים. יבבה זו מתפרצת מלבן בלי שום

סבה חיצונית נלויה ובלי שום תכלית פנימית ידועה. די לו לחי מה שהוא מרגיש את יתמותו ואת בדידותו הנוראה בעולם המשֻנה שהחשיך בעדו.

לבו של כל אובד יהמה עליו במסתרים, אבל האובד המְפקר אינו מסתיר את צערו. כאיש הצועק בשעה שעושים לו נתוח בגופו, כן גם הוא. החושב המְנתח להקל את מכאוביו על־ידי צעקותיו? כמובן, לא. הוא צועק, משום שאין הוא יכול אחרת, משום שמכאוביו עצמם צועקים.

ובשעת־יסורים כזו טבעי הוא הדבר, שהַמְפקר הסובל ידבר ברוב ארס על „צרי גלעד" הכוזב ועל רפואת־השוא השונות, שרופאי האליל חפצים לַיַשן בהן את הכאב האמתי, המוכרח. בלב המְפקר יש בכלל ארסיות מְרֻבה, והיא המפעפעת לפעמים קרובות בסגנונו של ברנר ביצירותיו המְאחרות. כי בשעה שהמְפקר מדבר מתוך גרונו, אין ברנר מדבר אלא צועק, אינו כותב על הגליון, אלא חוצב באבן. ולכל חציבה וחציבה אש יוצאת, זו אש ההפקרות האוכלת אף את הנלחם בה, ומה גם את כל הנפגש על דרכה. כי כה יצעק המפקר: „ודאי, כשאני לעצמי, המלות היפות של הלוחמים, של גדולי הרוח, של מורי האנושיות, של מוכיחי התבל, של מנהיגי הדרך, של מגלי התוכן, של חושפי האידיות — מרעימות אותי, מקלקלות את כל קרבי, מעלות רוק על שפתי. רופאי אליל! כזבנים! מגוחכים! רודפי אמרים! — צועק בי לבי, אכול־החמה, לבי האמלל, שעד היום אין הוא יכול עדין להשתחרר לגמרי מעניני ההבל האלה. ברם, בעיקר הדבר — מאי איכפת לי? מאי איכפת לי, אם חלק קטן שבקטנים, פעוט שבפעוטים, מהאנושיות האמללה, איזה גרגיר חול, שאיש אינו שם אליו לב, זורק מתוכו נאדות נפוחים מלאים אמרות גדולות, רמות, נשאות? וכלום הייתי נאמן לאותו האפס האין־סופי והמוחלט, אשר בוא יבוא עלי, כמו על הכל, לרבות אותם הדוברים, לרבות גדולי האנושיות — כלום הייתי נאמן להאפס האמתי שבתוכי, הבז לי בשעה זו על שאני מדבר על־אודותיו, אלמלא הייתי משתדל לעשות תורה ממנו, מהאפס גופו, אלמלא הייתי קורא בשם ההפקרות לקדשה ולעבדה. לא, לא, לא לשם מלחמה, רק לשם ציון, לשם ציון, לשם צעקת צועק ואינו נענה" („מכאן ומכאן").

אכן, זוהי ההגדרה הנכונה: „צעקת צועק ואינו נענה". כי המְפקר אינו מחכה כלל למענה לשון, יודע הוא מראש את תשובתו של סוד החכמים והנבונים הממציאים לחש לכל מכה. אולם הלא הוא אינו מאמין בלחשים! בדעתו את הולשתו של האדם בכלל ואת חוסר ערכו ביקום, אין הוא חושב את דרשני־הנשגב ואת בעלי־המוסר לְמזיקים ביותר. הם נראים בעיניו רק כמנֻחכים, והוא ממלא את פיו שחוק מר עליהם. אותו בן־אדם שהשיג את ההפקרות השוררת בכל היקום וגם בנפש האנשים — בן־אדם כזה הריהו מתיחס בבוז אל המחוקקים חֻקי חיים, והחיים שוטפים על־פי חקים טמירים לא־ידועים להם, המדברים רמות על האדם, ואת מערכי־לבם עצמם אינם יודעים. המְפקר אומר להם אז: „וזה אשר אני צועק, וזה אשר אני משוע, וזה אשר אני מצַיֵן: יסלחו לי גדולי הרוח ומורי האנושיות ממרומי האולימפוס, שהושיבו את עצמם עליו. המופקרים האחרונים בשאול תחתית אינם מגוחכים, והם, הגדולים והחכמים ממרומי האולימפוס — מגוחכים. ולא רק מצד זה, שבני האדם לא שומעים להם — להם מעוטי החלב והדם — וחיים כמו שהם צריכים. כי אם מצד עצמם, מצד דברם על היש, והיש אין בהם, על מהות החיים — ותמצית החיים לא ידעו" (שם).

האם אין הם חֹמר לשחוק? „גדולי רוח" אלה חפצים להאפיל על סוד החיים באמרות מצלצלות; אולם המציאות, המציאות המופקרת, באה ומטפחה להם על פניהם. על־פי תורות שבדו מלבם או שהמציאו בשבילם חכמים אחרים, חפצים השאננים להבין את התהו ובהו השורר עוד בחיים, אבל המְפקר אינו מאמין בשיטות ובתורות השונות, יען כי יודע הוא מעצמו ומבשרו, „שההכרה לחוד, ומהלך החיים — לחוד" (שם). שניות זו יש אצל כל אדם, לפי דעתו של המְפקר, אלא ש„גדולי הרוח, מורי האנושיות" משתדלים תמיד להראות כאִלו היתה השלמות הגמורה במעונם.

הפילוסופים השונים וסתם הבוטחים והשאננים אוהבים לדבר גבוהה על נחיצותה וטבעיותה של האהבה לזולת ועל ההוד שבהקרבה עצמית, אך הנה בא האדם מתחתיות וקורא אליהם: שקר תשקרו! אין כלל בעולם

אהבה לזולת ואין אדם מקריב את עצמו, אלא אם יש לו טובת הנאה. כי העיקר הוא — טובת ההנאה. אם אשאל אתכם: מהו החשוב לכם יותר — טובת עצמכם או טובת זולתכם? ודאי שתשתמטו מְתֵת לי תשובה ברורה או תתנו לי תשובת שקר, כי טובת רעכם היא תמיד לנגד עיניכם. לא כן אנכי, המֻפקר. מודיע אני גלוי, כי „אני אומר: מוטב שכל העולם יאבד ורק שלי יהיה כוס חמים" („הכתבים מתחתיות", דוסטוֹיֶבסקי). כך חושב ואומר, אומר ועושה, אני המֻפקר, אבל אתם המובחרים תאמרו אחרת, אף־על־פי שתחשבו וגם תעשו כמוני.

כי לאיש שבא אחרי היאוש הגמור עד הרגשת העולם של ה„מרתף", של המעמקים והמצר, לאיש כזה גלוי וידוע, שאין האדם חושב אלא על עצמו ואין הוא יכול כלל להסיח את דעתו מצרת חייו התמידית, וכמובן, היוצאים מן הכלל נותנים תוקף לכלל. ואם יש שאדם דואג לאחרים באמת ועוסק בצרכי צבור באמונה, הנה בטוח הוא המֻפקר בו, כי עושה הוא מה שעושה רק מפני שהוא בורח מן היאוש המוכרח לבוא בחייו הפרטיים. אין המֻפקר מסֻפק כלל, כי גם המוֹרַליסטים השונים, הפילוסופים הרבים וסתם האנשים „הטובים והמעֻלים" היו מבכרים „כוס חמין", בשעה שהיא צריכה להם, על כל אשרו של העולם כלו — אלא שהם משתדלים לכסות על מערומי נפשם בעלי תואנות שונות.

*

יודע הוא המֻפקר, כי יש שגם בלב השאננים תעלה פתאם מחשבת פגול, אבל הם ממהרים להשתחרר ממנה, יען כי אין בהם די עֹז־רוח להיות עקביים עד הסוף. ורק ההפקרות היא עקבית. הרֹב היותר גדול של האנשים ירא מפני האמת הערומה והחצופה, מפני שהיא יכולה לקעקע את כל בירת המנוחה והבטחון שלהם. משום זה יש צֹרך מֻחלט לכלנו בהכרה כי „טובים" אנחנו, בעצם מהותנו, לכל־הפחות. בשיחותיהם הנשגבות על ערכי הרוח ועל קניני הנפש רואים „הגדולים ממרומי האולימפוס" יחד עם כל המחזיקים בהם את כתב־היחש שלהם, את זה שניטשה קורא לו בשם: "Adelsbrief ihres Menschentums„. בלי כתב זה הם כאנשים מֻחסרי

תעודת־לֵדה, והם דואגים מאד שבל יאבד או שבל יפסל. ויען כי דרוש להם להגן על אלה התכונות הנפשיות הנקראות בפיהם טובות, על־כן יכסו תמיד על כל מעשה מגֻנה או מדה רעה שנתגלו אצלם במקרה או שלא במקרה. כן, למשל, בנו הגבן של אריה לפידות („מכאן ומכאן"), שערבי אחד פצע אותו פצעי־מות לא הרחק מן המושבה. והנה בשעות האחרונות לפני מותו מצטער הנפצע על פחדנותו שנתגלתה בעת ההתנפלות, על „קללת התוכחה" שנתכה על עמו, על שאלת הלאֻמים שבארץ־ישראל ועוד ועוד, ורק על אחת כאלו אינו חושב כלל: על מותו. אף־על־פי שרק זה היה החשוב ביותר באותה שעה של אבדן נפש וחלול תקוות. ועל זה יקרא המְפקר: „למה הוא משקר בערב יום מותו? — — — ודאי שאמץ־הלב הוא מסוג הטוב, והפחדנות — מסוג הרע; אבל הניחו להמוסר, לשנוי־ערכין, הניחו לחכמת הפילסופיה, הניחו לאמרות היפות. יש בחיינו ספרות יותר נוראות מפחדנות" (שם). כי האדם מן המרתף אינו יכול להביט במנוחה על האונאה העצמית שבחיי הרבה אנשים. אפשר הדבר, כי בלעדיה לא היה כל תכן לחייהם, אבל המְפקר חפץ באמונה הערומה, גם אם יהפך העולם לתהו ובהו. רבים הם היהודים הטובים, העובדים באמונה בגאֻלת הארץ ובתחית העם, והרואים גם הם כגבורי ברנר את הרקבון הָאָיֹם שבגוף האומה ושבענפיה ושרשיה, את כל התחיתות של הקרקע שעליה הם באים לבנות את בניניהם — ובכל־זאת מי מהם יַרשה לעצמו לדבר דברים כה קשים כמו דבריו של המְפקר? ואם נאמר שאיש מהם אינו רואה את זה שברנר רואה, יען כי כלם אופטימיסטיים הם על־פי טבעם ויען כי חזקה בלבם אמונתם ברעיונם ובמעשי ידיהם; אולם פעם, רק פעם, במשך עבודתם הישרה והתמימה (על הצבועים והרמאים אין לדבר) ודאי שהתגנב ספק לתוך נפשם — היודו אז על האמת של המציאות והיגלו אותה לאחרים? לא. הם יבחרו בשכרון עצמי ויעברו שוב לעבודתם. סגֻלה בדוקה יש לשאננים ושמה: לבא לפומא לא גליא. אבל לא כן המפקר: מה שיש לו בלבו אין הוא מסתיר תחת לשונו. ואף בקרוביו לא יאמין. הנה, למשל, לפידות הזקן, זה הטפוס היותר יפה בכל טפוסי ברנר: את זה האיש הדגול מרבבה, את זה הגבור האמתי בין כל „גבורי" ברנר יכבד ויעריץ גם

הַמְפקר, ובכל־זאת יגלה גם בו את השקר הנפשי שכנגדו נלחמת ההפקרות. באהבה נפלאה במינה מתיחס אובד־עצות שב„מכאן וכאן" אל הזקן הזה, שהוא כלו נגוד גמור לאיש־המרתף. הוא משבח את טהר לבו, ואפילו את תפלתו הוא מוקיר, הוא, הכופר והמפקר. נכון הוא לנשק את „ידיו הנחושות, השבורות, הדלות והפועלות", ובכל־זאת בשעה שזקן זה משתדל להראות לבן־אחותו, כי מאֻשר הוא בארץ־ישראל, הוא אומר עליו: „אבל לי, שהייתי באותו מעמד, נדמה היה משום־מה, כי הוא אינו מביט לא בפני אשתו ולא בפניו של האורח" (שם).

וזהו הלא אחד מיחידי־סגֻלה!

ואם בזה האיש, שכלו תמים וצדיק, רואים אנו את החפץ, ואולי גם את הצֹרך, לכסות על האמת הנוראה, מה יאמר איש־המרתף בסגנונו שאינו רך יותר מדי על אלה המרמים גם את אחרים?

כי תכונה אחת אפיית יש לַמְפקר, והיא: לגלות את הלבות הערלים ולהפשיט מהאנשים את טליותיהם ותגאותיהם, שבהן הם מתעטפים. משום זה כה יאהב ברנר להורות באצבע על מציאותם של יתומי־קהל מודרניים בין הלאמיים הרבים ועל מהותם של דורשי ולוקחי ה„חלוקה" החדשה, על דברנותם היתרה של הרבה פועלים ועוד ועוד. כי בכל הסובבים אותו הוא רואה איזו נטיה רעה ללכת ולדבר תמיד סחור־סחור לעצם הענין, בה בשעה שהוא, עקום־הנפש ושבור־הלב, יודע רק את הדרך הישרה. רבים הם המקצצים בנטיעות, אבל המופקרים שבהם אינם עובדים בַמַשור, אלא בגרזן. לא בימין דוחה ובשמאל מקרבת יקבל המופקר את המאורעות והמעשים שהוא מתנגד אליהם, אלא ידחה את המאוס עליו בשתי ידים. ויותר מכל ישנא את הצעיפים. יהיה־נא הכל גלוי וידוע! — זוהי הסיסמא של הַמְפקר.

הנה הוא בא, למשל, לאספת אֵבל, המוקדשה לזכרו של שומר עברי שנהרג בידי הערביאים תושבי המקום. מה הוא שומע שם? „נושא הנאומים בעיקר לא היה כלל בכי ומספד על ההולך לבלי שוב, על החיים שנגזרו ככה באֹפן מִשלל כל בינה ודעת, על ההויה המופסדה של אדם חי אחד" („בין מים למים") — אלא מה? — רעיונות ודברים רמים ונשגבים, שאין

להם יחס ישר אל עצם העובדה המעציבה. נדמה היה, כאִלו באה מיתתו החטופה של הצעיר העברי רק כדי לאַמֵת את דעותיהם החשובות של ה„עסקן הציוני הישיש", של „בעל הפרופיסיה החפשית" ושל זה „שהיה פועל". „זה שהיה פועל" — אינו שוכח המפקר להדגיש בסרקסמוס, ומוסיף עוד; „הורגש היה, כי איזו אמת, אמת המציאות, מרחפת מעל הראשים... נראה, שהעולם אינו רואה אותה אמת, ירא ממנה, מעלים עין ממנה — אבל האמת רחפה, רחפה ונשארה תלויה: הר געש, הר געש..." (שם).

אמת זו של המציאות, אם בחיי העם או בחיי היחיד, כל אמתיותיה של המציאות לוקח איש־המרתף בידיו וזורק אותה או אותן בפני האנשים המתחבאים מפניהן. ונפלא הדבר: באיזו עקשנות של קנאי הוא בא תמיד להשבית את השמחה הקטנה של בני־האדם ולהרוס את בניניהם בקרְדֻמו. באיזו אירוניה מדבר ברנר על הצרך בחזון, החי בלב האנשים! להם נחוצות האילוזיות, אבל לא לַמְפקר. ואף אם אין לאנשים שום חפק באמת שלו, בכל־זאת לא יחדל הוא להרגיז את מנוחתם. בשעה שהשאננים קוראים מתוך פחד: כֹּף את ראשך, בן־אדם! — באותה שעה אומר הַמְפקר: הרם את קולך, בן־אדם! כי כאשר ישאל השאנן: אם אי־אפשר לשנות את המצב, למה הן הצעקות? ישיב המְפקר: רק לשם צעקה! רק לשם מרידה! רק לשם ספוקי! ולפי הרגשת־עולמו הכללית הצדק אתו. הלא בין כה ובין כה אין הוא מאמין בשום חזון־רוח. יתר על כן: הלא הוא ההורס את כל תקוה ואת כל חזון שהוא מוצא אצל אחרים.

*

ענג ההריסה הוא בכלל אחד התענוגים הגדולים והמעטים שבחיי הַמְפקר. כי המפקר הוא גם מְאַפֵּס. כל העולם הוא בעיניו כאין וכאפס. כל העולם—חוץ מעצמו, חוץ מנגעי עצמו. ביחוד אינו סובל את כל „נשא ורם". הלא מן המרתף הוא — יאמר האומר, אבל יטעה. לא זוהי הסבה. תאות ההרס תלויה אצל המְפקר בתכונה נפשית אחת, והיא: ההתאכזרות —

אף על עצמו. כי לְמַפקר יש איזו נטיה חולנית לחטט בפצעים ולגרום כאב. נכון הוא להלשין על עצמו ולהלקות את עצמו, רק לשם הרגשת הכאב ולשם הכרת ההפקרות. מפי „האדם מתחתיות" של דוסטויבסקי שומעים אנו לפעמים קרובות מבטאים מעין אלה: „אני איש רע, אני איש חולה", אני נבזה, אני פחות־ערך ועוד ועוד. גם הַמְפקר העברי אומר: „אני בהנאה חריפה ותאוֻנית הייתי מוחק מן הסדור של העברי בן־הדור את ה„אתה בחרתנו" בכל צורה שהיא" („מכאן ומכאן"). „בהנאה חריפה ותאונית" — כמה חולניות במבטא זה! והלא אינו מקרי. בכל דבריו הארסיים והמכאיבים על עברנו ועל ההוֶה שלנו, בכל תאוריו האכזרים, והגסים לפרקים, בכֻלם רואים אנו את תאות היסורים החולנית של הַמְפקר העברי. כי הסַדיסמוס הוא תכונה נפשית כללית לכל אנשי המרתף ולכל יושבי התחתיות. ברנר כותב באחד ממאמריו: „הנני זורה מלח על הפצעים — אבל לא על פצעיכם... ואני איני ירא שתקבלו את בטולי כאילו הוא יוצא מצד אוהב ולא אויב... כן, לא פצעי אוהב, כי אם פצעי שונא!" („הפועל הצעיר", שנה ג'). ושוב הוא אומר ב„מכאן ומכאן": „הציוניים המושבעים שם יחשבו זה ל„מלח על הפצעים" — טוב! יהיו פצעים! יהיו אפילו פצעי שונא (כי אוהב להם איני באמת!)". שני קטעים אלה, שנכתבו בזמנים שונים ובצורות ספרותיות שונות, מראים לנו, עד־כמה קבועה היא תכונה זו במערכי לבו של הַמְפקר העברי. אולם לידי סַדיסמוס במדרגה היותר גבוהה הגיע ברנר בדבריו על הכתל המערבי ב„בין מים למים", וביחוד בדבריו על כנסת ישראל ב„מכאן ומכאן". זוהי הלקאת־עצמו של דֶרוִיש אחוז־תאוה! ברנר מספר, כי „הבחור הרצין", שעמד יחד עם הקהל לפני ה„בית־נאמן" בירושלים, כאשר הרהר בכנסת ישראל — „דומה היתה באותה שעה בעיניו — לזונה עדינה ועלובה בכרכי הים — יהא בבונס־איירס — שבצר לה היא מתריעה על מצבה לפני „אורחיה", שבהם ובדעתם עליה היא תלויה כלה, ואף־על־פי־כן אין היא חדלה מהיות זונה, מפני שטבעה כך, מפני שטבעה נעשה כך". דברים אֲיֻמים אלה יחד עם הבאים אחריהם על בירת ארגנטינה ועל בירת פלשתינה (לא ארץ־ישראל, כי אם פלשתינה), יחד עם סוף הפרק הנגמר במלה

היהודית „פארפאלין״ (אין תרופה) — בכל זה יש באמת איזו „אימה חשכה גדולה״, שרק ההפקרות והמרתף יכולים להוליד אותה. כי המְפקר נהנה מזה שהוא מצליף בשוט על־גבי עצמו וסוטר בידיו על פניו עצמו. נפלא הדבר, כי המְפקר העברי של זמננו בבואו להוכיח את עמו, השתמש באותם המבטאים עצמם, שנהגו להשתמש בהם בימים קדמונים נביאי ישראל. גם הם קראו לאומתם בשם „זונה״ ולא חדלו להרעימה בגדופיהם, שרֻבם היו לקוחים מחיי הזנונים. כפי הנראה, יש איזה קשר סֶכּסואלי בין בני הדורות הקדומים, שחיי־המין הפרוצים היו טבעיים אצלם, ובין איש־התחתיות של דורנו, שחיי־המין הם אצלו במצב של עצירה יתרה ואי־טבעיות מְרֻבה. הרבה־הרבה סמוכין יש למצא בין הלך־נפשם של גבורי ברנר ובין הסֶכְּסואליות המיוחדה שלהם, והחוקר יחקור.

בכל־אֹפן, כמעט בכל דבריו הקשים והצודקים של ברנר, הקשים על־פי צורתם והצודקים על־פי תכנם, כמעט בכֻלם יש לראות חוץ מיֹשֶר נפשו של ברנר את תאות־היסורים של המפקר. כי הלא אף בנוגע לו לעצמו, לנסיונות־נפשו, הוא גם־כן אומר: „עלו, עלו אלי זכרונותי. מעל קרקע נפשי, מכל הגלגולים, כלכם עלו, גם המכאיבים, גם המעציבים — כלכם יקרים״ („מכאן ומכאן״). בקשה משֻנה! במקום שרֹב האנשים מברכים „ברוך שפטרני״, בא המפקר וקורא: אדרבה, בואו, היסורים, בואו. ברוכים הבאים! שנאת־עצמו כזו יש למצא רק באיש־המרתף, וטעות היא בידי אלה האומרים כי המפקר הוא אֶגואיסט. אהבת עצמו אינה גדולה ואינה פחותה מזו של כל האנשים, אבל נבדל הוא מהם בזה, שלפעמים קרובות הוא יכול גם לשנא את עצמו.

על־כן אין אנו מוצאים אצל ברנר שום רגש של חבה לגבוריו הראשיים: הלא הם שליחי נפשו ובהם תשתקף אישיותו! בכל־זאת יש סוג אחד של „גבורים״ ביצירותיו, שלהם מתיחס ברנר באיזו לבביות מיוחדה, כמעט בחבה גלויה. אלה הם הזקנים והזקנות השונים. אמו של גמזו, אשתו של לפידות הזקן ועוד טפוסים של הדור הישן — רֻבם מתאֳרים על־ידי ברנר פעמים באירוניה סולחת ומלטפת ופעמים באהבה אמתית של בן המתרפק על הורתו. מוזר הדבר? אולם טבעי הוא. כי

המְפקרים הם בכלל קרובים עד־מאד בהרגשת האמת שלהם אל הזקנים. וגם חקרנותם התמידית אין בה כלום ממדת צעירים. נגד זה אוהבים הזקנים בכלל להתיחס אל כל הנעשה סביבם בקרירות ובחשדנות ידועה. כל זקן, יהיה מי שיהיה, אם רק דעתו לא נטרפה עליו, רואה את העולם כלו ביתר בהירות מאשר שאר בני־האדם, אף כי עיניו כהות. אולי בא הדבר מפני שלעת זקנה האדם עומד במרחק ידוע לכל חזיונות החיים, ואולי עיניו המרובות של מלאך־המות ההולך וקרב הן הן שעל־ידן מוארים כל הענינים באור חדש לגמרי — איך שיהיה, אבל הזקנים חפשים הם יותר מהצעירים מן ההונאה העצמית, אפילו אם רֹב ימיהם עברו עליהם בהונאה זו. והנה פה נמצאת נקֻדת המגע בין מערכי־לבו של אובד־עצות המפקר ובין מסכת נפשה של הינדה הזקנה. זקנה תמימה וכשרה זו, שהיתה חברתו היקרה של בעלה בנדודיו הקשים, חדלה סוף־סוף להבין את הנעשה לנגד עיניה. לה, כמובן, זרות הן המלים המפוצצות על ה„תחיה" ועל ה„כבוש" וכדומה, וגם היא כַּמְפקר אינה מאמינה בהן. היא יודעה כמוהו רק את „האמת של המציאות", ואמת זו הלא היא, כי בעלה היקר סובל ענויים גדולים, ענויי גֵו ונפש, כי בנה האהוב נרצח בידי הערביאים יושבי המקום, כי חיה היא במחסור ובלחץ, וכי נתונה היא בארץ־ישראל בגלות חדשה, ואם כן — חושבת הינדה לפידות — „מהו הפועל יוצא?"

מובן, כי הזקנה לא תבוא לידי מרד גלוי, כי לא קשה להשלות את נפשה בהבטחות שונות. אולם את דעתו של המופקר לא תדיח במדוחי שוא. כי הן גם אם תבוא אל איש־המרתף וספרי היסטוריה והחשבון הגיוני בידיך, הלא גם אז בוז יבוז לך. תוך־כדי־דבור יענה לך: איזה ערך יש להם, לספריך ולידיעותיך הלקוחות מתוך הספרים, איזה ערך יש לכל־זה לגבי החיים הממשיים שלי ולגבי הכרתי החיונית? ועוד יאמר המְפקר: הנכם באים בשם התבונה הצרופה ובשם האמתיות של השכל הבריא שלכם, אבל „הניחו! את בהירות האמת שמחלתנו ויסורינו נותנים לנו לא תקחו מאתנו" („מכאן ומכאן"). לכם „שתי פעמים שתים" האמצעי היותר בטוח והמתודה היותר נכונה להכרת העולם שמסביב, אולם לי — לי רק

דרך אחת שהאמת נקנית בה, והיא — יסורי. ומי זה יזיד לדחותם בקש? הלא רק מן המעמקים ומן המצר יוצאים המאמינים הגדולים והמְפקרים האחרונים.

ואמנם חשיבות מיוחדת נודעת לה לאמת שהיסורים הולידוה. בה בשעה, שהטוב הוא שטחי וצף על־פני החיים כשמן על־פני המים, מסתתר הרע והצער על־פי־רֹב בתהומות ובמחשכים, משום־זה כה קלה היא אמונתם של האופטימיסטים. כדאי הוא הדבר להיות אופטימיסט. ועל־כן ישאל השואל: מי הוא האיש אשר יעזוב את האמתיות העליזות ויעמים על עצמו ברצונו הטוב את סבל השלילה? אכן, אין איש כזה. רק ההכרה שבמהלך החיים הוא המוליד את השולל ואת הפסימיסט. ביחוד כשהכרה זה מוצא לו סיוע במערכי־לבו של האדם. ואצל מי תמצא לה השלילה המוכרחת „קרן בן־שמן" כה יפה לגדולה כמו אצל המְפקר?

עוד „איש־התחתיות" של דוסטויבסקי היה אומר לשאננים: „אתם מאמינים בהיכל־בדולח בנוי לתלפיות, היינו, בכזה שאי־אפשר יהיה לא להאריך לשון כנגדו בסתר ולא להראות לו אצבע־בוז בכים — האמינו לכם בו כאַות נפשכם. אני, המְפקר, איני מאמין בו, ואיני חפץ להאמין בו. ועוד יותר אֹמר לכם: לפי דעתי, אינו כלל בעולם, „היכל־בדולח" זה שלכם. כקליפת השום הוא בעיני כל „העולם הבא שלכם". כל היעוד שלעתיד לבוא הוא לפי הכרתו הפנימית של האדם מן המרתף רק אחיזת־עינים ומעין פיוס לילדים. ואם גם נסכים, כי יש בעולם איזה דבר נשגב שתעודתו לשמש „היכל־בדולח" לבני־אדם, הנה חושב המְפקר, כי אפשר ואפשר „להאריך לשון כנגדו" ולהתיחס אליו בבוז גמור. מדוע? יען כי אין לו שום ערך ממשי בחיים ושום השפעה כל־שהיא על בני־האדם. כי אף איש אחד, אף מן השאננים, לא יוַתר אפילו על הנאתו היותר קטנה, הנאה ששויה פרוטה, בשביל „היכל־בדולח" זה. ולא משום ש ה א ד ם רע, אלא משום שֶ ל ָ א ד ם רע. „גדולי האולימפוס", שבדו את „היכל־הבדולח" ואת ה„לויתן" ואת „שור הבר", הם הם המחלקים את האנשים לרעים ולטובים. אבל באמת אין הדבר כך. „טוב האדם, רע האדם — שקר! אין טוב האדם, אין רע האדם..... יש רק מצוקת

האדם, אבדן האדם, מצר האדם....." („מן המצר") — הנה היא השקפתו של איש־התחתיות!

ועוד עיקר אחד יש אצל המְפקר, והוא: בעולם־שקר זה רק הכאב הוא אמת. ומשום־זה רואים אנו אצלו במקום „היכל־הבדולח" של השאננות את „מרתף היסורים" של ההפקרות. מתוך מרתף זה הוא מביט על כל העולם ובו הוא חי את חייו המיוחדים והמשֻׁנים, על פיו הוא מעריך גם את חיי העולם כלו וגם את מהות ההויה.

ו

המְפקר העברי אוהב תמיד להתכנס אל ה„זויות" ואל ה„פנות". משם הלא כה טוב להאריך לשון מול היכלי־הבדולח וכהניהם. שם גם טוב לקשור קשר על חיי החברה השנואה ולהכין את המרד נגד עולמם של השאננים. וגם בברחו מפני אימת החיים יבחר המופקר לאחוז בקרנות המזבח של מֶפיסטו ולחפש לעצמו מקום־מקלט מעבר לרע ולטוב. כי יראתו של האדם מן המרתף היא — האמת הערומה. לה יסגוד, ועל כבוד חמודותיה, הגלויות לו, הוא חרד.

וכדֹב הרעב, המוצץ את כפיו בשכבו במאורתו בימות החרף, כן מוציא המְפקר את לבו מחזהו ומכרסם אותו בשניו עד זב דם, עד זב דם.

אלה הם מעשיו של המְפקר הפַּסיבי, זה שאינו ראוי על פי שאר תכונותיו האישיות להשתתף במהפכות בפועל ממש ולעמוד במערכה.

המופקר הפַּסיבי — ונודה נא על האמת — המופקר הפסיבי העברי מבכר על פי רוב את המערכת על המערכה, לקללה או לברכה. בישבו בתוך המערכת הוא שולח אחרים אל המערכה. כי המופקר העברי, ואף הפסיבי, הוא תמיד מפקר. הוא השאור שבכל עיסת מהפכה, בין לטובה בין לרעה.

אך עצם חייו של המְפקר העברי מה הוא ?—ומהו היסוד האנושי הכללי, המאַפשר והמחיב את קיומה של ההפקרות בעולמנו והקובע לה מקום מיוחד במהלך החיים של האנושיות? — ומשום־מה חיבים השאננים תודה למְפקרים ?

שאלות אלו תובעות את פתרונן, ביחוד כשאנו חושבים על המְפקר העברי. כי כעברי גם על איש־המרתף של ברנר להיות בעל תכלית. הכך הוא באמת?

בשעה שברנר אך החל ל„התפקר" היה אומר: „לחיות זהו רק להמעיט את היסורים עד־כמה שאפשר, להסיר את הענויים שאפשר להסיר, לדום דממה גדולה ולשאת את המוטל לשאת" („מא. עד מ."). פרוגרמה זו חלו בה אחרי־כן שנויים אחדים. ראשית — בענין הדממה. „לדום דממה גדולה" — ומה אם על־פי טבעו אין המפקר העברי יכול לדום? מה הוא עושה אז? אז — הוא צועק, אבל דוקא צעקה גדולה. כי גם להלכה וגם למעשה אין בהויה שום הבדל ממשי בין הדממה ובין הצעקה. שתיהן יחד אין להן ערך ואין להן קיום אוביקטיבי. העיקר הוא רק, לאיזו מהן האדם מסֻגל ביותר. המאמין הוא מעולם הדממה, המפקר — מעולם הצועק, ושניהם הם מעולם הסובלים.

„כי לא לשם תענוג אתה בדרך זו" — אומר ברנר.

אך מי הוא זה הדורש דוקא תענוגים? עם העדר העֹנג סוף־סוף עוד אפשר היה להשלים, אולם עם מציאותה של האימה איך תשלים? על־כרחך יצעק אז האדם יחד עם ברנר: „אני הנני פסימיסט, פסימיסט עד השרש, בלי כל ותורים... אני מקלל את ההויה!" („מכאן ומכאן"). כמובן, אין זה התֹכן החיוני המיוחד למפקר, הנמצא באמת מעבר לפסימיות, אבל יש גם אצלו לפעמים מצב נפשי כזה, שהשלילה נעשית לתֹכן חיובי לו. בכל־אֹפן, מעבר לאיזו חיוביות חדשה ועצמית.

וסוף ימיו של ברנר יוכיח. סוף „השכול והכשלון"!

לפידות האב (ב„מכאן ומכאן") מביא בתור משל מעשה בכלב הקשור לחבל. פעם אחר פעם נושך ומנתק הכלב את החבל, אולם בכל פעם ופעם קושרים אותו בעליו שוב אל החבל. וכה הולך החבל וקצר ותנועותיו של הכלב הולכות ונעשות קשות יותר. בכל־זאת אין הכלב חדל לנתק את חרצֻבותיו. כי אחרת לא יוכל לעשות. לכאורה נדמה הדבר, כי אם תאכיל איש רעב ראש ולענה לא תשביעהו, אך לפעמים קרובות דוקא הראש והלענה ישביעוהו, ולארך ימים ימלא כרסו בהם.

בכל־אפן ודאי הוא הדבר, שעודף הצער נותן להרבה אנשים הרגעה זמנית, אף אם אינם שַיכים על־פי מערכי לבם לסוג המְפקרים.

וזהו סוד קיומם של הרבה מיני עריצות, מדינית, חברתית או רוחנית.

הנה, למשל, מספר ברנר, כי למחרת יום־הקבורה של נכד לפידות הכניסו האב והאם מבחוץ את העריסה הריקה של התינוק המת, הציעו עליה כרים וכסתות, כאלו היה הילד חי ושוכב בה, עמדו משני עבריה, ובעמדם התפרצו ביבבות אִמות („מכאן ומכאן"). מִשְנֵה־צער זה היה המרגוע האמתי לנפשם, כי כל דברי הנחומים השונים כוזבים ומְיֻתרים הם לגמרי, בשעה שיש צ ע ר ג ו א ל.

המעטים הם האנשים שמת עליהם עתידם והם עומדים על העריסה ה ר י ק ה, עריסת נפשם, ומתעכבים עליה ומנחמים את עצמם ביבבות?

כמובן, אין עמידה זו נמשכת הרבה. הלא זוהי הצדקתה היחידה של היבבה המְאֻחרת — זו המרפאה את השבר. ואם אצל כל אדם כך, אצל המפקר על אחת כמה וכמה. ובכן — מה הם חייו שלאחרי יאוש? אמת, כי בלב הנואש תתעורר לפעמים המלחמה על־דבר השחרור האחרון והגמור מכבלי האימה שבחיים על־ידי המות, וגם בלב גבורי ברנר יש הרהורים אלה. הלא סוף־סוף המות הוא הגואל היחידי, שהאדם רואה אותו עוד בחייו, ואף־על־פי שהוא אינו מחכה לו, בכל־זאת הוא בא, ויש גם שאינו מתמהמה כלל ובכן — יחשב־לו הנואש — אולי באמת כדאי הדבר? אולי טוב באמת להעיז ולהשתחרר ברגע אחד מחידת החיים והמות גם־יחד? כך יחשב־לו לפעמים בן־האדם ויעשה מה שיעשה. ולא על־פי בחירתו החפשית יאבד את עצמו, אלא על־פי ההכרח, כי כל־זמן שהאדם שוקל את כל הענין במאזני השכל, אז הוא בא על־פי דרך־הטבע לידי החלטתו של אחד מגבורי ברנר, כי „להפסיק את החיים אין כל חשבון, אפילו מצד ההגיון" („בין מים למים"). יותר מזה: „דוקא עתה, דוקא ככלות הכל, אפשר לחיות וצריך לחיות" (שם). מדוע? אל תשאל: הן „האדם לא נברא ישר" — אומר מנוחין ב„מן המצר". ואם אדם סתם — כך, המְפקר על אחת כמה וכמה. כי עיקר העיקרים

הוא אצל המְפקר — „לא לאחוז בקרני הצווי לכל, לא להסיח דעת סוף־סוף מן האסון שבעמק הכל, מן האסון שבכל אפן — רק להכיר, שכך הוא הדבר, כך" (שם).

„רק להכיר!" — עצה נפלאה! ביחוד בפי המְפקר. היא מזכירה לנו את דברי אותו הפילוסוף הידוע, שאמר בשפה הרומאית הקרה:

„Non ridere, non ludere, neque detestari, sed intelligere" — „אל לבכות, אל להתאבל ואל להתעצב — רק להכיר".

פלאי פלאים! גְדול האולימפוס ואחרון המְפקרים באו לידי השקפה אחת על תֹכן החיים! היתכן? האחד בא על־פי דרך המתימטיקה שלו, והשני — בדרך הצער שלו. האמנם באו לידי דעה אחת?

אולם, באמת, יש הבדל גדול בין ה„רק להכיר" של המפקר ובין זה של הפילוסוף האמשטרדמי. כי הכרתו של שפינוזה היא חוליה אחת בתוך השקפת־עולם שלמה ומסֻדרת יפה, ורעיונו של מנוחין אין לו כל קשר עם הרגשת־עולמו כלה, והוא אחד הזיזים המְרֻבים היוצאים דופן במבנה נפשו של המפקר.

„רק להכיר!" — ודאי שֶׁלַמְפקר אין ענין בכל מצבי־הרוח הקודמים לעצתו זו של הפילוסוף. אבל יחד עם זה אין המפקר יכול להסתפק ב„הכרה" גרידא: הן איש־הרגש הוא! ולא במקרה אומר אובד־עצות: „על־פי חשבון השכל אין שום דבר כדאי — אבל העיקר שבי בועט בחשבון השכל" („מכאן ומכאן"). והכי אפשר באמת שהשכל, אשר הוא כֻלו סדר ושעבוד, יהיה „עיקר" למפקר? רק הרגש הוא הכח המניע היסודי בחיי המפקר העברי, ואף חקרנותו באה מתוך נדנודי נפש ותעיות הרגשים.

ולפיכך אין לנו להתפלא, כשאנו מוצאים על־יד בקרנותו האכזרית ורתחנותו של ברנר גם עדינות רבה ואהבה עמֻקה. שכנות כזו אפשרית היא אצל כל מְפקר; אצל המפקר העברי — היא מ ו כ ר ח ת. כי אם רחמן איננו, הלא הוא בן־רחמנים.

בשעה שנוצר בלבו של ברנר הטפוס של המפקר הוא נזכר בימים שקדמו לשנוי שבנפשו, נזכר ואומר: „מן הימים ההם נשארו לי רק

אחריות בפני כל — ורחמים" („מן המצר"). וזוהי אמת. אמנם, ה„רק" הוא לאו דוקא, אבל בעצם היא אמת לאמתה. כי גם רגש האחריות וגם רגש הרחמים נשארו בלב גבורו של ברנר מימי ילדותו, כאשר התגולל עוד ב„זויות" השונות של ה„עמק העכור", והמעט שלא גזו ממנו לגמרי, אלא עוד התפתחו ונעשו לתכונות יסודיות בהלך־נפשו של המפקר העברי. שתי הרגשות נפלאות אלה הן הקובעות ביחוד את חשיבותו של המְפקר העברי בינינו, והן הן הַמַשרות עליו הוד אנושי כללי. על־ידן נעשים חייו לבעלי תֹכן חיובי ולבני צביון מוסרי וערך אסתטי. ההפקרות מתעלה ומתקדשת, כשהיא עוברת דרך היסורים האנושים של המופקר עצמו ובשעה שמלַויה הם רגש אחריות בפני כל ורגש הרחמים לכל.

★

רשֶם יצירותיו של ברנר המרֻבות עלינו הוא שונה ומשונה, אולם אין אף יצירה אחת מישלו, שלא נמצא בה את שתי התכונות הנפשיות האלה, בגלוי או בסתר. קול „הַדַיָן הפנימי שבלב", כמו שברנר קורא לרגש האחריות באחד ממאמריו, הוא הנשמע מכל מה שכותב ברנר, ולפעמים קרובות יתערבו ויתמזגו צלילים סריוזיים וקשים אלה בקולו של איזה „אב רחמן".

מכאן באה נטיתם המוזרה של גמזו, מנוחין ואובד־עצות לחשב את עצמם כ„אבות" לילדים זרים. לכאורה שאיפה זו של המְפקר להגנת אחרים ולהכנסת גוזלים תחת כנפיו מתמיהה, אבל טבעית היא בעיקרה.

טבעית היא עד־מאד שאיפתו של המְפקר העברי להיות „אב לכל יַתמות שבעולם", כמו שאומר ברנר. אבל האם יש לה לשאיפה זו ערך ריאלי? איך יוכל להעמיד דורות, זה שאין לו עבר ואין עתיד, ואיך יהיה המְפקר ל„אב", אם טבעה של ההפקרות היא העֲקָרות?

אנו רואים, למשל, כי מכל הכנופיה הגדולה, העוברת לפנינו בספור „מן המצר", רק מנוחין הוא היחידי, המתיחס ביחס אנושי אמִתי לאסונה

של בת־חוה אחת שנכשלה באדם שאינו הגון, והוא גם היחידי הדואג לילדה, הזר לו לגמרי. מה הוא יכול להוריש לו?

כן גם אובד־עצות ב„מכאן ומכאן". בשעה שהוא חפץ לקחת את עמרם, היתום הקטן, האם אין הוא יודע בעצמו, כי אין לו מה לתת לעמרם זה וכי יתמותו שלו בעולם היא אולי יותר קשה מזו של הילד? ודאי שהוא יודע זאת, אלא היא הנותנת. משום שהוא עצמו חפץ לשכוח את יתמותו, לכן הוא בא במגע את החיים הרעננים והטהורים של הילד. הילד של אותה אשה נחוץ היה למנוחין כמו שדרוש היה עמרם הקטן לאובד־עצות, כי הם, הנואשים והעיפים, ימצאו בילדים נחומים בענָיָם. וזהי הסבה, ששאול גמזו, הסובל מחמת אהבתו לפנינה, מוצא סעד בדאגותיו לתלמידתו הקטנה, להדסה החולה („בין מים למים"). גם אובד־עצות אומר: „עמרם יבוא והיים טובים ישחרוני". מה־מוזרה היא תקוה זו בפי המֻפקר! ברור הדבר, כי רק הודות למחשבתו על הילד באה בלבו המחשבה על־דבר החיים הטובים.

כי כלנו יודעים אנו, עד־כמה מרחיבה את דעתו של האדם מציאותם של הילדים התמימים והזכים. אף אם קשים היו ימי הילדות ורֻבם היו ספוני צער, בכל זאת יש בהם כח פלאי לעורר באדם רגשי אֹשֶׁר בכל פעם כאשר יעלו על זכרונו. והם המשמשים מקלט לעיף, בשעה שנראים לו בחזון.

אפילו מנוחין (ב„מן המצר"), נע־ונד זה, המלא יאוש, מדבר על יום מותו בשלוה תמימה ונפלאה, רק משום שהוא מאמין בסעד האחרון ובעֹנג הגדול שימצא בחזון ילדותו. הוא אומר: „מות אמות בתקופת טבת, בליל קרח. נסתר מעין שוטר אשכב, סמוך לגדר — ונשמתי תצא בטהרה. כי יחיה הכאב האחרון, והשלג הדק וזכרון ילדותי יְיַשנוני עד אגועה. זכרונות קשי־חיים לי מימי ילדותי, אבל באותה שעה של נצח־נצחים יצא הטוב שבהם ללוותני. אבטח בו" („מן המצר").

גם אובד־עצות שב„מכאן ומכאן", אף משורר זה של ההפקרות, בשובו מהלוית אביו של עמרם ובחשבו כל אותו היום על ילדי ישראל הכשרים, מתחיל להאמין, ממש כזקנה הינדה, כי המות איננו נורא כל־כך,

כי „מלאכים טובים יפגשו, מלאכים טובים". ולא רק המות חדל להיות נורא בעיניו, אלא אף פחד החיים הלך וגז ממנו, והוא מתמלא שמחה ועליזות, בהביטו על הילדים המתאבקים זה עם זה בחצר הגימנסיה היפואית (שם). והודות לעמרם הקטן בא אובד־עצות לידי החלטה, כי לא נורא, כי „נעים, נעים, נעים להיות". מֶטַמורפוֹזָה כזו! מי היה יכל להאמין, כי יגיע אליה המְפקר?

ועוד מצב־נפשי אחד אנו מוצאים אצל המְפקר של ברנר, וגם הוא אצלו לא־צפוי לגמרי, עוד יותר לא־צפוי מן הקודם. מצב־נפשי זה הוא — המסתורין. כי — נפלא הדבר — לברנר יש נטיה חזקה למיסטיות, ביחוד תקופת ההפקרות. תמוה הדבר? אבל מערכי־לב אנוש אינם ברורים וגלויים כלל וכלל, כמו שחושבים ה„חכמים", ומה גם מסכת נפשו של זה, שהנגודים הפנימיים הם סוד הוָיָתו וסוד הוָתו. מי שיחפץ לחפש אצל גבורי ברנר שלמות נפשית, ידמה לאיש החפץ להקים מחדש כלי שנשבר לרסיסים רבים. אף אם יהיו לפנינו כל הרסיסים, ואף אם נמצא איזה דבק מלאכותי להדביקם זה לזה,הכלי השלם יחסר. ובשעה שהשברים מֻנחים לפנינו, אנו רואים, שרסים זה או אחר הוא מואר והשני אפל. כי כל שבר וזהרוריו, כל שבר וצלו. עובדה זו ידועה לגבורי ברנר, ואחרים מהם אומרים בעצמם, כי הם אנשים שלא נבראו ישר. ומי יודע, אם אפשר היה לו, למְפקר העברי, לחיות, לולא התיחסותו המיסטית לחיים; ולא רק לחיות, אלא גם ליצור חיים ממשיים או יצירות ספרותיות! אכן, הרגשת המסתורין היא שעומדת להם למְפקרים העברים ביסורי חיים ובחבלי יצירתם. בה מוצאים סעד גבורי „שנה אחת" ו„מא. עד מ.", בה התנחמו טַלֶר ומנוחין ב„מן המצר" וחזקוני ואליעזר ב„מעבר לגבולין" וב„ערב ובקר", והיא גם מקלטם של שאול גמזו ב„בין מים למים" ושל אובד־עצות ב„מכאן ומכאן".

גם ברנר עצמו, אף בספוריו הריאליים, יש שסר פתאם הצדה ומתבודד בתוך משעולי הפלא של חלומות הנפש היפים. אז תחלוף רגשנותו החולנית וצעקנותו ההיסטֵרית, ואז ישיר ברנר. את יצירתו הסוביקטיבית ביותר והמכאיבה ביותר, בין לאחרים ובין לו לעצמו, יגמור ברנר אז בשיר מזמור לחיים, כי אחרי כל ההרפתקאות השונות שעברו על המְפקר העברי הוא בא

לכלל דעה, כי עיקר כל העיקרים הוא: ל ע מ ו ד ע ל ה מ ש מ ר. אחרי כל האסונות והמקרים הקשים, שעברו על משפחת לפידות ועל אובד־עצות ב„מכאן ומכאן", מספר לנו המְפקר העברי בהתעוררות נפשית עצומה על ההוד ועל היופי, ששכנו על שני המְענים והסובלים האלה בשעה שעמד, על משמרתם, „מ ש מ ר ת ה ח י י ם".

והלא נבואה עברית עתיקה היא: בדמיך חיי, בדמיך חיי...

צווי קדמוני זה מצא לו תאור מודרני בתמונה האמונתית הנפלאה שברנר מראה לנו בסוף ספרו „מכאן ומכאן". איזה רך לבבי ואור סודי נסוך על כל פרט ופרט של תמונה זו, ומה־טוב לקרא את תאורה כלו בכגנונה המיוחד! הנה היא: „קלחו, קלחו גשמים — וביום הרביעי לפנות ערב פסקו. נטהרו השמים והיתה אותה הבהקת הפלאית שלפני עלות הלבנה בשבוע השלישי לחדש. ממחרת הבקר היה כל היקום מחֻדש, טהור, נותן ריח טוב, מעודד — — — — — — — — — — — — — — —

— — — יצא אהרון לפידות עם עמרם אל הסביבה ללקט קוצים וברקנים ולהכניסם לחצר אשת ראש הפרבר — למען שום בהם אש ולאפות עליהם את הפתות. צבר הנער המוני קוצים וישם מהם צבורים צבורים על כתפיו של אבי־אביו. אסף עמרם גם את השאר, עד שיור אחרון שבאחרונים, ואחר שהביאם למחוז הפצו, נגש אל אבי־אביו, שכבר השתחררו ממשאו. זה ישב לרגע אצל החפירה שקוע במהשבות, ועמרם הגיש את ראשו הקטן אל חיקו — — לשונות אש נראו בתנור, והינדה הזקנה יצאה ונשאה כערבית על ראשה את הפח עם עוגות־הפתות. הפח הזכיר ערוגות שְמַשְם נאה, נותנות תקוה. היתה עוד תקוה, כי גם הפת, הפת האמתי שיאפה אחר הצהרים ושיספיק אכל לשבוע ימים, יעלה גם הוא. — ראשו של עמרם הקטן עדין היה מונח בחיקו של אריה לפידות, ודבר־מה עצוב, פשוט, מעורר חמלה, ויחד עם זה סודי חשוב ויקר עד אין־קץ, היה בדביקות זו. — שרידי קוצים היו להם לשניהם על בגדיהם הפרומים בראשיהם. אז קראה להם אופת־הלחם לעזור לה — ויקומו שניהם ויעמדו ואותו הסוד הגדול היה גם בקוצידהם, גם בעמידתם" („מכאן ומכאן"). מה הסוד הגדול? הוּה אומר: בזה ש„ע ל מ ש ר ת ם ע מ ד ו". כי על משמרת

החיים עמדו הזקן והילד נעטרי הקוצים" (שם), ואף־על־פי ה„ההויה היתה הוית קוצים", בכל־זאת מוסיף ברנר בסוף ספורו של המְפקר אובד־העצות, כי „כל החשבון עוד לא נגמר". וזהו העיקר. יען כי פתח תקוה צריך להיות תמיד, והוא גם מוכרח להיות, כל זמן שבאדם שולטת ההכרה החשובה, כי „המדרגה היותר רמה היא לעמוד על משמר חשיבות האדם בלי הפסק" („מן המצר"). מה נפלא הוא הדבר, כי סוף־סוף בא המְפקר העברי לידי הכרה חיובית כזו!

אחרי צרות רבות ורעות ב„מכאן ומכאן" יוצא לפידות הזקן ונכדו ללקט קוצים, כדי להבעיר בהם אש ולאפות עליהם לחם — האין רגע זה הנשגב ביותר בכל מלחמתו של הזקן היקר? הרבה קוצים מכאיבים יש בשדה החיים; אולם רק אז הם עוטרים את האדם כעטרה, כאשר יוכל ויחפץ להשתמש בקוצים ליצירת האפשרות הממשית והיסודית להמשכת החיים.

ברנר מספר, כי ב„הכנות לאפית הלחם", כלומר, בעבודת הרגע החשובה והמוכרחה, עסקו רק „הזקן ונכדו". חסר היה הגיל המאחד אותם, חסרים היו הבנים, שלא נאספו עוד („מכאן ומכאן"). רק אחד מהם, והוא המְפקר שבהם, בא ועמד ליד שרידי המשפחה האמללה והכיר את היפי הרב ואת הערך החיוני הגדול שבעבודה המעשית, עבודת הרגע הפשוטה והאלמנטרית.

אז בא ברנר והרים על נס לא את חובת הלבבות, אלא — את חובת הידים.

וכאשר התחילו להתאסף מכאן ומכאן המוני בניה הצעירים של רחל הבוכה והתחילו לעלות לארץ בתור חלוצים ולעבוד בכבישים ובבצות הלך ברנר אליהם הגלילה ונעשה להם לאב ולאח, למורה ולמעורר. אז תרגם גם את מכתבי יוסף טרומפלדור, את זה איש המעשה והרגע הנפלא, שנלחם ומת על קדושת הארץ.

כי כאשר יהיו די מלקטי קוצים ודי מבעירי אש, תוכל „הזקנה הינדהה" לאפות את ה„לחם" יחד אתם. האומה הישישה, זקנה תמימה זו, שהיא נהדרה כל־כך בצערה האלם ובעקשנותה החיונית, היא כבר תברא את

יסודי הקיום, אם רק יעזרו לה בניה ונכדיה ויעמדו יחד אתה על משמרת החיים.

וברנר?

עטוף אדרת־היאוש, רועד מצנת החיים וסובל מרתיחת דמו, היה עובר כשומר־לילה מרחוב לרחוב ומסימטא לסימטא, מעיר לעיר וממדינה למדינה, ובכל מקום בואו היה מעורר את הישֵׁנים בקולו הצרוד.

נדכא מחשבון־עולמו וכפוף תחת כבד שרעפיו, הלך בינינו, נעטר הקוצים, הלך וצעק. צעקתו הרגיזה את דממת הלילה, השביתה את שמחת העליזים והפריעה את שנת השאננים — אבל ברוך היה המעורר! תפנוקים לא ידע, מנוח לא בקש, גם לא מצא. עבודתו הספרותית של ברנר בכלל ועבודתו במשך שתי השנים ב„מעורר" בפרט מראים מסירת נפש לספרות שאין דוגמתה. בימי ירידה ושתיקה איומות של ספרותנו ערך, סדר והדפיס בעצמו בתור פועל את ירחוננו מתוך מחסור, מצוק ובדידות.

בשפה המונית, המלאה ברבריזמים רבים, דבר אלינו במשך כל יצירתו, ואולם לא היו לנו תרעומות עליו, יען כי הרגשנו, שלשפה כשהיא לעצמה אין חשיבות יתרה בעיניו. הוא גם השתמש בסגנון בלול, המעורב מיסודות נפשיים ומלוליים רבים ושונים — אבל גם על זה לא התרעמנו, מפני שראינו כי לא אל טהרת הסגנון שם ברנר את לבו. ענינים אחרים לגמרי העסיקו את מוחו ונפשו.

כי לא ככל האמנים שבעולם ברנר. דומה, כי חוש הצורה חסר אצלו לגמרי. הוא רודף תמיד אחרי העיקר. ועיקר זה הלא הוא: לעורר את המחשבה ואת הרגש. רק לעורר. כי מכיר הוא ברנר בעצמו, שאין הוא יכול להיות מורה־דרך, יען כי אובד־עצות הוא, ולפיכך אין הוא חפץ כלל להחשב בין ה„מורים". האחת שהוא מבקש והאחת שנתנה לו ממרומים, זוהי האפשרות להיות בין המעוררים...

יחידי עמד לו על משמר החיים והספרות ויקרא בלי־הרף:

„כי לעוררך אני בא, אחי, לעוררך לאמר: שְׁאַל, בן־אדם, לנתיבות עולם, שאל, אֵי הדרך, אֵי?..." (הסיסמא לירחון ה„מעורר").

נאמנים היו דבריו אלה, וממחנה היחידים ענו לו מכל עבר:

— אודך, אחא כי עוררתני — —

ז

על המשמר כצופה לבני דורו עמד בְּרֶנר במשך כל הייו הקצרים, ועל משמרתו, משמרת החיים, נפל חלל.

בין יהודי עבודה כשרה חי את ימיו האחרונים וביניהם נהרג. עליהם הֹרג. על האומה כָּלה הֹרג. יחד עם שאר בחורי ישראל שנפלו חלל בארץ האבות.

וביום של כשלון שכלנו גם אותו. נפטר! ממצוקות החיים והמות גם יחד. חזות קשה ראה כל ימיו וברגע מותו ראה גם פנים אל פנים את הרע השליט, המכריע. נתאמת פחדו. נמלאה הכוס. מר־הנפש, איש־היסורים — כחבוט־הקבר היו חייו. ב„עמק העכור" שכן תמיד ואותו לא עזב אף לרגע. לא יכל ולא חפץ לעזבו, לשכחו — אחיו בני עמו, אחיו בני האדם, היו שם. המהם יברח?. אתם היה בצרה. ו„על שבר בת־עמו" הָשְׁבר, קדר. גם לו, לָאנוש, המר שדי. גולה היה כל ימיו. אף בארץ־ישראל ערך גלות. כמו במלון־אורחים היה תמיד. מדבר־שממה רחף לנגד עיניו. מקונן ומעודד, מנחם ואכזר, איש־השירה ואיש־החיים — לפני אלפים שנה היו קוראים למשורר ולפובליציסטן כזה: המוכיח. אז היו אלהי האומה והאומות מדברים מתוך גרונו. עתה בימינו — שלָחו אֵל־החיים, הבעיר אש־אמת בלבבו והעמידו בינינו גלוי־עינים: הבט וראה — וסבל!

וברֶנר סבל. סבל וצעק. את מנוחין ברא, ולו לא היתה מנוחָה. בלי־לאות עבד את עבודת הספרות, באמונה עסק בצרכי צבורו. אח לחלכאים, אב ל„יתומים", רע לסובלים וידיד לעניים — „יהודי כשר", כמו שקוננה אחריו אשה זקנה ופשוטה. והוא נרצח.

הבאים יעטרוהו בעטרת פלאים. איש־מכאובות, מדוכא מעוונותינו, את פושעים נמנה, הוא חטא רבים נשא, מוסר שלומנו היה עליו — את דורו מי ישוחח? עוד בחייו היה הוא האחד שנפשו האפלה האירה אף מן המרחקים לרבים מצעירי ישראל. בלבותיהם נשאו אותו. עתה נתיתמו צעירי־ישראל אלה. כי הספרות העברית שִׁכְּלה אותו: את זה שהיה אש־תמיד על מזבח אבנינו. אש־תמיד, אש־דת. כי אף כפירתו היתה דתית. אמונה שבכפירה. אמונה וכפירה של איוב, על היחיד ועל החפש דבר, אבל ברשות־הרבים עברו חייו הכבולים. ברשות־הרבים גם נהרג. בצבור.

הוא שהתנגד לכל כפיה שהיא, לכל מעשה־אלמות אף בעולם־המחשבה — הוא נפל בידי רוצחים. ואולי היה הרוצח אותו „איש ערבי בסחבות של טוז׳ורקה אירופית ומעדר ישן על כתפו", שעל פגישתו אתו ספר בְּרֶנר ב„קונטרס" ימים אחדים לפני הֵרָצחו. „יתום עובד! אח צעיר! שלומי לך, חביבי!" קרא ברנר אליו, אך הערבי ענה לו אחר־כך „במעדר הישן שעל כתפו".

מתוך אהבת־האדם העמוקה שבלבו, מתוך הבנה מעשית ומוסרית עליונה בצרכי האומה העברית כתב ברנר בדבריו האחרונים על הערבי: „קרוב אתה לי לדם או לא, אך אחריותך הן עלי מוטלת היא. הן עלי היה להאיר את עיניך, להטעימך יחסי אנוש!... לא פוליטיקה! כי־אם מגע נפש בנפש... מהיום... ובמשך דורות... במשך ימים רבים... וללא שום מטרה... ללא שום פּוּנה... מלבד כונת אח, ידיד ורע..."

כך כתב ברנר על הערבי, והערבי הרגו ופזר את כתביו. ויהי זה לא אותו „יתום עובד", אלא האֶפנדים, שמבט־הרֶשע שלהם החריד את ברנר בשעת אותה פגישה פּטלית. בעיקר־הדבר הן אחת היא. הן הצדק היה את ברנר, זה הצדק הברנרי, הצדק הכי־נשגב, האומר, כי אחריות הרצח על הנרצח היא.

ברנר קבל תמיד על עצמו את האחריות על הרע שמחוצה לו. תמיד היה רואה את־עצמו כבעל־חוב. לא לקח כלום מן החיים. רק נותן היה. את כל טובו, שאלו העניק לו, פזר לאחרים — והוא עצמו היה

תמיד עני בתענוגות. אָבֵל היה, אך את אחרים נחם. אף יצירתו הפיוטית אינה יצירה של מקבל, של נהנה. כל משורר לוקח מן העולם מלא־נפשו, ולנו הוא נותן רק את השְׁיָרִים. ברנר נתן כל מה שקבל מאלהי־החיים. על כל מה שעיניו ראו וכל מה שלבו הרהֵר ספר לנו. תיכף ומיד היה משַׁתֵּף אותנו בשמחתו או בצערו. את כל עשרו הנפשי חִלֵּק בין כל חבריו וקרוביו להנאתם — והוא עצמו נִשאר תמיד עם חשבון־נפשו, עם ספקותיו ודרישותיו לו לעצמו.

משום־זה שכן תמיד על אישיותו הוד מוסרי עליון.

אף על פי שיש להתנגד לכמה רעיונות מרעיונותיו דוקא מצד דרישות הצדק. אף על פי שנחוץ להלחם כנגד כמה וכמה מדרכיו בספרות ובמחשבה דוקא מצד האמת החיונית והנצחית שאינה כלל וכלל אחת, כי ברבבות מדות נדרשת תורת החיים. ביחוד משום שהיה, ובטח גם יהיה, אחד הסופרים העבריים המעטים שהשפיע ושישפיע ישר על החיים, על חייהם של מעריציו. כי לַדַּיָן הפנימי שבלבו נשאו רבים את עיניהם. גם בעיניו היתה הספרות לא אמנות, אלא עבודה, חובת־לבבות. וזה היה עיקר מפעלו. המפעל היוצא מכל עבודתו הספרותית.

כי על משמר אמתו עמד כל ימיו. לא על משמר היופי והנעים.

ובכל זאת על אמתו, היא אמתנו, גם נרצח. באכזריות, בבזיון. כי רוצחיו התעללו בו ובגויתו.

איזה סיום נהדר לחיי ענויים!

נהדר מצד המוסריות שבו, ומצד ההתאמה העליונה לאותם החיים, שהיו נראים כה חסרי־התאמה.

יש קו ישר והוא הולך אלכסון, אל הצד, אל שטח אחר. לעמת זה יש קוים עקומים רבים, שסכומם עולה בכל־זאת לישרה אחת גדולה. יש עקומות בחיים המצטרפות סוף־סוף לקוים ישרים בנפש, אך אף בַמישור רבות הן העליות והירידות. רק מעופם האי־נראה של חצי־הגורל מובילים ישר אל קרבנם. דרך הנשר אל טרפו אינה יודעת עקיפין.

גם חייו של ברנר היו בצורת עקומה־ישרה כזו. בין מצד המַתֵּימַטִי ובין מצד הריאלי. ב„כף־הקלע" היה נתון, אולם בשליחי־רוחו, ביחסיהם זה לזה, אפשר לגלות התפתחות מְדרֵגת, המשֵך, השלָמה. מירמיה פֵּיאֶרמַן („בחרף") עד יחזקאל וחנוך חֵפק („שכול וכשלון") — שביל צר אחד מוביל. שביל ישר. ישר לגבי צדדין, לגבי סופו. אף כי בתוכו רבות היו התהומות והפסגות. גם הצוקים החדים שפצעו בלי־הרף את הנפש החיה. „מא. עד מ." הוביל השביל. „עד מ."... עד ארבעים שנה — עד המות... אולי נחש לו זאת לבו. נחש וראה את גזר־דינו.

אולם באמת לוה המות את ברנר במשך כל יצירתו, אך הוא היה מברך את החיים, מברך ומקלל גם יחד. בכל ספוריו ומאמריו מתגלה החזון האישי הפרטי שחזה על עצמו, אולם אל הגבול האחרון באימת הנחוש והצפיה הגיע ב„שכול וכשלון", זה הספר שיד הגורל עשתה אותו לאחרון בחיי ברנר. אדם כי יֵדע את קצו.

לא שכיב־מרע, אף לא ידוע־חלי, אבל קֵץ ימיו נגלה לו ברמזים מחרידים. בלא־יודעים, מתוך יצירה אמנותית, הובאה ההתגלות הנפשית אלי ספר; לבא לפומא גליא; ועתה — תאחזנו חרדה גדולה לקריאת ה„דוקומֶנט" האנושי ששמו „שכול וכשלון".

לפני שנים רבות השב בר־נר שהוא נמצא כבר „מעבר לגבולין", שם במקום הפטור של הנפש הכואבת. אך הנה בא לפני זמן קצר יחזקאל חֵפק ב„שכול וכשלון" ומדבר שוב על איזה גבול — „אז ודאי יבוא הגבול שאחריו בא, מֻכרח לבוא, הקץ. ודאי יש גבול כזה סוף־סוף... אז תגיע השעה הנכונה ללכת מארץ החיים... אני אחת דתי: מחוץ לכף־הקלע." ואכן עתה הוא כבר מחוץ לכף־הקלע. בא הסוף לחיי־ההתלבטות. ברנר שב ונעשה מנוחין. יונה מצאה לה מנוח. יונה מרת־לב. תועה על־פני גלי המבול. היונה השחורה! כי באכזריותו הרבה של ברנר כלפי עצמו וכלפי אחרים, במרירותו של מר־נפש זה היה רק יסוד־הרחמים אשם. אין אכזר כבעל־הרחמים, והאיש הטוב באמת מציק לכל קרוביו. גם לעולם כלו הביא הטוב הרבה יותר רעות משהביא הרע. כל המזבחות הם לשם הטוב, והמרחם על המעֻנה דן ברחמיו לכף חובה את המעַנה, אך הלא

גם הוא מַעֲנֶה. וכי יש גבול לרחמים? האם יש תחומים? ואיך לקים את מצוות הרחמים בלי לשפוט ובלי לענש את אלה שהביאו לידי הצרך ברחמים? כן, החמלה מִתְגַּלָּה לפעמים קרובות עד־מאד בצורה אכזרית. ויחזקאל חֶפֶק, אחד משליחי נפשו האחרונים של ברנר, אמר: לחיות כך אי־אפשר. כָּלוּ כל הקצין. לנסות לחיות באפן אחר — אין רשות. אין רשות, מפני שאין כח. היה לי אך דבר אחד, שינקתי ממנו: רחמים. אך, חי־חי נוכחתי שאין בי רחמים, שאין לי כח לרחם, שאין לי רשות לרחם כי אך שקר ברחמי. לפני־שער יָפוֹ, עמק יהושפט, בני־בן־הנום" („שכול וכשלון", 77).

כך, כך — לפני שער יפו. אף את זה כאלו ידעה נפשו של ברנר. לפני שער יָפוֹ — שם נרצחו הרחמים. „בבית שבקצה העיר" שאליו „הובא יחזקאל חֶפֶק בעגלה". בשבילו נגמר בזה החלק הראשון של „שכול וכשלון". לברנר ולנו קרה שם הסוף של כל החלקים. שם נרצח ברנר. על־ידי אותם הערבים, שעליהם כתב עוד בדפים הראשונים של „שכול וכשלון", כי יחזקאל חפק „הביע תרעמת רבה על הענינים הרחוקים שבאותם עסקי־הכלל — — — הוא הרבה, למשל, לשיח בתנועה הערבית, בתחית הערביים, בשנאה הלאֻמית שלהם, הרבה גם לדאוג... לעלילת־דם... כי לך והוכח לה לערביה הלזו שאחיה הקטן שאבד אינו אצלנו, בעוד שהערביים מתעוררים לתחיה... וצרעת השנאה והחשד פרחה גם בם" (שם, טו).

כן, פרחה ועשתה גם פרי. אכן היה לו ליחזקאל חֶפֶק מה לדאג. הלא הוא הוא שחשב לאמר:

„חיים ישֵׁן... מחשבתו של חיים ישנה גם בשעת השנה — — — — אבל אלו נראה לו בחלומו, בנו חנוך — —, חנוך מן הטחנה, זה שעליו ספר עוד אתמול לפנינו, כי אז היה בודאי אומר לו: אבא! אל תשמע לאשר הם מדברים על גדלות „הספר הנצחי". הספר הנצחי — מה יש בו על השנים, אשר אני מבלה עריריי אצל הרחים? מה יש שם על מצוקותי, על חיי ועל מיתתי הקרובה?" (שם, 86).

המיתה הקרובה — ובכל זאת מלא הספר על גדותיו חיוב החיים. הצדקת החיים. הערצת החיים. הלא זה היה עצם מהותו. חיוב המציאות.

אף בשעה שהיה מפחד מפני החיים היה קשור להם, היה נושא בעֻלם, היה עובדם. היה עובד חיים. היה — עתה איננו.

אך כאשר עוד היה בינינו, ידע את כל הנגודים שבפנימיותו והתודה:

— „יהא לא־אחדות, תהא שניות, תהא על־יד אסוני מקצת אהבה פשוטה של היי אחרים, מעין אותה שהיתה אצל נשים רחמניות יהודיות זקנות בעירותינו הקטנות לפני דור אחד — — כי הן הוא אינו דואג לעולם, לאנושיות, לאֻמה — הוא חושב רק על אנשי־הבית, אשר ביניהם הוא גר במקרה" (שם, 134).

נאמנים עלינו דבריו של אוהב־אדם זה. במותו אֲשֶׁר את הותמם, חותם האמת. הלא את אנשי־הבית, אשר ביניהם גר במקרה ביום הרצח, הלא אתם יחד נהרג. נהרג משום שלא הפץ לעזוב אותם. „לא דאג לעולם לאנושיות, לאֻמה"... אף לבנו יחידו אשר אהב לא דאג באותה שעה. בהכרה ברורה קבל על־עצמו את המות, אף־על־פי שחזקה היתה אצלו הכרת החיים, חשיבותם וערכם. עוד זמן קצר לפני הסוף האָים כתב ב„שכול וכשלון" על יחזקאל חֵפֶק, כי — „בתורתו עכשו כתוב: טוב מאד — אלה החיים. החיים הם טוב, הטוב היחידי. אין טוב בלעדיהם — — — ו„עם אשמורה שלישית" הוסיף ביתר בֵרור: ...הענין הוא בבית־החיים ולא מעבר לבית הזה".

בית החיים? — הכשילתו לשונו. בדבריו אלה לא כון לבית־החיים, ששם הוא שוכב עתה. ה„מוריטורוס" שבקרבו נתן בפיו את המבטא המחריד.

אז „באשמורה השלישית", חשב ברנר דוקא על חיים ממש. אז חשב וכתב:

„באמת הכל חיים והכל כדאי... ומי שמבין שהכל כדאי — הכל — גם כשאין כל תכן — הוא יֵדע באמת להוקיר כל גלוי החיים, לעשות „תכן" מהכל, לברך על כל בת־צחוק מזהירה לפניו, על כל דשא ועל כל אבן, על הטובה ועל הרעה, אם כי רעה היא ומכאיבה, מאחר שגם היא חיים — — —"

ואל תאמר „תיאוריה" היא זו.

„— — — — מי שבא להכרה זו על־ידי נסיון, מי שלמד זה בבית שבקצה העיר — בשבילו הרי זה חיים ולא תיאוריה".

— —

„בחלונות שלרשות הרבים האיר הבקר" (שם 137).

כך כתב „יחזקאל חֵפֶק" בעודו בחיים. עתה אחר הוא קצת החשבון. משום זה אולי יותר נכונים הם דברי „יחזקאל" לעצמו במקום אחר, שב„שכול וכשלון":

„הוי, הוי, התאפק, התחזק, יחזקאל! היה כמוהם בעיניך, יחזקאל חֵפֶק. — — — שְׁכַח וחיֵה כאשר אתה יכול — — הדממה, הדממה מחכה לך. — — — חיה כאשר יחיה הזבוב הממועך וקצוץ הכנפים וכאשר יחיה הכלב המצורע והסומא. הכנע הכנעה אחרונה. הכל מעֵבר מזה ואתה מעבר הזה, התבטל כאשר יאתה לך — ודם. דמי, נפשו של יחזקאל חפק! אל תדברי על החיים דבר למטוב ועד רע. אל תדברי על דבר, שֶׁאַת מחוצה לו, שעקרו חסר לך. מה אַת יודעת על החיים, — וכלך פרפורי־מות? — — " (שם, 133)

„הִכָּנַע", „דם", „פרפורי־מות" — עתה, נכנע כבר ברנר. „הכנעה אחרונה". אולם „יחזקאל חֵפֶק" הנמצא בינינו בדמְיות שונות — הישמע בקול אביו המת, הנרצח? היבין כי „כֻּלנו עלובים, כלנו עלובות... כלנו ראוים לחמלה... מה יש לקצוף? מה יש ללעוב?" (116). היֵדעו תלמידיו של ברנר, כי מתוך רחמים לאחד אסור להתאכזר לשני, כי בכלל „אף לרחם אין לו רשות", משום — משום ש„אִמרו מה שתאמרו... אני הנני אצלי כל־העקר" (229). אם כן־מה ליחיד ברשות־הרבים?

דרך חיים קשה ומסֻבכה ליחזקאל חֵפֶק. עליה ספר ברנר בכל ספוריו הרבים. ואת יסוריו פזר בין כל גבוריו. ספק הוא, אם כל יחזקאל יוכל לחיות זמן רב „בבית שבקצה העיר". הלא עיקר חייו הוא להיות מעורר, מעורר לעבודת הבקר. ואיכה יעורר, אם יתבודד? אך אולי לא טוב שהוא יעורר? אולי אסור לו להיות מעורר? אסור על־פי „המוסר שנעשה לאינסטינקט, המוסר שנעשה לחלבו ודמו של האדם המְדֻכדך?" (שם)

אולי באמת אין לו ל„בעל־המוס״ שום זכות „לדאג לעולם, לאנושיות, לאֻמה״, (שם) ואף לא „לאנשי הבית אשר ביניהם הוא גר במקרה?״ אולי צדק חנוך? אותו חנוך שב„שכול וכשלון״, שהלך לשבת הרחק מעיר ומתים שהלך אל הרֵחַים״.

שאלה קשה וחשובה, ובה צריכים לעַיֵן כל אלה החפצים ללכת בדרכי החוג של ברֶנר. כי לא כל „בדיעבד״ הוא מחויב המציאות גם להבא, „לכתחילה״.

והיסוד הטרגי הפרטי שבחיי ברנר ובמסכת נפשו יכול להעשות לאסון צבורי, אם יתרבו ה„יחזקאלים״, ביחוד בצרופים אחֵרים, עוד יותר קשים ומעֻנים.

— ויתהלך חנוך את האלהים — — ואיננו. איננו בין האנשים. לא יכול למצא בשבילם מוצא מן הסבכים. לא יכול להעביר את רֹע הגזרה של המבול המֻכרח לבוא. רק את האלהים התהלך חנוך. את נפשו. את האלהים אשר בנפשו. את האנשים לא התהלך.

אולי לא יתהלך? לא טוב שיתהלך?

לא טוב אף להם?

„הבליגה, חֵפֶק, אַל תדבר אפוא דַבֵּר אליהם, יחזקאל חפץ!״ אך חֵפֶץ דבר, קשה היה לו שלא לדבר. „על־מה דבר? על הכל ורק לא על דמיונותיו והלומותיו שלא נתנו לדבור״. (שם).

אמנם פעמים היו נתקים מעל שפתיו גם הרבה מחלומותיו על עצמו, שהמבין הבינם ושתק, אך עד „שכול וכשלון״ לא דבר עוד ברנר בהתגלות כה מדַכאה על יסוריו האנושיים של „יחזקאל חפץ״. והרבה יש ללמוד מענוייו של יחזקאל חֵפץ ומאסונו של חנוך חֵפץ. ביחוד במובן החברתי־לאֻמי. גם ביחס להערכת המציאות המעשית והרעיונית של אחינו אלה אולי אפשר היה גם להקדים רפואה למכה. הפצע הממאיר שבלב „האדם התחתון״ שבישראל אינו על־פי־רב כלל וכלל „inoperabile״. ואולי יש גם תרופות פנימיות. אולי? ודאי יש. אף אם אינן קלות, ואינן מהירות וגם פשוטות אינן. מחוץ לתחום היֹפי והמוסר הן נמצאות, אבל יפי ומוסר יש כבר בעצם הוצאתן לפֹעַלות. וגם בתוצאותיהן ליחיד ולרבים. תרופות

אלו דורשות חפוש בעולם המיחד של מדעי הגוף והנפש, שהוא זר לגמרי להלך־מחשבותיהם של רב נאורי עמנו, אז אולי היה „יחזקאל חפץ" יכל להיות חפשי מהרבה יסורים מיותרים ואי־פוריים, וגם ליודעיו ולידידיו היה יותר נוח. אז אולי לא היתה כה גדולה גם התהום בין רשות־היחיד ורשות־הרבים שבחיינו העבריים. אולַי — — — אולי — —.

אמנם „איש־התחתיות", „האדם מן המרתף", „בעל־המום", הינו מנוחין־חזקוני־חפץ, שואל: „האם לא כל הרצונות והרגשות של האנוש יש להם זכות הקיום? — — האם לא כל מה שנובע מתוך צרכי האדם הפנימיים — ערכו שוה?" אכן — זוהי שאלה יסודית, עיקרית. בפתרונה תלוי כל מהלך חיינו הצבוריים והלאומיים.

וגם קיומם הפרטי של כמה וכמה יחידים תלוי בה.

ברֶנר פתרה לכאורה לחיוב, אבל גם הוא סבל מפתרון זה. לולא זאת, כי אז לא היה מחפש לו מקלט להרבה והרבה מ„רצונותיו והרגשותיו" בצורה הפיוטית המצעיפה, המכַסה והמשנה את הטעם. והדבר צריך בלי שום ספק עיון רב.

כי אף „יחזקאל חפץ" קשור אל הכלל. כי רשות־היחיד של העברי נמצאת תמיד בתוך רשות־הרבים של העברים, ופתחיהם של אהלי יעקב מכֻוָנים דוקא זה כנגד זה. מה לעשות? לא טובו משכנותיך, ישראל, לא טובו — —

משום־זה כה גדולה האחריות של היחיד הישראלי. כה מעיקה — ומשום־זה כה סבל ברנר. במשך כל חייו הקצרים צעק, קרע בגדיו, גלה את לבו ולבסוף התודה בספרו האחרון בפשטות כזו, שרק הנדון למות יגיע אליה. התוַדה — ובודויו מסר לנו מפתח לסגור־לבם של כל גבוריו שליחי־רוחו. כי בספרו „שכול וכשלון" צוה ברנר לביתו. ביתו — אלה הם תלמידיו, ידידיו, יודעיו. עוד יצירותיו הקודמות העידו כֻלן על עצמן:

„נַפְשִׁי עוֹמֶדֶת שָׁם דוּמָם,
חֲשׂוּפָה בְכָל־נְגָעֶיהָ תַעֲמֹד, בְּכָל מַדְוֶיהָ הָרָעִים,
וּבְכָל כִּשְׁלוֹנָהּ וְעֶלְבּוֹנָהּ".

אבל ב„שכול וכשלון" יש עדות יותר גדולה! חיי אנוש שהשליכו מעליהם את כל הלבושים. צוָאה אחרונה. בבחינת „ערֹם יצאתי מבטן אמי וערֹם אשוב שמה". והלא כה יגָמר הספר:

„לא קשה. לא קשה. בקרוב נסע ונלך, במהרה נסע ונלך".

מסעו האחרון של ברנר לא אֵחַר לבוא.

עתה לא יפחידו עוד שום פחד. הוא הלך־לו לעולמו. בפעם הראשונה בחייו השתחרר מעניני עולמנו והתכנס רק לתוך עולמו. „דממה מחַכָּה" לא רק ל„יחזקאל חפץ", אלא גם לכל הספרות העוסקת בחיינו: קולו של ברנר יחסר. כי הוא היה אחד ההֵדים היותר חזקים של חיינו. הוא היה גם עֵדם, וגם מעודדם, לַמרות יאושו.

כי בעיקר הדבר הלא לחיים קרא ברנר תמיד, לעבודה בחיים. ובזמן האחרון בא אפילו עד לידי שמחת־חיים. קודם היה רק: „לא־כלום", „מאי איכפת לי" ו„אנעים זמירות לקרירות", אבל עתה באה איזו שמחה מיוחדת במינה: שמחה שלאחר יאוש... ברנר הגיע ביצירתו האחרונה למדרגת האדם העומד על סף־החיים ופניו אל אין־הסוף. אנוש כי יִקצר ברִנָּה... האזינו לִקחו:

— „על הסף הנך עומד — השתטח בצהלה, השתטח בברכה... אך אַל תָחילי, הנפש, נפשו של יחזקאל חפץ! — — אל תחילי גם מפני ערפל יום מחר... ודאי, ודאי... רעות יעדו לך בבאות... חטף את הרגע ושמח בו. אין מסלת ישרים. יש משעול צר. צר, שפעם הוא חלק ופעם עקום. וכל התורה היא אותה התורה הישנה, שאשר הוא לתעות במשעול זה, אשר הוא לחיות ולהוקיר את החיים, להוקיר כל מיני זעזועיהם עם הנעם האין־סופי שבהם... יברך סלה!" — — —

אשר, נעם — ברנר לא ידע אותם קודם. האמנם קבלה אותם נפשו על ידי בשורת גאֻלתו הקרובה? גם האמן האמתי והמשורר המקורי הקיצו בקרבו בעז מיֻחד דוקא לפני קצו. כי ב„שכול וכשלון" עלה ברנר על פסגת יצירתו. לאסוננו, נעשה אצלו ספור זה להר ההר... על־יד „מא. עד מ." ו„מן המצר" יתפוס זה הספר האחרון את המקום הראשון באמנות הבְּרֶנֶרית.

היוניות מעמיקה, תפיסה מהירה, הֶארה אלכסונית, צמצום אמנותי — כֻּלם התאחדו בו לידֵי שלֵמות פנימית וחיצונה. גם האמת והחזון הגיעו בו הפעם לידי מזיגה מפליאה. ובין מצד „ההרמוניה" הנפשית, בין מצד השלֵמות החיצונה אין משנה־השם „ספר ההתלבטות" הולם כלל את „שכול וכשלון". על־כל־פנים, מצד האמנות יש בו פחות התלבטות משיש ב„מכאן ומכאן" פחות קפיצות של השלהבת. פחות עֲוית. יתר שקט. יתר הוד.

גם הדמֻיות של יחזקאל, יוסף וחיים חפץ, גם אישִׁיֻיותיהן של שתי האחיות מרים ואסתר, כל הסביבה הירושלמית המְיחדת של „הישוב הישן", חיי הנשים בעיר השוֵיצית והסביבה „הישנה" ביָפו, אף פועלי הקבוצה והפועלים „הסוציאליסטיים" — כלם יצאו בספר זה בבהירות כה רבה, בהבלטה כה מכריעה. בפעם הראשונה תאר ברנר את צער העלמה העברית באותה שימת־הלב ובאותו הכשרון שתאר תמיד את צער הצעיר הישראלי. בשום ספור מספוריו הקודמים לא העביר ברנר לפניו מספָּר כה רב של נשים. גבר, אשה — הפעם נסה ברנר להאיר את אפלת הפנה החיונית העקרית שבעולם. נסה וגם הצליח באפן אמנותי ונפשי, היוצא מגדר הרגיל אף אצלו. גם השפה והסגנון היו הפעם ליצירה מופתית. שפה וסגנון ברנריים מְנֻפים. מה מוזר!

האמנם צריכה היתה להתחיל ביצירתו של ברנר תקופה חדשה ומעדרו של אותו ערבי רוצח הפסיקתה בתחלתה? או אולי ההרגשה הסתומה של הסוף הנגזר עוררה בנפשו את כשרון השירה האחרונה כמו בנפשו של אותו יצור לבן־הכנפים הַשָׁר רק פעם בחייו — לפני מותו? אולי נחוש זה הוא שהשפיע על התעוררותם של כל כחות־היצירה, שהיו נחנקים תחת כֹּבד הדרישות הממשיות, והוא הוא שעורר גם־כן בברנר את זו האחיזה המפליאה בחיים ואת זו האהבה להם? מי יודע?

על־כל־פנים כשאנו גומרים לקרא את „שכול וכשלון" וכשאנו נזכרים בכל ימי־חייו של נזיר־הוזה זה שנדד וסבל וקרא בלי־הרף לעבודת הבריאה — אנו מֻכרחים לסגור את עינינו רגע מתוך השראת קדושה ולהתפלל יחד עם „יחזקאל חפץ" את תפלתו הקצרה:

„אבי, אבי האורה והחיים, יברכו סלה! אָבִי, אבי היתומים, היטיב לי, קרני שמש שלה לשי! ואני, יתום היתומים, אקבל מנחתך בתודה, באהבה, בתקוה. אני יודע להוקיר את מנחתך, את טובך סלה. לבי ירנן אף ירועע, אבי החיים, תברך סלה!״ — — —

מי יתן ותִרנין תפלה זו של ברנר „הכופר״ אלפי רבבות צעירים וישרים, מי יתן ותקרב אותם אל אביהם שבחיים, והרבה נפשות שכולות ויתומות יכולות לחזור עליה מתוך התעוררות דתית עמֻקה, וכשיחזרו תאיר אז בעיניהם המדורה הגדולה שבערה בלבו של ברנר הסופר. בשרירי ידיהם תהפך קינתו המרעילה על האדם לשירה וכה תחיה לעולמים ברכתו האחרונה לאבי האורה.

בהתמדה יעברו הבאים על כל אותם הדברים השונים, שרבים מהם נכתבו לשעה, אולם ישארו לדורות. מענוייו וכשלונו של מורם ילמדו תורה חדשה, מצוות „עשה״, וגם מצוות „לא תעשה״ חדשות... מהתלבטותו ומספקותיו יבראו להם בעצמם דרך־חיים. אם יזכו, לא תִפָּצע רגלם בדרך זו. אך אם לא יזכו — יפלו בחלקם יסוריהם הפרטיים של מנוהין־חזקוני־אובד־עצות, אותם היסורים שאינם מפרים את החיים מחוץ לעולמו של „יחזקאל חפץ״, כי לא כל הכרח הוא צרך, ועל הפרק האחרון בהרגשת־היש של ברֶנר הלא כתוב ברור: ובחרת בחיים!

כי — „עכשיו הביט על חייו, זאת אומרת, על החיים, לא כעל פשרה באין ברירה, כעל התפשרות מהכרח, כי אם כעל מתנה גדולה ויקרה הנתונה לו כמו לַכֹּל, כמו לאחרים, כמו לבריאים מעודם״ (שם 183).

הביטו גם תלמידי ברֶנר על החיים כמהו בסוף ימיו? ומה תהיינה התוצאות הממשיות בהערכת ובהנהגת החיים אצלו? לעתיד פתרונים. על כל פנים, אצל ברנר בימיו האחרונים היתה השקפת עולמו כה קרובה לאותה הרגשת־העולם היהודית העתיקה, המורַשתית, המחיבת את החיים ואת אלהי החיים אף על־גבי הקבר הפתוח:

יתגדל ויתקדש שמיה רבא — —

ואלה שימצאו גם לעצמם את האחדות האמתית והחיונית שבגלויי־הנפש השונים של אותו אדם־סופר, שקרא לעצמו פעם י. ח. ברנר ופעם

ה. ב. צלאל, פעם יוסף חבר ופעם בר־יוחאי — צעירים נאמנים אלה יספרו בזקנותם על אישיות מפליאה של יהודי כשר אחד, שהיה מלא נגודים עד־אין־סוף, שכפר והאמין כאחת, שאהב ושָׂנא, הוכיח ונחם, צעק ושר, והכל רק למען האדם, לשם האדם. וביום־עֶברה, כאשר לא הפק לעמוד על דם אחיו ולהציל רק את־עצמו — נרצח. בין שאר החללים שנפלו על קדוש־האֻמה מצא סוף־סוף את מנוחתו זה איש־המרתף, שהתנגד לכל מקֻבל, שהתפרק כל חייו מן המחנק של מערת חיינו, ובכל זאת ישבה נפשו „במערה" ושמו היה מקֻבל על אלָפים מבני־דורו.

ואז כאשר יוסרו סיגי הפרטיות מעל כסף האישיות הטהור, כאשר ישכחו ויהלפו כל היסודות הגשמיים המכוערים, כל סמני החולשה והשלילה המלוים תמיד אף את איש המעלה, אף את זה שאין כל רבב על בגד חייו ועל לבוש נפשו — אז יושר גם על קברו של „בר־יוחאי" זה כה:

„בר־יוחאי, נמשחת, אשריך, שמן ששון מחבריך.
דבריך „אור מֻפלא, אור היקוד הם יוקדים".
יוקדים ומבעירים.

עגנון, ש"י: והיה העקוב למישור.
עם ציורים מאת יוסף בודקה.
גבעת החול.
בסוד ישרים.
מחמת המציק.
על כפות המנעול.

שבילים (פרקי ספרות למקרא ולמוד):
א) אגדה.
ב) דוד פרישמן.
ג) י. ד. ברקוביץ.
ד) מ. ז. פייערברג.
ה) ש. בן־ציון.
ו־ז) מנדלי מוכר ספרים.

ספר חובות הלבבות, מרבינו בחיי
אבן פקודה. בהרצאה תמציתית
עם מבוא והערכה מאת ש"י
איש הורוויץ.

אידלסון, א. צ.: ספר השירים
שירי עם ושירי ילדים עם תוי
זמרה.

גלובוס עברי.

Friedman, David Aryeh
Y. H. Brener